

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Rába György*: Sárkányeregetés • 835
Hajótöröttek • 835
- Tóth Krisztina*: Cizellált meteor • 836
- Sziji Ferenc*: Kenyércédulák / Csütörtök • 838
- Imre Flóra*: A szegény vén bolond • 839
Ronsard már megint • 839
- Jhumpa Lahiri*: Kinek mi köze hozzá? (*Greskovits Endre*
fordítása) • 840
- Gergely Ágnes*: Az éjszakai lovasok • 865
- Gát Anna*: A Tarot-sorozatból
A Főpap • 867
A szerencsekerék • 868
- Fodor Géza*: Leonóra vagy/és Fidelio? • 870
- Hunyady Sándor*: Az elhagyott gyermek • 877
- Határ Győző*: A pille és a láng • 879
Elaggott emberpár • 880
Galacsinhajtás • 880
- Horváth Elemér*: útra készen • 881
álmatlanul newyorkban • 881
kompozíció • 882
kompozíció II. • 882
- Győri László*: Mozzanat • 883
- Kutas József*: Endurance • 884
- Tokai András*: „Anbácsi” megjött Koreából • 893
- Vallasek Júlia*: Mikecs László • 894

Mikecs László: Romantikus önszemlélet
a szomszédságunkban • 896

FIGYELŐ

Báthori Csaba: Orpheus testamentuma (Orbán Ottó:
Az éjnek rémjáró szaka) • 918

Harmat Pál: Hol van már az ezüst nyár (Mészáros
Judit [szerk.]: In memoriam
Ferenczi Sándor; Ferenczi
Sándor: A pszichoanalízis felé) • 921

Bazsányi Sándor: Egy tudós ikonoklaszta „negatív”
hitvallása (és annak „pozitív”
következményei) (Pór Péter:
Léted felirata) • 925

VITA

A szerkesztőség jegyzete • 928

Farkas Zsolt: A Szépség és a Szörnyeteg • 929

Márton László: Hová tegyem az elbeszélőt? • 941

Perczel István: Hol kezdődik a keresztény
antiszemitizmus? (Válasz
Vattamány Gyula kritikájára) • 946

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság

Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatva az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rába György

SÁRKÁNYEREGETÉS

Ki sárkányokat ereget
az voltam sosem eleget
papírból lécből és csirizből
röppentek zsenge álmaim föl
szálltak sodródtak velük én
a tág éghatár peremén
s ha elhagyta a földi posztot
a csalimadár tolla foszlott
új gazdája a szél a hó
két disszidens kalandozó
az üveghegyen egy fiúcska
lelt rá elnézi satnya ócska
nem vélné hit éltette vágy
eldobja az üres csodát

HAJÓTÖRÖTTEK

A szív- és gyomorgörcsök hosszúsági
s az öregkor szélességi fokán
kudarok és remény tajtéka közt
rémüldözve éles fogak előtt
a hullámok partra vetettjeként
akár tűhegyes szirtekbe fogódzva
szétnézünk használható javakért
itt létfenntartó táplálék lehet
egy kutyasétáltató ismeretség
kávéházi sarokasztal zuga
melegedni alkalmas menedék
s minthogy évtizedes találkozások
tűntek foszló emlékezet ködévé
és mögöttük a testek levegővé
ki csak rád köszönt a fedélzeten
nem Péntek most piros betűs Vasárnap
a véletlen szomszéd utas pedig
az élmény apróvad zsákmányait
együtt vadászó társ szoros szövetség

egy kölcsönkönyvtár közeli fiókja
éppenséggel megfelelő kilátó
minden új pirkadat ígér ügyes
kallódó tárgyat hasznos távcsövet
iránytűt deszkát lécet legalább
tetőnek jó oltalmat egy viharban
annak aki még holnapokra számít
íme ahogy egy régi bölcs tanítja
ahol élhetünk ott jól lehet élni

Tóth Krisztina

CIZELLÁLT METEOR

*„Csillagtalan álom, elfelejtett álom”
(szürrealista közmondás)*

I

Egy kihűlt napot görgetnek a járdán.
– Mőszjő Breton, ma hova lesz a séta?
– És nektek, angyalok? Ha azt előre látnám,
nem öltöznék csillagnak, nem mennék a
véletlen nyomában át a hídon
gyalog, egész a város túlfelére:
de azt álmodtam, meg kell írnom,
milyen az út egy pillantás jegébe.
A folyóparton repült egy menyasszony,
nyolc méter celofán volt a ruhája,
féltem, kialszom majd és elszalasztom,
úgyhogy csillagként indulok utána...
– Mőszjő Breton, nem látott üstököst még?!
– Dehogynem! Ó lesz a feleségem!
Világít majd, mint tócsában az emlék,
és úgy hagy el, mint testet a szemérem!

II

– Möszejő Desnos, ma hova lesz a séta?
 – Édes angyal, ne öltözz háborúnak,
 hiszen fehér az arcod, mint a kréta!
 – Ma karnevál van... nem mondták az úrnak?
 Monsieur Desnos, hová lesz az a csillag?
 – Annyit álmodtam rólad, évek óta
 kísért a hangod és egy téli illat...
 ...árnyék vagy! És az életem... napóra!
 – Möszejő Desnos, írjon nekem egy verset,
 holnap kibontott hajjal jövök érte,
 de most mennem kell... holnap is szerethet!
 – Menjen csak, angyalom, ha megígérte!
 Egy esős napot görgetnek az órák,
 csak egy neve van és csak egy alakja
 mindennek, mégis, hányféle valóság
 illeszthető egy arc mögötti arcra.

III

Akit keresek, úgy van, ha sosem lesz.
 Nincs tévedés, a szavak nem hazudnak.
 Georgiám, villám a vérbe, kellesz,
 lepkebáb-szívű ébrenlét, de unlak!
 Az éj dobálja csillagait, én meg...
 – Möszejő Soupault, hozhatom a szokásost?
 – ...ki a Tejúton járkál, sose tér meg,
 lenyúzott szélből varrnak neki vánkost!
 A nőre gondolok – egy áttetsző pohárban
 harangozik a neve, érte jöttem,
 kabátban volt és késő délutánban,
 téblábolok, mint külváros a ködben...
 ...pedig itt van a közelemben, érzem,
 az összes ablaküveg tőle holdas,
 egy cizellált meteorral fülében
 a kalapomban ül és engem olvas.

Szijj Ferenc

KENYÉRCÉDULÁK / CSÜTÖRTÖK

Semmi se legyen csak úgy, közömbösen a pillanat iránt, amiben évszak, évek, réges-régi pillanattól tartó, belső testi küzdelem és halmozódó vereség, felülemelkedés, vagy legfeljebb egy fűvészkeri pad, ha arra leülök egy percre, vagy aztán odébb, a csupasz ágak között fennakadva törött bakelitlemezek, mint az elhullott varjak egy távoli városban, korábban, másik iskolakertben, hatalmas fák alatt, keményre fagyva, törékenyen, de most csak az, hogy leülök egy percre, és a későbbiek fényében, hogy keresek valakit és meglátok a bokrok között valami furcsát, meg a maradék, megapadt hó, napsütés, de hogy másvalaki is keres mást vagy engem, ez a játék, ami szintén riadó, sziréna, kockadobás, nem lenni valahol, vagy egyáltalán, de leülni, az egy percre mégis valami bizonyosság arról a kevésről, vagy épp a kétely, amint megtalálja a helyét, hogy itt, ahol mindennek neve van, még a behajigált lemezeken is ott a címke, és enyészeti módon, tankönyvileg köze van mindennek még ahhoz a másik padhoz is, aminek eltört a háttámlája, akkor hozzám, mert jó, vannak itt velem, és hol látom őket, hol pedig, illetve egyszer, egy percre leülök, annyira telik a szélcsend és fénymelegből, embernek kevés, de egy padra jut annyi, hogy lefilmezzük egy fekete, világtalan papírdobozzal, és csak utána használni pihenésre és furcsa, halovány, természeti nyugtalanságra, mert igaz, hogy az utcáról loptuk be magunkat, egy sorompót megkerülve, és vasárnap van, ilyenkor mit sem érnek a latin megnevezések, a rokon változatok, földrészek egymás mellett, mint mikor még nem sodródtak szét végtelen lassúsággal, mégis, hogy arra a kis időre elvárnék valami tárgyaltalan lázadást, külön-külön és tőlem függetlenül, a leghitványabb létezők beemelését a véletlenbe, amit a személytelen figyelem is ünnepélyes körforgássá tehet, jót vagy rosszat, bármiben, s ha egyszer így, akkor másszor úgy, ne lehessen kívülről kitalálni, de mint egy előző világból fennmaradt átok, névtelenség és különítélet, olyan végső növekedéssel érjen össze minden mögöttem, mert előttem elég, hogy addig is nézhetem. Ha ennyit már tudok erről a kis talált szünetről, akkor én is megengedem, hogy a maguk ideje és sötétsége szerint maradozzanak elő a hó alól a növények, kerítések és tornyok. Aztán úgyis szólítanak, jobb az nekem, mert a cipőmre ragadt különnyi sár nélkül néha elképzelné is nehéz, de így legalább csinálni hozzá valamit.

Imre Flóra

A SZEGÉNY VÉN BOLOND

a szegény vén bolond Ronsard hát már megint
 az ifjúság arany halait kergeti
 számlál szótagokat udvarló verset ír
 próbál a jambusok hullámán lengeni

pedig már ez a test – vagy lélek – épp elég
 súlyos majd elmerül majd újra felbukik
 esetlenül kepezst hánykolja tetemét
 az alexandrinus csak úgy kutyaúszik

de lassan lábra kap ezek a petyhüdt izmok
 felidézik a volt magabiztos erőt
 visszatér a rutin amelyben benne izzott

az édes szomjúság a könnyen ringó dallam
 s egyszer csak felszökik éppúgy mint azelőtt
 a vers delfinje a hullámnál magasabban

RONSARD MÁR MEGINT

a fej szabályos keskeny nordikus
 a kolorit is eléggé világos
 a testalkat magas atlétikus
 de ez az orr nem illik a szabályhoz

az orr csaknem szemtelenül pisze
 és mintegy gyermekien homorú
 a szem a pillák sűrű erdeje
 mögül csillanó szelíd vizű tó

valami olyan gyengéd hatalom
 árad belőle adakozó béke
 amely átsüt a formás tagokon
 körülötte mindent derültté téve

átvilágítja mulékony húsát
 a gyönyörű aranyfüst ifjúság

Jhumpa Lahiri

KINEK MI KÖZE HOZZÁ?

Greskovits Endre fordítása

Sanget sűrűn hívogatták olyan férfiak, akik feleségül akarták venni. Sang általában nem ismerte ezeket az embereket. Néha még hallomásból sem. Ők azonban hallották, hogy a lány csinos, okos, harmincéves, bengáli és még mindig egyedülálló, úgyhogy ezek az emberek, akik közül a legtöbben történetesen szintén bengáliak voltak, megszerették a számát valakitől, aki ismert valakit, aki ismerte a szüleit, akik Sang szerint borzasztóan szeretnék volna őt férjhez adni. Sang szerint ezek az emberek mindig összekeverték a részleteket, amikor beszéltek vele, azt mondták, úgy hallották, hogy fizikát tanul, pedig valójában filozófiát tanult, vagy hogy a Columbián végzett, pedig valójában a New York-i egyetemen, Sangeetának nevezték, pedig ő valójában a Sang névre hallgat. Le voltak nyűgözve, hogy a Harvardon szerez doktorátust, pedig valójában egy szemeszter után kimaradt a Harvardról, és most egy könyvesboltban dolgozik a környéken.

Sang lakótársai, Paul és Heather, mindig tudták, hogy éppen egy leendő vőlegény telefonál. „Ó, helló”, mondta ilyenkor Sang a diófautánzatú konyhaasztalnál ülve, és forgatta a szemét, az érmeszínű szemét, mely néha zöld volt. Görnyedten ült a széken, és zavartnak, de beletörődőnek tűnt, mintha olyan földalattin ülne, amely megállt két megálló közt. Paul enyhe keserűségére Sang sohasem viselkedett gorombán ezekkel az emberekkel. Hallgatta, ahogy elmagyarázzák, milyen bonyolult, távoli kapcsolat van köztük, s Paul enyhén irigyelte e kapcsolatot annak ellenére, hogy ő egy házon, egy konyhán meg egy *Globe*-előfizetésen osztozott Sanggel. A kérők olyan távolról telefonáltak, mint Los Angeles, és olyan közlről, mint Watertown. Egyszer, mesélte a lány Paulnak és Heathernek, beleegyezett, hogy találkozzék az egyik férfival, aki északnak autózott vele a 93-ason, és az országútról megmutatta a vállalatot, ahol dolgozik. Aztán elvitte egy Dunkin' Donutsba, ahol fánk és kávé mellett megtette ajánlatát.

Néha Sang e beszélgetések alatt jegyzeteket készített az üzenőfüzetbe, melyet a telefon mellett tartottak. Leírta a férfi nevét, vagy azt, hogy „Carnegie Mellon”, vagy azt, hogy „szereti a detektívregényeket”, aztán már csak firkált, és csillagokat meg kockákat rajzolt. Udvariasságból feltett néhány kérdést is arról, hogy az illető szereti-e a munkáját mint közgazdász, fogorvos vagy kohómérnök. Mindig ugyanazzal az ártatlan hazugsággal utasította vissza, hogy ezek az emberek megvendégléjk: jelenleg nem ér rá az órái miatt, merthogy a Harvardra jár meg minden. Néha, ha Paul történetesen ott ült az asztalnál, a lány a beszélgetés közepén különböző üzeneteket írt neki – „mintha tizenkét éves volna”, „komplett tökfej”, vagy „ez a fickó egyszer a szüleim úszómedencéjébe hányt” –, aztán odamutatta Paulnak a füzetet, miközben a kagylót a fülénél tartotta.

Sang csak azután panaszkodott, hogy letette a telefont. Hogy mernek ezek fölhívni?, mondogatta. Hogy mernek üldözni? Megsértették a magánéletét, semmibe vették a felnőttiségét. Szánalmas. Csak hallaná Paul és Heather, hogyan áradoznak magukról.

Ilyenkor Heather néha így szólt:

– Istenem, Sang, nem tudom elhinni, hogy panaszkodsz. Sikeres, sőt talán jóképű férfiak tucatjai akarnak látatlanban feleségül venni. És te azt várod tőlünk, hogy sajnáljunk?

Heather, a Boston College joghallgatója, már öt éve élt keserű magányban. Azt mondta Sangnek, hogy ezek az ajánlatok romantikusak, de Sang a fejét rázta.

– Ez nem szerelem. – Sang véleménye szerint ez gyakorlatilag előre megszervezett házasság lenne. Ezek az emberek nem igazán érdeklődnek iránta. Egy mitikus lény iránt érdeklődnek, akit a pletykák bonyolult láncolata, az indiai vágyálmok hálózata teremtett meg, amelyben ő a *bharatanátjam* táncórák korosodó, mellőzött, bár éltanuló reklámgyermek. Ha volna valami fogalmuk róla, hogy vizsgaeredményei ellenére ki ő, és hogyan él valójában, azaz hogy a pénztárgépet kezeli, és puha kötésű könyveket rendezget piramisformába, nem akarnának tőle semmit. – Azonkívül – emlékeztette mindig Pault és Heathert – van egy barátom is.

– Olyan vagy, mint Pénélopé – kockáztatta meg egy este Paul. Nemrégiben olvasta újra Lattimore Homéroszát, mert tavasszal kellett vizsgáznia angol irodalomból.

– Pénélopé? – A lány a mikrohullámú sütőnél állt, rizst melegített. Paul nézte, ahogy kiveszi a tányért, és belekever a gőzölgő rizsbe egy kanálnyi sötétvörös, csipős, ecetes lében eltett citromot, mely az ő mogyoróvajja mellett lakott a hűtőszekrény ajtajában.

– Az *Odüsszeiából* – mondta Paul szelíden, enyhén kérdő hangszíjjal. Magas fiú volt, de nem sovány, lábikrája és ujjai erősek, fején vékony szálú, szalmaszínű haj. Megjelenésének legszembetűnőbb vonását egy drága, formatervezett, tökéletesen kerek, barna szemüveg képezte, melynek megvételére egy vonzó eladó lány beszélte rá a Beacon Streeten. Paul már akkor sem szerette a szemüveget, amikor elkészítették neki, és azóta se szokott hozzá.

– Értem, az *Odüsszeiából* – mondta Sang, és leült az asztalhoz. – Pénélopé. Csak én nem tudok kötni.

– Szőni – javította ki a fiú. – Pénélopé halotti leplet szőtt és bontott egyre, hogy elhárítsa a kérőit.

Sang egy villányi rizst emelt az ajkához, és megfújta, hogy lehűtse.

– Akkor melyik az a nő, amelyik köt? – kérdezte. Paulra nézett. – Te biztos tudod.

Paul hallgatott, le akarta nyűgözni a lányt, de nem jutott eszébe. Tudta, hogy valami Dickensnél, ott van a könyv a szobájában.

– Mindjárt jövök – mondta. Aztán megkönnyebbülve megtorpant. – *Két város* – mondta. – Madame Defarge.

Paul vette föl a kagylót, amikor Sang először telefonált, egy júliusi szombat reggelen, kilenc órakor, hogy érdeklődjék arról a lakótársat kereső apróhirdetésről, amelyet a fiú meg Heather helyezett el a *Phoenix*ben. A hívás álmából ébresztette a fiút, aki miközben ott állt álomittasan a fürdőköpenyében, azon tűnődött, miféle név ez a Sang, és félig-meddig japán nőre számított. Amikor Sang a látogatása végén kiállított egy csekket az előlegről, a fiú csak akkor látta, hogy a lány hivatalos neve Sangeeta Biswas. Ezt a nevet látta a postáján is, a vaskos, átható szagú *Vogue* magazinok címkéjén, melyek havonta érkeztek, és a villanyszámla borítékának ablakában is, mert a lány ennek kifizetését magára vállalta. Heather éppen a zuhany alatt állt, amikor Sang megérkezett, és megnyomta a csengőt, mely két ünnepélyes hangot muzsikált, úgyhogy Paul egyedül üdvözölte a lányt. Sang kibontva viselte hosszú haját, ami – ahogy Paul később megtudta – ritkaságszámba ment, és a fiúnak, amikor bekísérte a lányt, nagyon tet-

szett, ahogy ez a haj oltalmazón omlik alá a lány hátán, lapockája kitüremkedését takarva. A lány, miképp szinte mindenki, megsodálta a látványos lépcsőt, kezét egy ideig a korlátan nyugtatta. A lépcső hatfokonként hatszor fordult jobbra, és sötét fából készült, melyet konyakszínűre fényeztek. Ez volt az egyetlen tartós szépség a házban, hamis ígérete annak, ami odafent következett: csúnya, barna szekrények a konyhában, penészes fürdőszobák hiányzó csempékkel, mindenütt zabkásaszínű padlószőnyeg, mely a lent lakó tulajdonosok fülét védte.

A lány megjegyezte, mennyi hely van, fel-alá járkált az előtérben, majd követte Pault a kiadó szobába. Volt a sarokban egy beépített szekrény, dór pillérekkel és üvegajtókkal, amelyeket Sang kinyitott és becsukott. Paul elmondta, hogy a szoba eredetileg étkező volt, és a szekrényben porcelánt tároltak. Az előtér másik oldalán nyílt egy fürdőszoba; Paul és Heather a nagyobbbat használta, az emeleten.

– Úgy érzem magam, mintha egy üres hűtőszekrényben állnék – mondta a lány, arra utalva, hogy a valaha kék falakat egyetlen réteg fehér festék takarja; ez a mennyezeti világítás fényében hideg és sivár érzést keltett. Végighúzta kezét az egyik falon, és óvatosan eltávolított róla egy levált darabot. Itt valaha a szobát a konyhával boltíves ajtó kötötte össze, melyet azóta betömtek, de Sang észrevette, hogy a boltív, akár egy forradás, még mindig látható.

Még ott volt, amíg csöngött a telefon, mert másvalaki is jelentkezett a hirdetésre, de addigra ő már átadta az előleget. Megismerkedett Heatherrel is, és hármásban csevegtek a nappaliban, ahol az ablakkeretről pattogzott a festék, s ahol egy koszos, puha kerevet meg egy sárga karosszék állt. Meséltek neki arról, miképp osztják meg a házimunkát, és a tulajdonosokról, akik mindketten orvosok a Brigham and Women's Hospitalban. Elmondták, hogy csak egy telefonsatlakozás van a házban, a konyhában. A telefonnak olyan hosszú a zsinórja, hogy mindannyian el tudják vinni a szobájukba, bár időnként annak az ára, hogy túl messzire húzzák a zsinórt, állandó sercegés.

– Gondoltunk rá, hogy bevezettetünk egy másik vonalat, de ez elég drága – mondta Heather.

– Nem nagy ügy – mondta Sang.

Paul pedig, aki ritkán beszélt a telefonon, nem mondott semmit.

A lány gyakorlatilag semmivel sem tudott hozzájárulni a háztartáshoz, sem edénnyel, sem konyhai géppel, eltekintve egy betegeskedő futónövényről, mely hullatta sárga, szív alakú leveleit. Egy barátja segített a költözésnél egy vasárnapi napon, aki Paul következtetése szerint nem a kedvese volt (mert a lány első látogatásán említett valakit, aki éppen Kairóban van, hogy meglátogassa a szüleit, mert egyiptomi, és a Közel-Kelet történetét tanítja a Harvardon). A barát neve Charles volt. Magas szárú tornacipőt és élénk narancssárga tekepólót viselt, haját vaskos lófarokba fogta. Az előző esti randevújáról mesélt Sangnek, miközben leraktak egy futont, két nagy, viharvert bőröndöt, egy sor bevásárlószatyrot meg néhány dobozt a kisteherautó platójáról. Paul fölajánlotta a segítségét, lekiáltott az erkélyről, ahol a *Canterbury meséket* próbálta olvasni, de Sang azt felelte, nem, semmi az egész. Ez elterelte a fiú figyelmét, és ettől kezdve Sanget nézte a korlát mögül. Charles viccelődve megtiltotta a lánynak, hogy túl sok dolgot vásároljon össze, mondván, hogy így majd ugyanilyen könnyű lesz kiköltözni.

Sang eddig csak nevetett rajta, de most elgondolkodó arccal megállt. Felnézett a házra, kezében összetekert takaró.

– Nem tudom, Charles. Nem tudom, meddig maradok itt.

– Még mindig nem akar veled élni, amíg össze nem házasodtok?

A lány a fejét rázta.

– Mit mond?

– Hogy nem akarja elrontani a dolgokat.

Charles áthelyezte a kezében tartott doboz súlypontját.

– De tudja, hogy össze fogtok házasodni.

A lány hátat fordított a teherautónak.

– Olyanokat mond, hogy „ha majd gyerekeink lesznek, veszünk egy nagy házat Lexingtonban”.

– Már három éve jártok – mondta Charles. – Úgyhogy egy kicsit régimódi. Többek között ezt szereted benne, igaz?

A következő néhány éjszaka Sang a nappali kerevetén aludt, a dolgait ideiglenesen a sarokban tárolta, mert ki akarta festeni a szobáját. Ezen Paul is, Heather is meglepődött; amikor beköltöztek, egyikük se nagyon erőlködött, hogy tegyen valamit a szobájával. Sang a falakhoz nyugtató zsályaszínt választott; a szegélyhez halvány levendulakéket, melyet a festékgyár „vakondszíneknek” nevezett. Egyáltalán nem ilyennek képzeltem egy vakondot, mondta Paulnak, miközben lendületesen keverte a festéket a konyhapulton.

– Te minek neveznéd? – kérdezte hirtelen a fiútól.

Paul semmit nem tudott kitalálni. Csak amikor már fent ült az emeleten, nagy furnérasztalánál, melyet bibliapapírra nyomott vaskos könyvek borítottak, akkor jutott eszébe a fagyalt, amelyet anyja mindig a Newport Creameryben rendelt, amikor a család vasárnap este hamburgerezni ment. Anyja már évekkel ezelőtt meghalt, apja nem sokkal utána. Pault későn, ötvenes éveikben fogadták örökbe, úgyhogy az emberek gyakran a nagyszüleinek nézték őket. Aznap este a konyhában, amikor Sang belépett, Paul így szólt:

– Feketeszeder.

– Hogyan?

– A festék.

A lány arcán halvány, aggódó mosoly jelent meg, olyasféleképp, ahogy az ember egy rendetlen gyerekre mosolyog.

– Ez mókás.

– A név?

– Nem. Csak az egy kicsit mókás, hogy ott folytatsz egy beszélgetést, ahol vagy hat órával ezelőtt abba hagytuk, és elvárod tőlem, hogy tudjam, miről beszélsz.

Amint Paul másnap reggel kinyitotta szobája ajtaját, azonnal megérezte a festék friss, de émelyítő szagát, hallotta a henger suhogását, ahogy fel és alá jár a falon. Miután Heather elment, Sang zenét tett fel: egyik Billie Holiday-CD következett a másik után. A nyúlós, tikkasztó napok varázslata telepedett rájuk, és Paul a nappali viszonylagos hűvösében dolgozott, néhány lépésnyire Sangtól.

– Jaj, istenem – kiáltott fel a lány, amikor a fürdőszobába menet észrevette. – Biztos megőrülsz ettől a zenétől. – Levágott farmert viselt és fekete felsőrészt, melynek olyan pántja volt, mint egy melltartónak. Csupasz lábszárát és combját festék pötytyözte.

A fiú hazudott, azt mondta, gyakran tanul zene mellett. Mivel észrevette, hogy a lány a konyhába megy a leggyakrabban, hogy kimossa az ecseteit, vagy joghurtot kanalazzon egy nagy dobozból, második nap már oda költözött be, ahol teát főzött, és a

lány nagy multságára beállította karórájának ébresztőjét, hogy tudja, mikor vegye ki a leveleket a vízből. Délután a lányt felhívta Londonból a nővére, akinek ugyanolyan hangja volt, mint Sangnek. Paul egy pillanatig azt hitte, titokzatos módon maga Sang telefonál neki a szobájából.

– Nem tudok beszélni, éppen a szobámat festem zsálya- és vakondszíniúre – jelentette a lány vidáman a nővérének, és amikor letette a telefon sötétbarna kagylóját, vakondszíniú ujjlenyomatokat hagyott a felületén.

A fiú szeretett a lány tünékeny társaságában tanulni. Sangre nagy hatással volt, mennyire előrehaladt már a fiú a Ph.D.-jével – elmesélte, hogy amikor egy évvel ezelőtt kimaradt a Harvardról, anyja egy hétre bezárkózott a hálószobába, apja pedig nem beszélt vele. A lánynak elege lett az egyetemből, utálta a versenyszellemet, meg hogy az embernek milyen szerzetesi életet kell élnie. A barátja élt így, mindig jókora darabokat hasított ki a napjából, amikor otthon dolgozott kihúzott telefon mellett, hogy a következő beszámolóját megírja.

– Neked jól fog menni – biztatta Pault. – Te elszánt vagy, látom rajtad. – Amikor megkérdezte, miből áll a vizsgája, a fiú azt felelte, háromórás lesz, három kérdőívet kell kitöltenie, s ez az angol és európai irodalom három évszázadát öleli fel. – És akármit kérdezhetnek? – érdeklődött a lány.

– A józan ész határain belül.

– Húha.

Nem árulta el az igazságot – hogy az előző évben már elment vizsgázni, de megbukott. Csak a bizottságot ismerte, s a hallgatók közül is csupán maroknyit, ezért, hogy elkerülje őket, Paul inkább otthon maradt. Nem azért bukott meg, mert nem készült fel, hanem azért, mert azon a ragyogó májusi reggelen cserbenhagyta az esze, megmagyarázhatatlanul begörccsölt, akár a láb makacs izma alvás közben. Öt szívszaggató percen át, miközben a professzorok a kérdésekkel teli jegyzetfüzetük mellől bámultak rá, miközben helyiérdekű szerelvények jöttek-mentek a Commonwealth Avenue-n, nem volt képes válaszolni az első kérdésre, mely a *III. Richárd*-ban előforduló komikus gonoszságra vonatkozott. Annyiszor olvasta a darabot, hogy minden egyes jelenetét maga előtt látta, nem úgy, ahogy színpadon adják elő, hanem inkább, ahogy a Pelican Shakespeare-kiadásának halvány nyomtatásában áll. Érezte, hogy elvörösödik; ezzel a lidércnyomással küzdött a vizsga előtt hónapokig. Vizsgáztatói türelmesek voltak, megpróbálkoztak egy másik kérdéssel, melyre nyomorult hebegéssel válaszolt, majd megtorpant egy gondolat közepén, és nem tudta folytatni, mire végül az egyik professzor, akinek egyébként kopasz fejét deres haj koszorúja övezte, fölemelte a kezét, ahogy a rendőr állítja meg a forgalmat, és így szólt: „A jelölt egyszerűen nem készült fel.” Paul az alkalomra vásárolt nyakkendőt a zsebébe gyűrve hazament, és egy hétig ki se mozdult a szobájából. Amikor visszatért a campusra, öt kilóval soványabb volt, és a tanszéki titkárnő megkérdezte tőle, szerelmes-e.

Sang már egy hete lakott velük, amikor egy kérő telefonált. Addigra a festés befejeződött, a sivár szoba átalakult. A lány éppen a védőszalagot tépte le az ablaktáblákról, amikor Paul szólt neki, hogy egy Asim Bhattacharya nevű illető keresi Genfből.

– Mondd meg, hogy nem vagyok itthon – mondta a lány habozás nélkül.

A fiú leírta a nevet, amelyet a telefonáló gondosan betűzött, és mielőtt letette, még hozzátette:

– Csak annyit mondjon neki, hogy Pinkoo kereste.

Újabb férfiak telefonáltak. Az egyik csüggedten megkérdezte Paultól, hogy Sang

fiúja-e. Az idegen által megfogalmazott pusztá lehetőség is meglepte a fiút. Ilyesmi már előfordult a házban, az első évben, amikor Paul ideköltözött – két lakótárs egymásba szeretett, és elköltöztek, mert összeházasodtak.

– Nem – felelte a telefonálónak. – Csak a lakótársa vagyok.

A nap hátralévő részében azonban nyomasztotta a kérdés, aggódott, hogy a telefon egyszerű felvételével vétséget követett el. Néhány nap múlva elmondta ezt Sangnek. A lány nevetett.

– Valószínűleg elborzadt a gondolatra, hogy egy férfival élek – mondta. – Legközelebb – tanácsolta – válaszolj igennel.

Egy héttel ezután mindhárman a konyhában tartózkodtak, Heather éppen egy termoszt töltött meg gyógyteával, mert megfázott, és az egész napot az egyetemen kellett töltenie, Sang pedig az újság fölé görnyedve kávézott. Előző este bezárkózott a fürdőszobába, és most vörös fényben ragyogott a haja. Amikor csörgött a telefon, és Paul fölvette, feltételezte, hogy újabb kérő van a vonalban, mert Sang sok kérőjéhez hasonlóan ez a telefonáló is enyhén idegen akcentussal beszélt, bár inkább kifinomult, mint félszegen. Az egyetlen különbség az volt, hogy nem Sangetát kereste, hanem Sanggel akart beszélni. Amikor Paul megkérdezte, ki keresi, a férfi kissé türelmetlenül így felelt:

– A barátja vagyok.

A szavak úgy érték Pault, mint egy orvosi eszköz tompa, mégis fájdalmas ütései. Látta, hogy Sang várakozóan fölneéz rá, s a székét máris kissé hátrébb tolt.

– Engem?

A fiú bólintott, és Sang a szobájába vitte a telefont.

– A barátja – jelentette Paul Heathernek.

– Mi a neve?

Paul vállat vont.

– Nem mondta.

– Hát, biztos örül, mint majom a farkának – jegyezte meg Heather kissé érdesen, miközben rácsavarta a kupakot a termoszra.

Paul sajnálta Heathert a vörös, kisebesedett orrával meg a széles csípőjével, de erősebb volt benne az az érzés, hogy megvédje Sanget.

– Hogy érted? – kérdezte.

– Most, hogy visszajött a kedvese, megmondhatja a többi pasinak, hogy húzzanak a francba.

A barát éppen a járdán állt Sanggel, és fölneézett a házra, amikor Paul egész napos könyvtári fénymásolása után hazaért a biciklijén. Palackzöld BMW állt mellettük. A pár tettetett bensőségességgel állt, fejüket egymás felé hajtották.

– Ne menj az ablakhoz, amikor átöltözől – hallotta Paul a fiút. – Átlátni a függönyön. Nem tudsz egy hátsó szobába költözni?

Paul némi távolságban tőlük leszállt a bicikliről, és hátizsákjának pántjait igazgatta. Kínosan érezte magát, hogy olyan kopottas ruhában van – rövidnadrágban, Birkenstock szandálban és egy régi, Dartmouthos trikóban, fehér lábát pedig csapzott, szőke szőr borítja. A barát tökéletesen szabott, kómosott farmert, fehér inget, tengerészkek blézert és barna bőrcipőt viselt. Markáns vonásai nem tekintélyt parancsoltak, hanem bámulatot keltettek. Haja viszont elég hosszú volt, s zabolátlan, meghökkenítő módon keretezte arcát. Több évvel idősebb Sangnél, gondolta Paul, de bizonyos értelemben nagyon hasonlít rá, mert ugyanolyan magas, ugyanolyan kreol bőrű, ugyan-

olyan apró anyajegyek vannak az ajka körül. Amikor Paul elindult feléjük, Sang barátja még mindig a házat fürkészte, úgy vizslatta a sárga és okkerszínű, viktoriánus homlokzatot, mintha hibákat keresne rajta, aztán hirtelen félrekapta a fejét, mert kutyaugatás vonta el a figyelmét.

– A lakótársaidnak kutyaújk van? – kérdezte a barát. Különös tánclépést tett balra, Sang háta mögé.

– Buta vagy – mondta Sang incselkedve, és megsimogatta a férfi tarkóját. – Se kutya, se dohányos. Egyedül ezeket kötöttem ki, miattad. – Az ugatás abbamaradt, és a beálló csend mintha hangsúlyozta volna a lány szavait. Most a nyakában viselt lánc lazúrköveit babrálta oly módon, hogy Paul úgy vélte, a láncot ajándékba kapta. – Paul, ez itt Farouk. Farouk fél a kutyaújtól. – Pusztit nyomott Farouk arcára.

– Freddy – mondta Farouk, de nem nyújtott kezét, csak bólintott, és inkább Sanghez intézte szavait, mint Paulhoz. A lány a fejét csóválta.

– Már milliószor mondtam, hogy nem hívlak Freddynek.

Farouk kedvetlenül pillantott rá.

– Miért? Te elvárod az emberektől, hogy Sangnek hívjanak.

A lány nem zavartatta magát.

– Az más. Az tényleg a nevem része.

– Hát én Paul vagyok, és nagyjából nevezhetek így is – mondta Paul. Senki sem nevetett.

A lány egyszer csak soha nem volt otthon. Amikor igen, a szobájában tartózkodott, gyakran a telefonnal együtt, zárt ajtó mögött. Vacsorára általában elment. A hűtőszekrény polcán lévő ételei, a nagy doboz joghurtok, a kekszek és a keleti saláták érintetlenek maradtak. A joghurton végül zöld bolyhok képződtek, ami undorodó sikolyokat csalt elő Sangból, amikor végre kinyitotta a dobozt. Természetes dolog, mondta magában Paul, hogy kettesben akarnak maradni. Meglepett, amikor egy nap összefutott a lánnyal a közelben lévő kis fűszerboltban, és a lány kosarában olyan ételek sorakoztak, amelyeket még sohasem vitt haza, mogyoróhagyma bíborszínű hálóban, kecskesajt olajban, zsírpapírba csomagolt hús. Mivel esett, Paul, aki kocsival volt, följánlotta, hogy elviszi. A lány megköszönte, de nemet mondott, majd elindult a helyiérdekű megállójába, fején Harvard feliratú baseballsapka, a papírzacskó a melléhez szorítva. A fiúnak fogalma sem volt, merre lakik Farouk; gyönyörű házat képzel el a Brattle Streeten, üvegajtókkal és csinos párkányokkal.

Mindig megdöbbsent, amikor Faroukot a házban találta. Farouk ritkán jött, és mint ha mindig a semmiből bukkant volna fel és nyomtalanul tűnt volna el. Ha Paul nem néz ki az ablakon, és nem látja a BMW-t, mely mindig pontosan egy nyírfa árnyékában állt, nem tudta volna, hogy a férfi ott van. Sohasem köszönt; úgy viselkedett, mint ha Sang volna a ház egyetlen lakója. Soha nem ültek le sem a nappaliban, sem a konyhában. Paul csak egyszer látta őket az erkélyen ebédelni, amikor biciklin hazaért. Törökülésben ültek egymás mellett, és Sang Farouk szájához tartotta a villáját, a másik kezét pedig a villa alá tette. Mire Paul belépett a házba, ők visszavonultak a lány szobájába.

Amikor a lány nem volt Faroukkal, akkor dolgozott neki. Elolvasta a férfi cikkének levonatát, hogy kiszűrje a sajtóhibákat. Időpontot beszélt meg a férfi orvosával. Egyszer egy egész reggelt eltöltött a telefonkönyv mellett, hogy megtudja a csempe árát; Farouk azon gondolkodott, hogy feljuttatja a konyháját.

Szeptember végére Paul már tudta a menetrendet: hétfőn, amikor Sang nem dolgozott a könyvesboltban, Farouk eljött ebédelni. A lány szobájában ettek; Paul néha hallotta, ahogy beszélgetnek evés közben, vagy ahogy kanaluk a tányérhoz koccan, vagy Chopin noktürnjeit. Csendes szeretők voltak – szerencsére, azokhoz a párokhoz képest, amelyeket az évek során a házban hallott –, de jelenlétük nemsokára arra készítette, hogy hétfőnként a könyvtárba menjen, mert mégis megviselte, amikor a lány ajtaja kissé nyitva maradt, s ő látta, ahogy Farouk felhúzza a nadrágján a cipzárt. Három év telt el Theresa, az egyetlen barátnője óta, akivel valaha járt. Azóta senkije sem volt. Theresa miatt döntött úgy, hogy Bostonban folytatja tanulmányait. Három hónapig élt a lány St. Botolph Street-i lakásában. Hálaadáskor elment a lány szüleihez, Deerfieldbe. Ott fejeződött be a dolog. „Sajnálom, Paul, nem tehetek róla, de egyszerűen nem szeretem, ahogy csókolsz”, mondta a lány egyszer, amikor ágyba bújtak. Paul emlékezett rá, hogy ott ült meztelenül a matrac egyik oldalán, egy olyan szobában, melyről egyszer csak tudta, hogy soha többé nem látja. Nem vitatkozott; megszégyenülése után furcsa módon megértő és nyájas lett a lánnyal és mindenkivel.

Egy éjszaka Paul az ágyban olvasott, amikor hallotta, hogy autó áll meg a ház előtt. Az asztalán álló óra kettő húszat mutatott. Eloltotta a lámpát, és fölkelt, hogy kinézzen az ablakon. November volt. Telihold világította meg a széles, elhagyatott utcát, melyet szemeteszsákok és szelektív hulladékgyűjtő ládák szegélyeztek. Taxi állt a ház előtt járó motorral. Sang szállt ki belőle egyedül. Csaknem egy percig állt a járdán. A fiú az ablaknál állt, amíg a lány föl nem ért a verandára, aztán hallgatta, ahogy a lány fölmegegy a lépcsőn, és becsukja szobája ajtaját. Aznap délután Farouk érte jött; Paul látta, amikor a lány beszállt az autóba. Úgy vélte, talán veszekedtek, bár másnap nem érzékelte jelét az egyenetlenségnek. Hallotta, ahogy a lány jókedvűen beszél Faroukkal telefonon, és elhatározzák, hogy kivessznek egy videokazettát. Aznap éjjel azonban, körülbelül ugyanakkor, ugyanaz történt. A harmadik éjjel Paul szándékosan ébren maradt, hogy megbizonyosodjék, rendben hazaér-e a lány.

Másnap reggel, egy vasárnapi napon, Paul, Heather és Sang együtt palacsintáztott a konyhában. Sang Louis Armstrong-CD-ket hallgatott a szobájában, amíg Paul a palacsintát sütötte két vasserpenyőben.

– Kevin itt alszik ma éjjel – mondta Heather. Nemrégiben ismerkedett meg vele. Kevin fizikus volt az MIT-n. – Remélem, nem baj.

– Dehogya – mondta Paul. Szerette Kevint. Gyakran átjött vacsorázni, sört hozott, és segített a mosogatásnál, s Paullal ugyanannyit beszélgetett, mint Heatherrel.

– Sajnálom, hogy mindig elkerülöm. Tényleg rendesnek látszik – mondta Sang.

– Meglátjuk – mondta Heather. – Jövő héten van az első hófordulónk.

Sang elmosolyodott, mintha ez a szerény megemlékezés valójában sokkal nagyobb jelentőséggel bírna.

– Gratulálok.

Heather összekulcsolta az ujjait.

– Gondolom, az a következő lépés, amikor az ember a hétvégéket is együtt tölti a másikkal.

Paul Sangre pillantott, aki nem szólt semmit. A lány felállt, és öt perc múlva egy kosárnyi mosott ruhával tért vissza a pincéből.

– Jó kis gatyák – mondta Heather, amikor észrevett néhányat a kupac tetején.

– A Faroukéi – mondta Sang.

– Nincs mosógépe? – érdeklődött Heather.

– De van – mondta Sang, aki nem vette észre Heather rosszálló arckifejezését. – Csak pénzzel működik.

Hálaadás napja körül kezdődtek a viták. Paul hallotta, ahogy Sang a telefonba kiabál a szobájában, a szürke műanyag zsinór végighúzódtott a linóleumon, aztán az előtérben, s eltűnt a lány ajtaja alatt. Az egyik veszekedés valamilyen buliról szólt, amelyre Sanget meghívták, de Farouk nem akart elmenni rá. Egy másik Farouk születésnapját érintette. Sang az előző napot azzal töltötte, hogy tortát sütött. A ház narancstól és mandulától illatozott, és Paul hallotta, hogy az elektromos habverő késő estig működik. Másnap délután azonban a szemétnél látta a tortát.

Egyszer, amikor hazaért az egyetemről, észrevette, hogy Farouk ott van, a BMW a ház előtt állt. Kegyetlenül hideg decemberi nap volt; kora reggel lehullottak az évszak első hópelyhei. Paul, amikor elment Sang szobája előtt, hallotta a lány emelt hangját. Szemrehányásokat vágott Farouk fejéhez: Miért nem akar soha az ő barátaival találkozni? Miért nem hívja meg őt az unokatestvére házába hálaadás napján? Miért nem akar vele lenni éjjel? És legalább miért nem hozza haza kocsin?

– Fizetem a taxit – mondta Farouk csendesesen. – Mi a különbség?

– Utálem ezt, Farouk. Ez nem normális.

– Tudod, hogy nem alszom jól, ha te is ott vagy.

– Hogyan fogunk így összeházasodni? – kérdezte a lány. – Örökké külön házban fogunk lakni?

– Sang, kérlek – mondta Farouk. – Próbáld megnyugodni. Meghallják a lakótársaid.

– Te csak hagyd a lakótársaimat – üvöltötte Sang.

– Te hisztériás vagy – mondta Farouk.

A lány sírva fakadt.

– Figyelmeztettelek, Sang – mondta Farouk. Kétségbeesettnek hangzott. – Nem fogok olyan nővel élni, aki jeleneteket rendez.

– Baszd meg.

Valami, egy tányér vagy pohár, a falnak csapódott, és összetört. Aztán a szoba elcsendesedett. Paul hosszú fontolgtatás után halkán bekopogott. Senki sem nyitott ajtót.

Néhány órával később Paul csaknem összeütközött Sanggel, amikor a lány nagy, sötét rózsaszín törülközőbe csavarva felbukkant a fürdőszobából. Vizes haja fésületlen volt és kusza, féloldalt konty dudorodott rajta apró fészekként. A fiú már hetek óta vágyott rá, hogy így lássa, mégis teljesen készületlenül érte a csupasz láb és kar, a nedves arc és váll látványa.

– Helló – mondta, és gyorsan elszurrant mellette.

– Paul – szólt utána a lány egy pillanat múlva, mintha csak akkor vette volna észre. A fiú megfordult, és ránézett; bár alig múlt négy óra, a nap már lenyugvóban volt a nappali ablakában, s aranypázmát vetett a lány egyik oldalára.

– Mi a helyzet? – kérdezte a fiú.

A lány keresztbe fonta maga előtt a karját, két kezével takarta a vállát. Homlokán egy foltot mintha fogpaszta borított volna.

– Bocsánat az előbbiért.

– Semmi baj.

– De igen. Neked vizsgára kell készülnöd.

Szeme fényesen ragyogott, s kissé nyitott ajkán viccesen dermedt mosoly játszott.

A fiú éppen vissza akart mosolyogni rá, amikor látta, hogy a lány a sírás határán áll. Bólintott.

– Nem számít.

Farouk egy hétig nem telefonált, de amikor a telefon megszólalt, a lány röpi, hogy fölvegye. Minden este hazaért vacsorára. Hosszú beszélgetéseket folytatott londoni nővérével.

– Mondd meg, ha te ezt normálisnak gondolod – hallotta Paul a lány hangját, amikor belépett a konyhába. – Egyszer az autóban ültünk, ő meg azt mondta, rossz a szagom. Izzadok. Azt mondta, mossam meg a hónaljamat. Egyre csak azt hajtogatta, hogy ez nem kritika, hogy a szerelmesek mondhatnak ilyesmit egymásnak.

Egy nap a lány Charlesszal ment el, és este Kittery boltjaiból származó reklámszatyrokkal tért haza. Egy másik este beleegyezett, hogy megnézzen a Coolidge-ban egy filmet Paullal, Heatherrel meg Kevinnel, de amikor a pénztárhoz értek, azt mondta, fáj a feje, és hazament.

– Fogadjunk, hogy szakítottak – mondta Heather, amikor elfoglalták a helyüket.

A következő héten azonban Farouk telefonált, de Sang éppen dolgozott. Bár Farouk nem vesződött azzal, hogy bemutatkozzék, Paul felhívta a könyvesboltot, és beszámolt a lánynak a telefonról.

A kapcsolat folytatódott, de Paul észrevette, hogy Farouk be sem teszi a lábát a házába. Még a csengőt se volt hajlandó megnyomni. Megállt a járdánál, le se állította a motort, háromszor dudált, hogy jelezze, vár a lányra, aztán eltűntek.

A téli szünetben a lány elutazott Londonba. Nővére nemrég szült egy kisfiút. Sang megmutatta Paulnak, miket vett a gyerekeknek: patentkapcsokkal teli ruhácskákat, plüsspolipot, apró matrózinget, a sötétben világító, csillagokat és bolygókat mozgó szerkezetet.

– Sang *mási* lesz a nevem – mondta a lány izgatottan, és elmagyarázta, hogy a *mási* bengáli nyelven nagynénit jelent. A szó furcsán hangzott az ajkán. Ritkán beszélt bengáliul – a nővérével soha, a kéréssel soha, csak egy-két szót ejtett el a Michiganben élő szüleinek, akikkel hétvégeként beszélt.

– Hogy mondják azt, hogy *bon voyage*? – kérdezte Paul.

A lány azt felelte, nem tudja biztosan.

A lány távollétében Paul könnyebben tanult, elméje fogékony volt és tiszta. A vizsgáig alig hat hónapja maradt. Megtervezte az időbeosztását, május első keddjének tíz óráját X-szel jelölte meg az asztalán álló naptárban. Nyár óta ismét átrágtta magát a versenyen, tanulmányokon és drámákon, mindegyikről összefoglalót írt a számítógépébe. Ezeket az összefoglalókat kinyomtatta, összefűzte, és egy sor iratgyűjtőben helyezte el. Az összefoglalókról további összefoglalókat írt könyvtárcédulákra, melyeket cipősdobozokban tárolt, és lefekvés előtt átnézett. Karácsonyra szokás szerint meghívta a nagynénje Buffalóba. Ebben az évben a vizsgájára hivatkozva elhárította a meghívást, ajánlékait postán küldte el. Heather is elutazott; síelni ment Kevinnel Vermontba.

Az új év tiszteletére Paul új napirendet dolgozott ki, és az egész házat elfoglalta. Reggelenként költészetet tanulmányozott a konyhaasztalnál. Ebéd után irodalomkritikát a nappaliban. Shakespeare-drámát lefekvés előtt. Kezdte ott hagyni a dolgait, az iratgyűjtőit, a cipősdobozait és a könyveit a konyhaasztalon, a lépcső egyes fokain, a nappali kávézóasztalán. Egy havas délután éppen a karosszékben terpeszkedett, és az Arisztotelész *Poétikájához* készített jegyzeteit olvasta, amikor megszólalt a csengő. A UPS embere hozott csomagot Sangnek, valamit egy bizonyos J. Crew-tól. Paul átvette,

és fölvitte az emeletre. A lány ajtajához támasztotta, amitől az ajtó kissé kinyílt. Erőteljesen becsukta, és egy pillanatig csak állt ott, keze még mindig a gombon. Bár a lány Londonban volt, ő kopogott, mielőtt belépett. A futon takarosán be volt vetve, piros, batikolt ágytakaró borította. A falakon semmi, csupán két bekeretezett, palotai jelene tet ábrázoló indiai miniatúra, melyeken párnákon heverő férfiak szívtak nargilét, miközben csupasz hasú nők táncoltak körben. Semmi a rendtelenségből, amelyet valamely okból minden alkalommal elképzelt, amikor a szoba előtt ment el; csak odakint, az ablakon túl tombolt a vihar néma káosza. A hó kiszámíthatatlan örvényekben kavargott, mégis szépen belepte a veranda barna korlátját, mintha festett szegély volna. A fehér kreppfüggönyt lazán az a barackszínű selyemsál fogta össze, melyet Sang néha a nyakába kötött, s a függöny anyaga ettől vékony homokóraüveg formáját öltötte. Paul levette a sálát, s hagyta, hogy a függöny eltakarja az ablakot. Érezte a szövetből áradó illatot még úgy is, hogy nem érintette arcát a sálhoz. A futonhoz lépett, és leült, lábát kinyújtotta a zabkásaszínű szőnyegen. Levette a cipőt és a zoknit. A futon melletti borosrekeszen egy pohár víz állt, melybe buborékok gyűltek, meg egy üvegcsse vazelin. Kicsatolta az övét, de hirtelen elszállt belőle a vágy, mely ugyanúgy hiányzott most a testéből, ahogy a lány a szobából. Becsatolta az övet, aztán lassan fölemelte az ágytakarót. Az ágynemű kék-fehér flannel volt, rajta Bourbon-liliomok.

Már-már elszunyókált, amikor hallotta, hogy csörög a telefon. Mezítláb kibotladozott Sang szobájából a konyhába, a hűs linóleumra.

– Halló?

A vonal másik végén senki sem szólalt meg, és már éppen le akarta tenni a kagylót, amikor egy kutya ugatását hallotta.

– Halló? – ismételte. Felötlött benne, hogy talán Sang telefonál Londonból, csak rossz az összeköttetés. – Sang, te vagy az?

A hívó letette.

Aznap este, vacsora után megint csöngött a telefon. Amikor felvette, ugyanazt a kutyát hallotta, amelyet délután.

– Csönd, Balthazar! – szólalt meg egy nő, amikor Paul hallózott. A nő hangja habozó volt. – Sang otthon van? – érdeklődött.

– Nincs itt. Átadhatok valami üzenetet?

A nő meghagyta a nevét – Deirdre Frain – és a telefonszámát. Paul leírta az üzenőfüzetbe, Partha Mazoomdaar, a kérő neve alá, aki reggel telefonált Clevelandből.

Másnap Deirdre megint telefonált. Paul ismét azt mondta, hogy Sang nincs ott, és hozzátette, hogy csak a hétvégén jön haza.

– Hol van? – kérdezte Deirdre.

– Külföldön.

– Kairóban?

Ez meglepte Pault.

– Nem, Londonban.

– Londonban – ismételte a nő. Megkönnyebbültnek hangzott. – Londonban. Oké. Köszönöm.

A negyedik hívás késő éjjel érkezett, amikor Paul már ágyban volt. Lement a földszintre, és kitapogatta a telefont a sötétben.

– Itt Deirdre. – A nő kapkodva vette a levegőt, mintha nem Paul, hanem ő rohant volna éppen a telefonhoz.

Paul felkapcsolta a villanyt, és a szemét dörzsölte a szemüvege mögött.

– Hm, mint már mondtam, Sang még nem jött haza.

– Nem Sanggel szeretnék beszélni. – A nő hadart, kissé gorombán hangsúlyozta Sang nevét.

Paul zenét hallott, trombita sírt halkán.

– Nem?

– Nem – felelte a nő. – Tulajdonképpen egy kérdésem van.

– Kérdése?

– Igen. – Elhallgatott, pohárba dobott jégkocka csörrenése hallatszott. Hangjába kacérság lopózott. – Szóval, mi is a maga neve?

A fiú levette a szemüvegét, amitől elhomályosodott a helyiség. Nem tudta felidézni, mikor beszélt vele utoljára így egy nő.

– Paul.

– Paul – ismételte a nő. – Feltehetek még egy kérdést, Paul?

– Mit?

– Sangról.

A fiú megmerevedett. A nő megint szárazon ejtette ki Sang nevét.

– Mi van Sanggel?

Deirdre hallgatott.

– A lakótársa, ugye?

– Úgy van.

– Nos, azon tűnődtem, maga tudja-e, hogy... unokatestvérek-e.

– Kik?

– Sang és Freddy.

A fiú visszavette a szemüvegét, amitől éles körvonalat kaptak a dolgok. Kihozta a sodrából ennek a nőnek a kíváncsisága. Semmi köze hozzá, akarta mondani. De mielőtt mondhatta volna, Deirdre csendesen sírva fakadt.

A tűzhely órájára nézett; csaknem éjjeli három óra volt. Ő maga tehet róla. Nem lett volna szabad ilyen későn fölvennie a telefont. Bárcsak ne árulta volna el a nőnek a nevét.

– Deirdre – mondta kisvártatva, amikor ráunt a hallgatásra. – Ott van még?

A nő abbahagyta a sírást. Zihálva lélegzett, ami bántotta a fiú fülét.

– Nem tudom, ki maga – mondta Paul. – Nem értem, miért hívott fel.

– Szeretem őt.

A fiú letette, a szíve kalapált. Úgy érezte, le kell zuhanyoznia. Ki akarta törölni a nő nevét az üzenőfüzetből. A kagylót bámulta, melyen itt-ott még mindig látszott Sang vakondszerű ujjlenyomata. A téli szünet kezdete óta először érezte magát egyedül a házban. A hívás nyilván véletlen volt. A nő egy másik Sangról beszélt. Talán az egyik indiai kérés cselvetése ez, hogy gyanút keltsen, hogy lecsapja a lányt Farouk kezéről. Mielőtt Sang elindult Londonba, a veszekedések csillapodtak, és amennyire Paul meg tudta állapítani, a dolgok nyugvópontra jutottak Sang és Farouk között. A nappaliban a lány egy barna bőrtáskát meg egy pár férfi autóskesztyűt csomagolt. Az indulása előtti estére helyet foglalt kettőjüknek a Bibában. Farouk vitte ki a lányt a repülőtérré.

Másnap reggel telefoncsöngés ébresztette Pault. Az ágyban maradt, hallgatta, s közben nézte az ablaka előtt álló fa hamuszürke ágait. Tizenkét csöngést számolt. Félóra múlva ismét csörgött a telefon, de most sem vette fel. Harmadszor már a konyhában volt. Amikor elhallgatott a készülék, kihúzta a dugót.

Bár egész nap csendben tanult, görcsösnek érezte magát. Amikor aznap este a konyhában üldögélt egy téglavastagságú Spenser-kötet mellett, nem tudott a szövegre összpontosítani, idegesítették a lábjegyzetek meg az, hogy mennyi van még hátra. Azon tűnődött, hányszor hívhatta Deirdre, mióta kihúzta a telefont. Vajon föladta? A hívogatást rögeszmének találta, háborodottnak. Azon tűnődött, olyan típus-e a nő, aki tesz magával valamit. Aki bevesz egy fiola orvosságot.

Vacsora után visszadugta a telefont a csatlakozóba. Nem jött több hívás. Gondolatai mégis elkalandoztak. Valami azt súgta neki, hogy a nő tovább próbálkozik. Ő elkövette azt a hibát, hogy elárulta, mikor jön meg Sang. Deirdre talán megvárja, hogy vele beszélhessen. Deirdre talán ugyanazt mondja majd Sangnek, amit neki is mondott, hogy szereti Faroukot. Mielőtt lefeküdt, töltött magának egy pohár Dewar whiskyt, amit a nagynénje küldött ajándékba Buffalóból. Aztán azt a számot tárcsázta, amelyet Deirdre meghagyott. A nő azonnal fölvette, és dallamosan hallózott.

– Deirdre, itt Paul.

– Paul – mondta a nő lassan.

– Velem beszélt az éjjel. Sang lakótársa vagyok.

– Persze, Paul. Maga, Paul, lecsapta a kagylót. – A hangja megint részegnek hallatszott, de most derűsebb hangulatban volt.

– Azért bocsánatot kérek. Csak meg akartam bizonyosodni, jól van-e.

Deirdre felsóhajtott.

– Ez kedves magától, Paul.

– És szeretném megkérni, hogy ne hívjon többet – mondta a fiú hosszú várakozás után.

– Miért? – Pánik bujkált a hangjában.

– Mert én nem ismerem magát – mondta a fiú.

– Szeretne megismerni, Paul? – kérdezte a nő. – Én nagyon szeretetre méltó vagyok.

– Mennem kell – mondta a fiú határozottan, és bízott benne, hogy nem ingerli fel.

– De talán akad valaki, akivel beszélgethet. A barátjával?

– Az én barátom Freddy.

Farouk említése, becenevének használata ugyanolyan nyugtalansággal töltötte el Pault, mint az éjjel. Akkor azt feltételezte, hogy Deirdre talán Farouk hallgatója a Harvardon, szinte még tinédzser, aki belebolondult egy idősebb férfibá. Elképzelte, ahogy Deirdre ül egy előadóterem végében, meglátogatja a férfit az irodájában, és ábrándokat kerget. Most egyszerű, ésszerű, ám ugyanakkor mérgezett kérdés ötlött fel Paul fejében.

– Szóval, honnan is ismeri Faroukot? – kérdezte Paul könnyedén, mintha egy bulin csevegnének.

Nem hitte, hogy a nő megmondja, úgy gondolta, az is lehet, hogy lecsapja a kagylót, ahogy ő az éjjel, de könnyen beszélgetésbe elegyedtek. Főleg Deirdre beszélt. Elmesélte Paulnak, hogy ő vancouveri, és a húszas éveiben költözött Bostonba, hogy belsőépítészetet tanuljon. Másfél éve, egy vasárnap délután találkozott Faroukkal, amikor éppen kijött egy South End-i kávéházból. Farouk félutacányit követte, aztán megkocogtatta a vállát, s leplezetlen vágyakozással méricskélte.

– El se lehet képzelni – mondta Deirdre, miközben felidézte az esetet. – El se lehet képzelni, milyen érzés az ilyesmi. – De azért úriember módjára viselkedett. Első randevújukon a Walden-tóhoz mentek. Azután kukoricát meg paradicsomot vettek, és lazacot sütöttek Deirdre hátsó kertjében. Farouk imádta a nő házat, ezt a kéthektáros tel-

ken álló régi tanyaépületet. Megkérte, hogy készítsen tervet a konyhája átépítéséhez. A szeptemberi munkaünnepen együtt mászták meg a Sunapee-hegyet. Deirdre más dolgokat is mondott, amiket Paul meghallgatott, de nem tudta, mennyit higgyen el belőlük. Mert vagy igazak, és akkor Farouk meg Deirdre valódi viszonyt folytat, vagy Deirdre egyszerűen csak kitalálja az egészet, ahogy magányos, részeg emberek néha kitalálnak dolgokat. A fiú egyszer csak kiballagott az előtérbe, és kinyitotta Sang ajtaját, hogy meggyőződjék róla, a függöny ki van-e kötve, ahogy emlékezett rá. – És maga? – kérdezte Deirdre hirtelen.

– Hogyhogy én?

– Hát én csak locsogok itt, maga meg egy szót se szól. Maga milyen, Paul? Boldog?

Már egy óráját áldozta erre a nőre. Füle megfájdult attól, hogy a kagylót olyan sokáig rászorította.

– Itt nem rólam van szó. – Nyelt egyet, és becsukta Sang szobájának ajtaját. – Itt Sangról van szó.

– Unokatestvérek, ugye? – kérdezte Deirdre. A fiú alig hallotta. – Vagy nem?

A kérdésben rejlő kétségbeesés lesújtó bizonyosságot hozott magával. A fiú tudta, hogy mindaz, amit Deirdre elmondott, igaz, s a tudat, hogy valami szörnyen elromlott, ugyanúgy leterítette, ahogy annak idején a vizsgája. Vagy ahogy Theresa szavai leterítették.

– Sang és Farouk nem unokatestvérek – mondta. Miközben beszélt, különös, belső erőt érzett, mert tudta, hogy az információ összezúzhatja a nőt.

Deirdre hallgatott.

– Ők járnak egymással, Deirdre – mondta. – Komoly kapcsolatuk van.

– Tényleg? – A nő hangja kihívó volt. – Mennyire komoly?

A fiú gondolkodott egy pillanatig.

– Hetenként négy-öt este találkoznak.

– Találkoznak? – Pault meglepéssel töltötte el, hogy Deirdre-t ez az információ mintha megsebezte volna.

– Igen – mondta, és hozzátette: – Több mint három éve járnak.

– Három? – A szó lankadtan elhalkult, s ettől Paul eltűnődött, megint sírva fakad-e a nő. – Nos, nekünk is komoly a kapcsolatunk. Tegnap kimentem érte a repülőtérre, amikor megjött Kairóból. Ma este találkoztunk. Itt vacsorázott, itt, a házamban. A lépcsőn szeretkezett velem, Paul. Egy órával ezelőtt, még mindig érzem, hogy csurog a combomon.

Sang ajándékokat hozott Londonból az egész háznak, KitKatot piros csomagolásban, teát a Harrodstól, lekvárt, csokoládés kekszet. Fénykép került a hűtőszekrényre az unokaöccséről, aki kicsiny, mosolygó arcát a Sangének nyomta. Paul a szobájából látta, hogy Farouk tette le a lányt a ház előtt. Végül Paul lement, le a pompás lépcsőn, melyen most már nem tudott úgy lépkedni, hogy ne látta volna maga előtt a meztelen Faroukot egy nőn, aki nem Sang volt. A konyhában kinyitotta a szekrényét, és kivette a Dewart.

– Hűha. Alaposan megváltoztak itt a dolgok – mondta Sang mosolyogva, és derűsen fölfonta szemöldökét, miközben figyelte, ahogy Paul tölt magának.

– Hogy érted ezt?

– Whiskyt iszol. Ha ezt tudom, a KitKat helyett valami skót whiskyt veszek neked a vámmentes üzetben.

A gondolat, hogy a lány ajándékot vesz neki, elkedvetlenítette. Barátságosan viselkedtek egymással, de nem voltak barátok. Megkínálta a lányt egy pohár whiskyvel, és ő elfogadta. Leültek az asztalhoz. A lány odakoccintotta poharát az övéhez.

Hozzálátott, hogy átnézze a postát, amelyet Paul összegyűjtött neki. Haja néhány centivel rövidebb lett; fűszeres parfüm illata áradt belőle.

– Nem ismerek semmiféle Deirdre-t – mondta, amikor elolvasta az üzeneteket a füzetben. – Megmondtam, miért keres?

A fiú már kiürítette a poharát, és az ital megnyugett. A fejét rázta.

– Mit csináljak?

– Mivel?

– Visszahívjam?

A fiú felállt, és kinyitotta a hűtőszekrényt, hogy jégkockát vegyen egy második italhoz. Amikor visszatért az asztalhoz, a lány éppen áthúzta a nevet a ceruzájával.

– Nem érdekes. Valószínűleg egy ügynök vagy ilyesmi.

Sanget könnyű volt elkerülni. Napjait Paul az egyetemi könyvtárban kezdte tölteni, melynek cementpadlóját, fémpolcait és névtelen bölcsességekkel teleírt olvasóhelyeit máskor oly sivárnak találta. Otthon fölfedezte, hogy könnyedén fölviheti a szendvicset a szobájába. A telet nedves, otthonról érkező tavasz váltotta fel, szelekkel és rézsútosan szitáló esővel, mely az ágya melletti ablakot verte. Ha csöngött a telefon, nem vette fel. A Sang visszatérését követő néhány napban minden alkalommal meg volt győződve róla, hogy Deirdre az, és Sanggel akar beszélni. Deirdre azonban nem telefonált. A fiú várta, hogy a hangja, a dolgok, amiket mondott, elhalványuljanak az emlékezetében. A beszélgetések azonban makacsul megültek a fejében a drámák, versek és tanulmányok mellett. Láta maga előtt, hogy két ember úszik a Walden-tóban, fejük a víz felszíne fölött. De ott volt Sang is, aki nap nap után eltűnt, hogy Faroukkal vacsorázzék. Ott ült a konyhaasztalnál, és nyárra repülőjegyet foglalt Farouknak Kairóba, akinek a hitelkártyaszámát egy papírlapra írta. Két hónap elteltével Deirdre még mindig nem telefonált, és Paul már nem rettegett a hívásától.

A tavaszi szünetben felfüggesztette a tanulást.

– Elég a magolásból. A múltkor valószínűleg ez volt a baj. Utazzon el a Karib-tengerre – tanácsolta a témavezetője. Paul inkább otthon maradt, de kijelentette, hogy hivatalosan vakáción van. Moziba járt a Brattle-be, két napot töltött azzal, hogy elkészítsen egy ragut. Egyszer elautózott Wellfleetbe, és kényszerítette magát, hogy ne vigyen magával könyvet. Elhatározta, hogy elbiciklizik Concordba, és megnézi Emerson házát; szombat reggel észrevette, hogy a láncot meg kell javítani, és fölvitte a biciklit a verandára. Amikor felpillantott, látta, hogy Sang ott áll telefontal a kezében, a zsinór kihúzva, ameddig csak lehet.

– Valami furcsa dolog történt – mondta.

– Micsoda?

– Az a Deirdre nevű nő volt. Akitől átvetted az üzenetet, amikor nem voltam itthon. Paul lehajolt, úgy tett, mintha kotorászna valami után a szerszámosládában.

– Faroukot kereste – folytatta Sang. – Azt mondja, a barátja, és vidékről jött látogatónak.

– Ó. Szóval akkor ezért telefonált – mondta a fiú, és megkönnyebbülten hallotta, hogy Deirdre nem mondott mást.

– Sose említette ezt a Deirdre-t.

– Hm.

Sang leült egy strandszékre, ölébe tette a telefont, és fölé hajolt. Majd kiegyenesedett, a telefont bámulta, és nyomkodta a gombjait, de nem emelte föl a kagylót.

– Farouknak nincsenek barátai – mondta. – Mióta ismerem, semmilyen barátjának se mutatott be. Én vagyok az egyetlen barátja, de tényleg. – Fürkészőn nézte Pault, és a fiú egy másodpercig attól tartott, hogy a lány valamiféle párhuzamot von, megállapítja, hogy Paulnak sincsenek barátai. – Ehelyett azonban megkérdezte: – Különbön is, honnan tudta a számomat?

Megnézte Farouk telefonos füzetében; Deirdre ezt bevallotta Paulnak. Farouk megkönnyítette neki, mert az *S* alá írta be Sanget, az unokatestvért, akit úgy emlegetett, hogy ettől feltámadt Deirdre-ben a gyanakvás. Paul a fejét csóválta, felállt, és megnyomta a biciklin a féket.

– Nem tudom. Azt hiszem, én megkérdezném Faroukot.

– Helyes. Kérdezzük meg Faroukot. – A lány felállt, és visszament a házba.

Aznap este, amikor Paul megjött Concordból, Sanget a konyhaasztalnál találta. Nem szólt semmit, miközben a fiú a hűtőszekrényhez ment, hogy kivegye a ragu maradékát. – Farouk nincs otthon – mondta a lány, mintha Paul kérdésére válaszolna. – Egész nap nem volt.

A fiú fölemelte a tepsi fedőjét, és néhány csepp vizet fröcskölt a ragura.

– Kérsz?

– Nem, kösz. – A lány a homlokát ráncolta.

Paul betette a ragut a sütőbe, és töltött egy whiskyt magának. Karja és combja izmai kellemesen bizseregtek. Még le akart zuhanyozni evés előtt.

– Szóval mikor is telefonált pontosan ez a Deirdre? – kérdezte Sang, és ettől Paul megtorpant, pedig már kifelé indult a konyhából.

Sarkon fordult, hogy szembenézzen a lánnyal.

– Nem emlékszem. Amikor nem voltál itthon.

– És neked mondott valamit?

– Hogy érted ezt?

– Pontosán mit mondott neked?

– Semmit. Nem beszélgettem vele – mondta, és felgyorsult a pulzusa; örült, hogy már amúgy is verítékben úszik. – Csak azt akarta, hogy hívd vissza.

– Nem tudom visszahívni. Még a számát se hagyta meg. Furcsa volt. Te nem úgy hallottad, hogy furcsa?

A fiúnak eszébe jutottak Deirdre könnyei. „Szeretem őt”, mondta Paulnak, a vadidegennek. Sangre nézett, vonásait értetlenkedő kifejezéssé rendezte.

– Nem tudom biztosan, mire gondolsz.

A lány türelmetlenül felsóhajtott.

– Ideadnád? – kérdezte, és az üzenőfüzetre mutatott.

Paul figyelte, ahogy Sang átfut a visszahajtott lapokon, s ujjaival követi a sorokat.

– Mit keresel? – kérdezte a fiú a következő pillanatban.

– A számát.

– Miért?

– Vissza akarom hívni.

– Miért?

A lány ingerülten ránézett.

– Csak mert akarom, Paul. Ez megfelel neked?

A fiú felment az emeletre, hogy lezuhanyozzék. Ehhez neki nincs köze, mondta magában, miközben a forró víz zuhogott rá, majd később is, miközben megtörülközött és megfésülködött a gőzben. Amikor visszatért a konyhába, a lány négykézláb kutatott a papírkosárban, körötte újságok és képeslapok halma.

– A fene egye meg – mondta.

– Most mit keresel?

– A számot. Emlékszem, hogy valamiért kitéptem azt a lapot. Azt hiszem, kidobtam.

– Visszarakosgatta az újságokat meg a képeslapokat a kosárba. – A fene egye meg – mondta megint. Felállt, kicsit belerúgott a kosárba. – Még a családnévére se emlékszem. Te igen?

A fiú beszívta a levegőt, mintha magába akarná fojtani az információt, de aztán a fejét rázta, és megkönnyebbült, hogy végre őszinte lehet a lánnyal. Ő is elfelejtette Deirdre családnevét. Egy szótagos név volt, de ezen a részleten kívül minden kiment a fejéből.

– Hé, Paul – mondta Sang a következő pillanatban. – Jól vagy? Sajnálom, ha az előbb goromba voltam.

A fiú átvágott a konyhán, és kinyitotta a sütőt.

– Emiatt ne izgasd magad.

A lány gyomra korgott, olyan hangosan, hogy még Paul is hallotta.

– Istenem, most jövök rá, hogy ma még egy falatot sem ettem. Azt hiszem, mégis kérek egy kicsit abból a raguból. Készítsek salátát? – Ez lesz az első vacsorájuk kettesben, Heather nélkül. A fiú azelőtt sóvárgott egy ilyen alkalom után. Azelőtt esetlenség és kukának érezte magát, amikor Sang a helyiségben volt. Most félt.

– Azt hiszem, egy kicsit furcsa volt – mondta lassan, Sang tarkóját bámulva, aki a mosogató fölé hajtott fejjel tépkedte a salátaleveleket. A lány megfordult.

– Hogy? Te is furcsának találtad?

A fiú olyan ideges volt, hogy egy borzasztó pillanatig attól tartott, hangosan fölka-cag. Sang állhatatosan fürkészte. A csap még mindig folyt. A lány hátranyúlt, hogy elzárja, és a konyhára csend telepedett.

– Sírt – mondta a fiú.

– Sírt?

– Hm... igen.

– Hogyan sírt?

– Csak... sírt. Mintha feldúlta volna valami.

Sang kinyitotta a száját, mintha mondani akarna valamit, de egy darabig egyszerűen csak tátotta.

– Na, tisztázzuk. Szóval ez a Deirdre nevű nő telefonált, és engem kért.

Paul bólintott.

– Úgy van.

– És te azt mondtad, nem vagyok itthon.

– Úgy van.

– Aztán megkért, hogy mondd meg, hívjam vissza.

– Úgy van.

– Aztán sírva fakadt?

– Igen.

– Aztán mi történt?

– Ennyi volt. Aztán letette.

Egy pillanatig úgy tűnt, mintha Sang beérné az információval, lassan bólogatott. Aztán hirtelen megrázta a fejét, mintha meg akarna szabadulni tőle.

– Ezt miért nem mondtad el nekem?

A fiú már bánta, hogy megkínálta raguval. Bánta, hogy fölvette aznap a telefont. Bánta, hogy Sang és nem valaki más költözött be a szobába, a házba, az életébe.

– Elmondtam – szólalt meg nyugodtan, és vonalat húzott a két nő közé a fejében. – Elmondtam, hogy hívott.

– De ezt nem mondtad el.

– Nem.

A lány hitetlenkedve kerekítette el a szemét.

– Nem ötlött fel benned, hogy talán tudni szeretném?

A fiú összeszorította az ajkát, és másfelé nézett.

– Nos? – kérdezte a lány most már kiabálva. – Nem?

Amikor a fiú erre sem válaszolt, a lány ökölbe szorított kézzel odalépett hozzá, ő pedig megmerevedve, félrefordított arccal várt az ütésre. De a lány nem ütötte meg. Ehelyett két oldalról megfogta a saját fejét, mintha meg akarná támasztani magát.

– Istenem, Paul. – Hangja olyan éles volt, hogy a fiú szinte nem is hallotta. – Mi a fene bajod van?

Most a lány kezdte el kerülni őt. Néhány éjszakát nem töltött otthon. Paul látta, hogy beszáll Charles teherautójába egy sporttáskával. Mivel ekkorra Heather nem hivatalosan, de összeköltözött Kevinnel, Paul ismét egyedül találta magát a házban. Beletelt egy hét, mire újból találkozott Sanggel. Mivel azt hitte, egyedül van, nem bajlódott azzal, hogy becsukja az ajtaját. A lány a fiú szobájához ment, csinos ruhát viselt, amelyet Paul még sose látott rajta, fehér, rövid ujjú, derékra simuló pamutruhát. A nyakkivágás szögletes volt, és fedetlenül hagyta a kulcscsontját.

– Helló – mondta a lány.

– Helló. – A fiúnak egyáltalán nem hiányzott Sang.

– Figyelj. Csak azt akarom mondani, hogy ez az egész egy nagy félreértés. Deirdre tényleg Farouk barátja, még régről. A főiskoláról.

– Nekem nem kell megmagyaráznod – mondta Paul.

– Kanadában él – folytatta Sang. – Vancouverben.

– Értem.

– Úgy évente egyszer beszélnek. Farouk évekkal ezelőtt említette neki a nevem, amikor összejöttünk, amikor ő egy másik lakásban lakott, és Deirdre emlékezett rá. Megpróbálta megkeresni, mert férjhez megy, és meghívót akart küldeni Farouknak. Nem volt meg neki sem Farouk címe, sem a száma, és Farouk nincs benne a telefonkönyvben. Ezért próbálkozott itt.

Furcsán elégedettnek tűnt, izgatottnak ettől a képtelen magyarázattól. Arcára kis szín költözött.

– Csak egy a probléma, Paul.

A fiú felnézett.

– Éspedig?

– Farouk felhívta Deirdre-t, hogy megkérdezze arról, amit mondtál.

– Mit mondtam?

– Hogy sírt. – Sang felvonta a vállát, majd lazán leengedte. – Azt mondta, Deirdre-

nek fogalma sincs, miről beszélsz. – A lány hangja fojtott volt, szavai egymáshoz préselődtek.

– Azt akarod mondani, hogy kitaláltam?

A lány hallgatott.

Paul az ő érdekében mesélte el a sírást. Aznap este a konyhában, miközben figyelte, ahogy a lány a salátát készíti, érezte, hogy a falak összeomlanak a lány körül. Figyelmeztetni akarta valahogyan. Most pedig szeretne volna kitolni az ajtókeretből, ahol állt.

– Miért találnék ki egy ilyen történetet? – Érezte, hogy halántékán lüktet egy ideg.

A lány nem vitatkozott vele, csak részvevő pillantást vetett rá, és fejét az ajtó keretének támasztotta.

– Nem tudom, Paul. – A fiúban felötlött, hogy a lány most először jött be a szobájába. Egy pillanatilag mintha helyet keresett volna, ahová leülhet. Fölemelte a fejét. – Tényleg azt hitted, hogy emiatt elhagyom?

– Nem hittem, hogy emiatt akármi történik veled – mondta Paul. Összeszorította a fogsorát. Testét súlyosnak, tompának érezte a lány vádjától. – Én ezt nem találtam ki.

– Szóval értem én, Paul, hogy tetszem neked – folytatta a lány. – Értem, hogy szerelmes vagy. De egy ilyen történetet kitalálni? – Elhallgatott, száját elhúzta, de ez nem mosoly volt. – Ez tényleg szálnalmas. Szálnalmas! – Azzal kivonult a szobából.

Amikor megint összeakadtak, a lány nem mentegőzött a kitörés miatt. Nem látszott dühösnek, csak közömbösnek. A fiú észrevette, hogy a *Phoenix* egy példánya, amelyet a lány a mikro tetején hagyott, az ingatlanhirdetéseknél van kinyitva, és ezek közül néhány be van karikázva. A lány megjött, aztán már ment is Faroukhoz. Amikor véletlenül találkozott Paullal, röviden rápillantott, gépiesen elmosolyodott, aztán másfelé nézett, mintha a fiú láthatatlan volna.

Legközelebb, amikor Sang a könyvesboltba ment dolgozni, Paul a szobájában maradt, amíg nem hallotta, hogy a lány kilép a házból. Amikor eltűnt, a fiú a konyhába ment, és kiürítette a papírkosarat, amelyet egész télen nem vitt ki. Minden magazint átlapozott, minden újságot kihajtogatott, minden papírlapot átnézett, hogy megtalálja Deirdre számát. Úgy jár majd, mint Sang, gondolta, csak keresi, de nem találja. És tényleg, ő sem találta. Elővette a telefonkönyvet, és találmra kinyitotta, kereste a Deirdre nevet, és nem törődött vele, hogy ez milyen nevetséges. Aztán eszébe jutott. A családneve. Erőfeszítés nélkül kúszott vissza az emlékezetébe, Deirdre hangjának kíséretében, ahogy hónapokkal ezelőtt bemutatkozott neki a telefonban. Az *F* betűhöz lapozott, és meg is pillantotta azt a bizonyos D. Faint a belmonti címmel együtt. Mutatóujjának körmét a név alá bökte, és halvány nyomot hagyott vele a papíron.

Másnap felhívta. Üzenetet hagyott a rögzítőn, megkérte Deirdre-t, hogy hívja vissza. Meggondolatlanak érezte magát, miután megtette. Bizonyos értelemben az a félelme, hogy Deirdre nem fogja visszahívni, az a tudat, hogy most már ő is távolságot tart, arra bátorította, hogy újra és újra felhívja és üzenetet hagyjon. „Deirdre, itt Paul. Kérem, hívjon vissza”, mondta minden alkalommal.

Aztán egy nap a nő felvette a telefont.

– Beszélnem kell magával – mondta a fiú.

A nő felismerte a hangját.

– Tudom. Figyeljen ide, Paul.

A fiú közbevágott.

– Ez így nem jó – mondta. A könyvtár előcsarnokában ült egy fölkében, a diákokat figyelte, akik megmutatták igazolványukat a biztonsági őrnek. A zsebében kotorászott

további negyeddollárosok után. – Én meghallgattam magát. Kedves voltam magával. Nem kellett beszélnem magával.

– Tudom. Sajnálom. Hibáztam. – A nő már nem hallatszott se részegnek, se kacérkodónak, se kétségbeesettnek, se zaklatottnak. Tökéletesen összeszedett volt, udvarias, de távolságtartó.

– Még csak el se mondtam Sangnek a többi dolgot, amit hallottam magától. – Látta, hogy egy diák áll meg a fülke előtt, arra várva, hogy befejezze. Halkabban beszélt. Enyhe izgatottság vett erőt rajta. – Emlékszik azokra a dolgokra?

– Nézze kérem, mondtam, hogy sajnálom. Tartaná egy másodpercig? – Paul hallotta a csengőt. A nő egy perc múlva visszajött a telefonhoz. – Most mennem kell. Majd felhívom.

– Mikor? – kérdezte Paul, mert attól tartott, hogy a nő hazudik, hogy ez csak trükk, amivel megszabadul tőle. Januárban, amikor Paul le akarta tenni a kagylót, Deirdre könyörgött, hogy maradjon vonalban.

– Később. Este – mondta a nő.

– Tudni akarom, hogy mikor.

A nő azt mondta, tízkor hívja.

Akkor támadt az ötlete, miután megszakadt a vonal, s ő még a kezében tartotta a kagylót. A könyvtárból egyenesen a legközelebbi híradástechnikai üzletbe ment.

– Kérek egy telefont – mondta az eladónak. – És egy adaptert két dugóval.

Ezen az estén Sang a könyvesboltban dolgozott; szokás szerint kilencre hazaért. Egy szót sem szólt Paulhoz, amikor belépett a konyhába, hogy összeszedje a postáját.

– Felhívtam Deirdre-t – mondta Paul.

– Miért ártod bele magad még mindig? – kérdezte Sang közömbösen, miközben egy katalógust lapozgatott.

– Tíz órakor visszahív – mondta Paul. – Ha akarod, meghallgathatod anélkül, hogy tudna róla. Vettem egy másik telefont, és rákapcsoltam a vonalunkra.

A lány ledobta a katalógust, amikor észrevette a másik telefont.

– Jézusom, Paul – sziszegte. – Bassza meg, ezt nem hiszem el.

Bement a szobájába; tíz előtt öt perccel kijött, és leült Paul mellé. A fiú már egymás mellé állította a két telefont az asztalon. Pontosan egy perccel tíz után mindkét készülék csörgött. Paul fölvette az egyik kagylót.

– Halló?

– Én vagyok – mondta Deirdre.

A fiú bólintott, intett Sangnek, a lány pedig lassan, óvatosan fölvette a másik kagylót, és a füléhez emelte, de nem szorította rá. Természetellenesen tartotta, a kagyló alsó részét elfordította a szájától a válla felé.

– Mint már mondtam, Paul, sajnálom, hogy felhívtam. Nem kellett volna – mondta Deirdre.

A nő nyugodtnak hallatszott, szívesen beszélt, nem sietett. Paul is megnyugodott kicsit.

– De fölhívott.

– Igen.

– És sírt Farouk miatt.

– Igen.

– És aztán elérte, hogy azt higgyék, hazudtam.

A nő hallgatott.

– Letagadta az egész dolgot.

– Freddy ötlete volt.

– És maga vele tartott – mondta Paul. Sangre nézett. A lány úgy harapott az alsó ajkára, mintha kínlódná.

– Mit kellett volna tennem, Paul? – kérdezte Deirdre. – Dühöngött, amikor megtudta, hogy felhívtam magát. Nem akart találkozni velem. Kihúzta a telefonját. Nem akart ajtót nyitni.

Sang az asztal szélére tette a tenyerét, mintha el akarná tolni, de végül csak a székét tolt hátra, mely csikorgott a linóleumon. Paul a szája elé tette az ujját, de aztán ráébredt, hogy Deirdre úgy hallja, ő csapta ezt a zajt. A nő csak mondta a magáét.

– Figyeljen, Paul, sajnálom, hogy maga belesöpött ebbe az egészbe. Tényleg sajnálom, hogy felhívtam. Csak arról van szó, hogy Freddy folyton azt mondogatta nekem, Sang az unokatestvére, és amikor megkértem, hogy mutasson be neki, megtagadta. Eleinte nem törődtem vele. Gondoltam, hogy nem én vagyok az egyetlen nő az életében. De aztán beleszerettem. – Hinni akart neki, magyarázta. Harmincöt éves nő, túl egy házasságon és váláson. Nem volt ideje erre. – De befejeztem – mondta tárgyyszerűen. – Tudja, volt egy pillanat, amikor valóban elhittem, hogy nem tud nélkülem élni. Ezt műveli a nőkkel. Támaszkodik rájuk. Megkéri őket, hogy intézzenek el száz dolgot, elhívtat velük, hogy az élete nem működik nélkülkük. Délután, amikor maga hívott, ő volt az, még mindig találkozni akar velem, még mindig azt akarja, hogy mellette álljak. Tudja, nincsenek barátai. Csak szeretői. Azt hiszem, szüksége van rájuk, ahogy másoknak a családra vagy a barátokra van szükségük. – A nő most ésszerűnek és megfontoltnak hangzott, mintha egy olyan viszonyról számolna be, amelyet évekkel ezelőtt folytatott. Sang lehunytt szemmel, lassan csóválta a fejét. A kutya felugrott. – Ez a kutyám – mondta Deirdre. – Mindig utálta Freddyt. Akkor csak, mint egy labda, de valahányszor Freddy idejön, korlátot kell tennem a lépcső elé.

Sang nagy lélegzetet vett. Csendben letette a kagylót az asztalra; aztán újra fölvette.

– Mennem kell – mondta Paul.

– Nekem is – felelte rá Deirdre. – Azt hiszem, most el kell mondania Sangnek.

A fiú meghökkent, attól félt, hogy Deirdre rájött a trükkjére, hogy tudja, Sang hallgatózik.

– Mit kell elmondanom?

– Mindent rólam meg Faroukról. Sang megérdemli, hogy tudjon róla. Úgy hallom, maga jó barátja.

Deirdre letette, Paul és Sang pedig sokáig csak ült ott, hallgatták a csendet. A fiú tisztázta magát Sang előtt, mégsem érzett se megkönnyebbülést, se igazolást. Végül Sang letette a kagylót, és lassan felállt, de egy lépést sem tett. Mintha elszigetelődött volna a dolgoktól, úgy állt, mintha még mindig rejtőzködni kellene, mintha a legkisebb hang vagy mozdulat elárulná a jelenlétét.

– Sajnálom – mondta Paul végül.

A lány bólintott, bement a szobájába, és becsukta az ajtót. A fiú kíváncsian követte, de megállt az ajtó előtt.

– Sang. Nincs szükséged valamire?

Ott maradt, és várta a választ. Hallotta, hogy a lány motoz a szobában. Amikor kinyílt az ajtó, látta, hogy Sang átöltözött, fekete, hosszú ujjú, szűk felsőrészt húzott. Rózsaszín esőkabátját a karjára vetette, táskája a vállán lógott.

– Vigyél el.

A kocsiiban irányította a fiút, de csak a legutolsó pillanatban mondta meg, mit tegyen, és hol forduljon be. Végighajtottak az Allstonon és a Storrow Drive-on.

– Ott – mutatta meg a helyet. Csúnya, minden kellemtől mentes, mégis szemlátomást drága toronyház előtt álltak meg a folyó cambridge-i oldalán. A lány kiszállt az autóból, és elindult.

Paul követte.

– Mit csinálsz?

A lány gyorsított.

– Beszélnem kell veled – mondta színtelen hangon.

– Gondolod, Sang?

A lány még gyorsabban ment, cipője kopogott a járdán.

Az előcsarnokban bézs kanapék és cserepes fák álltak. A pultnál afrikai portás ült, aki rájuk mosolygott, amikor megpillantotta Sanget. Rádiót hallgatott, melyből francia nyelvű hírek szóltak.

– Estét, kisasszony.

– Helló, Raymond.

– Megint hűl az idő, kisasszony. Lehet, hogy még esni is fog.

– Lehet.

A lány a lift gombjára szorította az ujját, amíg meg nem érkezett, miközben a szemben függő tükörbe nézve igazgatta a haját. A tizedik emeleten kiszálltak, aztán végigmentek a folyosón. A sötétbarna ajtókat vastagon belakkozták. A lány bezörgetett a kopogtatóval, amely úgy festett, mint az ajtóhoz erősített apró, bronz képkeret. Odabentől televízió hangja hallatszott. Aztán csend.

– Én vagyok – mondta a lány.

Megint kopogtatott. Ötször egymás után. Tízszer. Homlokát az ajtóhoz nyomta.

– Hallottam őt, Farouk. Hallottam Deirdre-t. Felhívta Pault, és én hallottam. – Sang hangja remegett. – Kérlek, nyisd ki az ajtót. – Megfogta az erős fémgombot, de az meg se moccant.

Lépések hallatszottak, aztán ajtólánc zörgése. Farouk ajtót nyitott, arcán egynapos borosta. Pöttyös tengerézpulóvert és kordnadrágot viselt, csupasz lábán vászoncipő. Egyáltalán nem látszott szívtiprónak, csak jelentéktelen könnymolynak.

– Téged nem hívtalak – mondta csípősen, amikor megpillantotta Pault.

Noha tudta, amit tudott, Pault megütötték Farouk szavai, de nem tudta, hogyan védekezzék.

– Menj innen, kérlek – mondta Farouk. – Most az egyszer próbáld meg tiszteletben tartani a magánéletünket.

– Ő kért meg róla – mondta Paul.

Farouk előredőlt, és mereven kinyújtott karral ellökte Pault, mintha egy nagy bútor darab volna. Paul hátralépett, aztán ellenszegült, és elkapta Farouk csuklóját. A két férfi a folyosó padlójára zuhant, és Paul szemüvege a szőnyegre repült. Paul könnyedén szegezte Faroukot a földhöz, ujjait a vállába vágta. Keményen szorította a pulóver vastag gyapjúján át, és amikor érezte, hogy az inak engednek, tisztában volt vele, hogy Farouk feladta az ellenállást. Paul egy pillanatig teljes testével rajta feküdt, győztesen, akár egy szerető. Aztán fölnézett, Sanget kereste, de a lány eltűnt. Visszanézett az alatta fekvő férfira, akit alig ismert, akit gyűlölt.

– Csak annyit akar, hogy elismerd – mondta Paul. – Azt hiszem, ennyivel tartozol neki.

Farouk Paul arcába köpött, s a hideg permettől Paul hátrahőkölt. Farouk lelökte magáról, bement a lakásába, és becsapta az ajtót. A többi ajtó egymás után nyílt a folyosón. Paul hallotta, hogy Farouk fölteszi a láncot. Megkereste a szemüvegét, és felállt, fülét a lakkozott fához szorította. Sírást hallott, aztán tárgyak zuhantak. Kisvártatva hallotta, hogy Farouk így szól:

– Hagyd abba, kérlek, kérlek, nem olyan rossz a helyzet, mint amilyennek gondolod. Aztán Sang szólalt meg:

– Hányszor? Hányszor csináltátok? Itt csináltátok, az ágyon?

Egy perc múlva kinyílt a liftajtó, és egy férfi indult Farouk lakása felé. Sovány, ősz hajú férfi volt, kezében nagy kulcsosomót szorongatott.

– Én vagyok a gondnok ebben a házban. Maga kicsoda? – kérdezte Pault.

– Én a bent lévő nővel élek – mondta, és Farouk ajtajára mutatott.

– Maga a férje?

– Nem.

A gondnok kopogtatott, és azt mondta, panaszkodtak a szomszédok. Tovább dörömbölt, addig ütötte az ajtót, amíg ki nem nyílt.

Odabent az előszobát sápadt lámpák világították meg. Paul ragyogóan fehér konyhát pillantott meg, melynek pultján egy halom szakácskönyv állt. Jobbra nyílt az étkező, amelyet ugyanolyan zsályaszínre festettek, mint Sang szobáját. Paul követte a gondnokot a nappaliba. Itt szürkésfehér divány és kávézóasztal állt, s üvegezett tolóajtó vezetett az erkélyre. A távolban a Citgo neonreklámja váltogatta színeit. A fal melletti könyvespolc a földön hevert, mellette halomban a könyvek. Egy kisasztalon telefon állt, mellette a kagyló, melyből halk, szaggatott sípolás szólt. Mindezek ellenére a szoba sivárnak tűnt, mintha valaki éppen kiköltözne belőle.

Sang egy keleti szőnyegen térdelt, és gyűjtögette a darabjait valaminek, ami kristályvázának látszott. Remegett. Haja kibomolva lógott, és részben eltakarta az arcát. Körülötte víz és egy friszből, tigrisliliomból meg nárciszból álló csokor romjai. Gondosan szedegette az üveget, a cserepeket kupacban a kávézóasztalra rakta. Szirmok tapadtak a hajára, arcára, nyakára és a fekete, ovális kivágású felsőből kilátszó bőrére, mint ha krémként kente volna őket magára. Nyakán friss és élénk színű csíkok húzódtak.

A férfiak csak álltak és nézték, egyikük sem szólalt meg. Rendőr érkezett, fekete csizmájával és pisztolyával betöltötte a szobát, rádiójának sercegése megtörte a csendet. Valaki az épületből bejelentést tett az őrsön, mondta. Megkérdezte Sanget, aki még mindig a padlón térdelt, hogy Farouk megütötte-e. Sang a fejét rázta.

– Itt lakik? – kérdezte a rendőr.

– Én festettem a falakat – mondta Sang, mintha ez mindent megmagyarázna. Paulnak eszébe jutott, ahogy a lány a saját szobáját festette meztláb, miközben Billie Holidayt hallgatott.

A rendőr lehajolt, megvizsgálta a padlón heverő üvegcserepet és virágmaradványokat, s észrevette a lány bőrén húzódó csíkokat is.

– Mi történt?

– Ezt itt én vettem – mondta a lány, akinek könnyek peregtek az arcán. Hangja rekedt volt és szégyenkező. – És ezt én csináltam magammal.

Ezután minden haladt a maga útján, az emberek különböző irányban mozogtak, egyik sem törődött a másikkal. A rendőr kitöltött egy úrlapot, aztán a karját nyújtotta, és a fürdőszobához vezette Sanget. A gondnok távozott, miközben mondott valamit Farouknek a bírságról. Farouk kiment a konyhába, majd egy tekercs papírtörülközővel és egy szemeteszsákkal tért vissza, letérdelt a szőnyegre, és összeszedte a szeme-

tet, amit Sang ott hagyott. A rendőr Paulra nézett, mintha csak most venné észre. Megkérdezte, érintett-e a dologban.

– Én a lány lakótársa vagyok – felelte Paul. – Csak idehóztam.

Másnap reggel Pault kocsiajtó csapódása ébresztette. Az ablakhoz lépett, és látta, hogy a sofőr éppen lenyomja a csomagtartó fedelét. Sang cédulát hagyott a konyhaasztalon: Londonba megy, a nővéréhez. *Paul, kösz a tegnapi!*, állt a cédulán. A lány egy csekket is mellékel a lakbérre.

Néhány napig semmi sem történt. A fiú összegyűjtötte Sang postáját. A könyvesboltból telefonáltak, hogy hol van a lány. Paul azt felelte, Sang influenzás. Két hét múlva megint telefonáltak. Ezúttal, hogy közöljék, elbocsátják. A harmadik héten Farouk telefonált, hogy a lánnyal akar beszélni. Nem mutatkozott be, és nem erősködött, amikor Paul minden este azt mondta, hogy „Sang nincs itthon”. Farouk udvariasan beszélt Paullal, ahogy addig még sosem, azt mondta, köszöni, majd később újra megpróbálja. Paul élvezte ezeket a hívásokat. Tetszett neki, hogy nem árulja el Farouknek, hol van Sang. Egy nap azonban, amikor Farouk telefonált, véletlenül Heather vette fel a kagylót, aki egy vizsgára készülve a házban hívta meg magát, és azt mondta, „Sang külföldön van”, amivel véget vetett Farouk hívásainak.

A lakbér a hónap végén volt esedékes. Paulnak és Heathernek nem volt elég pénze, hogy kifizessék. Paul ahelyett, hogy Sang szüleit kereste volna meg, megnézte a lány nővérének londoni számát egy régi telefonszámlán. A kagylót egy nő vette fel, akinek ugyanolyan hangja volt, mint Sangnek.

– Sang?

A nő átadta egy férfinak a kagylót.

– Ki beszél?

– Sang lakótársa vagyok Amerikából, Brookline-ból. Paul. Sanget keresem.

Hosszú csend állt be. Néhány perc elteltével Paul azon tűnődött, hogy letegye és újra próbálkozzék-e. De akkor a férfi fölvette a kagylót. Nem mentegetőzött a késlekedés miatt.

– Pillanatnyilag rosszul érzi magát. De biztos vagyok benne, örülni fog, hogy telefonált.

Azon a hétvégén Charles eljött, hogy összecsomagolja Sang holmiját. Szemeteszákokba tömte a lány ruháit, leszedte a futonról az ágyneműt, és megkérte Pault, hogy segítsen kivinni a bútort a járdára. Miközben a konyhaasztalon újságpapírba csomagolta a bekeretezett indiai miniatúrákat, elmesélte Paulnak, hogy beszélt Sanggel telefonon, aki azt mondta, nyárra a nővérenél marad Londonban.

– Tudod, én folyton azt mondtam neki, hogy hagyja ott a fickót. El tudod hinni, hogy soha még csak nem is találkoztam vele?

Charles felpakolt a teherautójára, s végül nem maradt más Sangból a házban, csak a zsálya- és vakondszínű festék a szobája falán meg a futónövény az edényszárító fölött.

– Azt hiszem, ez minden – mondta Charles.

A teherautó eltűnt, de Paul ott állt még egy darabig, és nézte az utcában sorakozó házakat. Bár Charles Sang barátja volt, a lány nem mondta meg neki. Nem mondta meg Charlesnak, amit Paul már hónapok óta tudott Deirdre-ről. Sang aznap este Farouk lakásában, miután a fürdőszobában megmosakodott, négykézlábra ereszkedett, és bemászott Farouk gardrójába, fékezhetetlenül zokogott, és egyszer csak egy cipővel kezdte ütni magát. Nem volt hajlandó kijönni a gardróból, amíg a rendőr hónal-

jánál fogva ki nem rángatta onnan meg a lakásból is, majd azt mondta Paulnak, hogy kísérje haza a lányt. Sangnek még mindig apró szírom- és levéldarabok tapadtak a hájába. A liftben megfogta Paul kezét, és fogta egész úton hazafelé. Az autóban egyfolytában sírt, a térdére hajtotta a fejét, és el nem eresztette Paul kezét, szorította még akkor is, amikor a fiú sebességet váltott. Paul bekapcsolta a lány övét; Sang teste merev volt, nem mozdult. Fel se nézett, de mintha tudta volna, mikor fordulnak be az utcájukba. Addigra abbahagyta a sírást. Csorgott az orra. Keze fejével törölte meg. Szermerkélni kezdett az eső, és az ablakokat másodperceken belül mintha karcolások borították volna, hasonlók azokhoz, amelyeket a lány önmagán ejtett, mert a cseppek apró, rézsútos vonalakat húztak.

Aznap, amikor Paul levizsgázott, két professzora elvitte a Four Seasons bárjába egy italra. Nagyon sokat ivott azon a délutánon, jéghideg Martinit az évszakhoz képest nagyon meleg tavaszi napon. Gyorsan itta üres gyomorra és kevés alvás után, ezért hirtelen berúgott. A vizsgán minden kérdésre válaszolt, és dicsérettel ért a háromórás megpróbáltatás végére. „Tegyük úgy, mintha meg se történt volna”, mondta a bizottság, előző kudarcára utalva. Miután otthagyták, még utoljára kezét szorítottak vele, és ráadásul hátba veregettek, Paul bement a férfivécébe, és vizet fröcskölt az arcára. Fehér plüsztürlőkötőt szorított a homlokához, s a mosdó mellett álló bőrborítású palackból egy kis kölnit fújt magára. Amikor visszatért az előcsarnokba, a portáspult, a hatalmas virágcsokrok, a jól öltözött vendégek, a drága csomagokkal megrakott rézcoszik mind úgy forogtak körülötte, akár a körhinta, majd egyenként átúsztak a szeme előtt. Egy darabig állt, és nézte, ahogy ezek a képek elötűnnek, majd elenyésznek, akár a tűzijáték, és nem akarta, hogy véget érjen. Azt akarta, hirtelen legyen elegendő pénze ahhoz, hogy odalépjen a pulthoz, és kérjen egy szobát, amelyben nagy, fehér ágylakás áll, és csend honol.

Odakint befordult egy sarkon, és átment az utcán. A Commonwealth Avenue felé tartott, mely itt nagyon más volt, mint az egyetemnél. Elegáns, fákkal szegélyezett úton lépdelt, mely mentén látványos házak álltak, s a sétányon elhelyezett padokról az ember megcsodálhatta az architektúrájukat. A keresztutcák az ábécé betűi szerint követték egymást, Berkeley, Clarendon, Dartmouth. Lassan sétált, még mindig részegen, s időnként körülnézett egy taxi után, mely hazavinné. Az Exeter Streetnél észrevett egy padon ülő párt. Farouk volt egy karcsú, de nyüzött nővel. Csontos orra kicsit nagy volt az arcához. Vékony lábát keresztbe tette. Világos, türkizkék szemét festett szempilla árnyékolta, és gyorsan pislogott, mintha porszem bántaná.

Szemben velük üres pad állt. Paul odament, és leült rá. Meglazította a nyakkendőjét, és egyenesen Faroukra bámult. Miatta Deirdre, aki vadidegennek nevezte, bolondot csinált magából. Miatta Sang elmenekült a házból, miután minden kérését kikoszarozta. Mivel a kérők nem ismerték a lányt, esélyük sem volt. „Ez nem szerelem”, mondogatta a lány. Időnként még mindig hívogatták sóvár hangon, nyilvánvaló szándékkal. „Tudja a londoni számát?”, kérdezte az egyik, de Paul addigra már kidobta. Jobbra-balra döntve a fejét, alaposan végigmérte Faroukot. Ezen az emberen feküdt. Érezte a lábát, a mellkasát a sajátja alatt, érezte a bőre, a haja, a lehelete szagát. Ebben a tudásban osztozott Sanggel meg Deirdre-rel, pedig erről a tudásról mindketten azt hitték, csak az övék. Farouk és a nő összenézett. Csak nézzenek, gondolta Paul mosolyogva, s halk kuncogás szakadt ki belőle. Farouk semmit sem tehet, hogy őt bármiben megakadályozza; ezzel az új nővel az oldalán semmit. Lecsúszott a padon, feje már a

támlán nyugodott, s hagyta, hogy a délutáni nap melegítse a testét, az arcát. Kísértést érzett, hogy elnyúljon. Lehunyta a szemét.

Érezte, hogy valaki megböki a karját. Farouk állt előtte.

– Légy hálás, hogy nem pereltelek be – mondta Farouk. Kimérten beszélt, de minden gyűlölet nélkül, mintha felszínes csevegést folytatna.

Paul megdörzsölte a szemét a szemüveg mögött, amelyet aztán megigazított.

– Hogyan?

– Megsértetted a vállam. Meg kellett röntgeneztetnem. Lehet, hogy műteni kell. – A nő, aki most vagy egy méterre Farouk mögött állt, mondott valamit, amit Paul nem hallott. – Meg kellett mondanom neki – mondta bántón emelt hangon Farouk a nőnek. Aztán vállat vont, és együtt elindultak. Volt valami különös abban, ahogy mentek, együtt és mégis távolságot tartva maguk közt. Paul csak ekkor vette észre a sárga kiskutyát a nagyon hosszú póráz végén, mely megfeszült a nő kezében, ahogy a kutya húzta ta sétányon.

Gergely Ágnes

AZ ÉJSZAKAI LOVASOK

Hommage à Robert Browning

Viharos éj. A belga ég
töppedt, mint a tengerfenék,
melyet egy barrakúda dűl.
A csárdakémény leng vadul.
A lámpafény a füstbe vág
– subkontra! hirschkontra! Fedák! –,
ha ütnek itt, sebed bibor,
nincs jobb bor, mint a belga bor!

– Hej! – szól a félszemű csapos –,
melyikőtök jön sorra most?
Nincs sok időnk, leszállt a hold,
hajnalra a kakas rikolt,
itt a kupa, borral tele,
aki beszél, az döntse le!
Tom, Dick vagy Harry, rajta hát,
halljuk azt a históriát!

– Negyvenhét éve – kezdi Tom,
míg bor csurog az állakon –
Gand városa találta ki
(Ghent városa, szól valaki),
hogy három lovassal a hír,

ahogy a ló nyargalni bír,
Aachenbe úgy szárnyaljon el
(szól a csapos: *Aix-la-Chapelle*).

– Nyeregbe! – ordított az őr.
A sötét városfal elől
elrúgtat Harry, végre Dick,
és én voltam a második.
Vihar, mint most. Csillag sehol.
A három ló végiglohol
síkon, városon, falvakon,
patkót repesztve, félvakon,

Lokern! Düffield! Köd mindenütt.
Mecheln tornyán az óra üt –
hátralesek, a lépte fogy,
és Dick alatt a mén lerogy.
Hasseltet ketten érzük el,
a föld repül, az ég tüzel,
Dalhem, vad szél a dóm felől,
Harry alól a ló kidől.

Lázás vagyok, kedves lovam,
hűséges, hollószín Roland,
amit a Sors énrám kiró –
„Ketten vagyunk”, felelt a ló.
Kabátomat lerángatom,
csizmám lerúgom, álmodom,
Roland orrlikán dől a vér,
simítom azt a szép sörényt,

és szállunk, s egyszer ott a jel:
Aachen. Aachen! *Aix-la-Chapelle!*
Hát sikerült! Az égbe írd!
És akkor elmondom a hírt,
amely a várost menti meg.
Roland a térdemen liheg –
s azt a pohárka belga bort
lovamnak adtam. Ennyi volt.

– Hej! – szól a félszemű csapos –,
a hírt irattár őrzi most?
– A hírt? – felel mélázva Tom. –
A hírt csak álmodban tudom.
Mikor a tornyon óra üt,
fut három árny, köd mindenütt,
vigyáz hűséges, jó lovam,
és áll a dóm, visszhangtalan.

Gát Anna

A TAROT-SOROZATBÓL

A Főpap

Beülök a poros, párnázott székbe,
Sarkaimat kocogtatom műanyag lábain.
Fészkelődöm, összefonom az ujjaimat,
Azután mégsem, babrálok a hajammal,
És igyekszem közönyös fejet vágni.
Dúdolok, hogy hm-hm-lalala-hmm.
Fülemben tűzijáték, vállam felett
Macskák járják nyugtalanul a tetőt.

És elkezdjük csinálni, és a bácsi
Nagyon zavarban van, végig nem bír
A szemembe nézni, azt mondja,
Az iskolában én vagyok az első,
Aki ezt kéri tőle. Engem mondjuk
Ez nem különösebben érdekel,
De udvariasan mosolygok, végtére
Is ő a pszichológus, majd magától
Rájön, hogy mi pozitív visszajelzés,
És mi nem az.

És mutogatja a képeket egyenként,
Fekete meg színes tintapacák, és
Annyira okosan kitalálom a dolgokat:
Erős, félelmetes férfialak és magzatok,
Gigantikus vagina és zajos menet
Zenészekkel, és kegyhely Rio de
Janeiro Jézusának stílusában, ahová
Elzarándokolnak az emberek. Csupa
Vodka és izgalom, hatalmas építmény
Apró lábakon, a legtörékenyebb
Monstrum és erőszak.

És a bácsi meg van velem elégedve.
Elmagyarázza, hogy ha pl. skizofrén
Lennék, mit mondtam volna másképp,
És én baromira örülök, hogy nem vagyok
Skizofrén. Már nem is feszengek annyira
A spanyolcsizma utódjaként kifejlesztett
Széken.

Csak egy a bökkenő, mondja a bácsi.
 Az a zarándokhely-dolog, az nem
 Jött be. Ajaj, gondolom, akkor mégis
 Skizofrén vagyok? És eszembe jut
 Otthon a villanyvasút. De semmi gond,
 Nyugtat meg, az csak a férfiszexualitás.

Csak? – hökkenek meg. És vajon csak
 Feszengett ő is, vagy a szeme tényleg
 Azt üzent: „jellemző”?

A szerencsekerék

Most költöztünk ebbe a házba,
 Még csak matracok vannak, meg
 Amit az előző lakó itt hagyott.
 A lépcsőn nincs kész a korlát,
 És Anya nagyon aggódik az öcsém
 Miatt, aki mindössze hároméves
 Lesz. Furcsán időzített válás.
 Bedobozolunk a kocsiba, és Anya
 Nagyon boldog, azt mondja, ma
 Már itt fogunk aludni!, és én nem
 Értem, mért kell ennek ennyire
 Örülni.

Apa gyakran átjár, úgy tudom,
 Sírt, amikor leesett neki, hogy
 Elmegyünk. Hallottam azt is,
 Hogy van egy új barátnője, de
 Még csak kilencéves vagyok,
 Nem kellene értenem, hogy Anya
 Mért mond mindig rosszakat
 Róla.

És nem tudok aludni ezen a helyen,
 Bekéredzkedek a dupla ágyba, és
 Szokatlannak tartom, hogy van
 Benne egy szabad hely. És a
 Levegőből úgy ítélem, hogy
 Valakinek búntudata van, de nem
 Vagyok benne biztos. És akkor még
 Nem tudom, hogy éjjelenként hogy
 Ropognak ezek a lépcsők, és hogy
 A Feng Shui szerint ebből a házból
 Hiányzik a szerelemsarok.

És azok a barátaink, akik azelőtt
Annyira odavoltak értünk, most
Nincsenek sehol, de én nem bánom,
Mert szeretem a változásokat.

És jönnek jósnők meg babysitterek.
Esténként megy ez az új műsor,
A Szerencsekerék, és az új sulimban
Mindenki utál, és a padtársam
Szörnyen lassan ír, és nem tudok
Róla lesni. Az osztályfőnököm egy
Álszent spiné, megjátssza, hogy komál.
És a lányok tánccsapatot alakítanak,
És engem nem vesznek be, pedig a
„Ki mit tud?”-on indulnak az Ace
Of Base-re.

Síelésnél az unokatesóm, akire úgy
Nézek, mint egy bölcs öregre, hiszen
Kilenc hónappal idősebb nálam,
Felvilágosít, és a legjobb barátnőmet
Elüti egy autó az anyja szeme láttára,
És a helyszínen szörnyethal, és barbecue-zunk,
És strandra járunk exkluzív ismerősökkel,
És gyűlölöm az iskolámat, és a jósnéni
Azt mondja, hogy híres leszek, de
Utána nem mond többet, egyszerűen
Nem hajlandó, azt állítja, vannak, akiknek
Nem lehet. És azt mondja, hogy vigyázzak
A férfiakkal, de ezt már tudom, Anya is
Folyton ezzel jön, hogy szemetek stb.,
És felfogom, mit jelent az idő, hogy van,
Amit nem lehet visszahozni, és a hegyi
Túra egészen jól sikerült, és nézzük
Otthon a tévét, egy túsarkú cipős nő
Forgatja a betűket, és valaki nyer egy
Gofrisütőt.

Fodor Géza

LEONÓRA VAGY/ÉS FIDELIO?

Zoltai Dénesnek, 75. születésnapjára

Ismeretes, hogy Beethoven egyetlen operát írt. Kevésbé ismeretes, hogy az egy: három. Az operának ugyanis három változata van: az első 1805-ből, a második 1806-ból, a harmadik, a FIDELIO címen ismert repertoárdarab 1814-ből. Ahhoz, hogy egymáshoz való viszonyukat és önmagukban vett jellegüket megértsük, újra kell mondanom keletkezésük történetét, ahogy az a legújabb kutatások fényében a standard elbeszéléshez képest kirajzolódik.

Emanuel Schikaneder, aki ma A VARÁZSFUVOLA szöveggönyvének szerzőjeként ismert a közönség előtt, az 1800-as évek legelején a bécsi Theater an der Wien igazgatójaként rá akarta venni Beethovent, hogy komponáljon számára operát. A VESTA TÜZE című librettóját ajánlotta megzenésítésre. Beethoven neki is látott a munkának, de hamar felhagyott vele, mert a bécsi varázsopera típusát elavultnak tartotta. Annál inkább felkeltette érdeklődését az a francia operatípus, amely Bécsben is hódított: az opéra-comique, ami akkor már nem okvetlenül vígoperát jelentett, hanem olyan zenés színjárátkatípust, amely zeneileg nincs végigkomponálva, a zárt zeneszámokat prózai dialógusok kötik össze. Ehhez a típushoz tartozott még később is például Gounod FAUST-jának, Bizet CARMEN-jének és Offenbachtól a HOFFMANN MESÉI-nek eredeti változata, amelyeket utóbb a megváltozott közízlés nyomására láttak el recitatívókkal, s váltak így átkomponált operákká. Az opéra-comique a XVIII. század végén, a XVIII–XIX. század fordulóján a francia forradalom eszmevilágával telítődött, s fontos típusa lett az ún. szabadító opera, amely valamely igazságtalanul rabságot szenvedő pozitív hős megszabadításának szüzséjével képviselte a szabadság és a humanizmus eszmekörét. Méhul és Dalayrac e típushoz tartozó darabjainak bécsi megjelenése után 1802-ben Cherubini négy operája kerül színre Bécsben, márciusban a LODOÏSKA, augusztusban mindjárt két különböző színházban a LES DEUX JOURNÉES (ismertebb címén A VÍZHORDÓ), novemberben a MEDEA s decemberben az ÉLISA. A következő évben eljut Bécsbe Lesueur műve, a LA CAVERNE, ugyancsak két színpadra, Méhult pedig nem kevesebb, mint öt opera képviseli. Beethoven lelkes híve volt ezeknek a daraboknak. 1803-ban Schikaneder megvált a Theater an der Wientől, s a színház vezetését egy kuratórium vette át, élén Von Braun báróval, aki megint csak felajánlotta Beethovennek egy opera lehetőségét, s a komponálás idejére szállást a színházban. Beethoven végre megtalálta a kedvére való szöveggönyt, Jean Nicolas Bouilly LÉONORE OU L'AMOUR CONJUGAL (LEONÓRA VAGY A HITVESI SZERETET) című librettójában, amelyet Pierre Gaveaux már egyszer megzenésített – a francia operát 1798. február 19-én mutatták be Párizsban. A darabban egy igazságtalanul rabságban tartott hősnek, Florestannak a hitvese, Leonóra, férfinak adva ki magát, elszegődik börtönszolgának, hogy megpróbálja kiszabadítani férjét. Beethoven ebben a librettóban olyan tárgyakat talált együtt, amelyek fontosak voltak számára: a szabadságeszmét és a nőideált. A német szöveggönyt Joseph Sonnleithner, a Theater an der Wien titkára készítette el, sokszor szolgálaián követve Bouilly eredetijét. Beethoven 1803–1804 fordulóján kezdte komponálni a művet, s 1805 nyarán egy őszén készült el vele, a bemutatóra 1805. november 20-án került sor.

Címe: FIDELIO VAGY A HITVESI SZERETET. Beethoven ragaszkodott volna a LEONÓRA címhez, de időközben, 1804-ben bemutatták Drezdában Ferdinando Paërnek a szövegkönyv olasz változatára komponált operáját LEONORA OSSIA L'AMORE CONIUGALE címmel, s az igazgatóság el akarta kerülni, hogy összetévesszék a két darabot. A bemutató igen szerencsétlen körülmények között zajlott le. November 13-án Napóleon csapatai bevonultak Bécsbe, az udvar és az arisztokrácia, Beethoven értő közönsége elmenekült a fővárosból, a színházat francia tisztek töltötték meg, akik nem értettek semmit az operából. Ráadásul a háromfelvonásos darab túl hosszúnak is bizonyult. A FIDELIO megbukott, a harmadik előadás után Beethoven visszavonta művét. És itt érkezünk el a történet legkritikusabb pontjához.

A standard elbeszélés Joseph August Röckel későbbi tudósításain alapul. Röckel tenorista volt, 1804-ben szerződte a Theater an der Wien, így került Beethoven körébe, s lett az opera második, 1806-os változatának Florestanja. Legteljesebb, ám az eseményeknél ötvenöt évvel későbbi beszámolója így hangzik:

„1805 decembere volt, amikor eljött hozzám Meyer úr, Mozart sógora és az Oper an der Wien rendezője, s meghívott Karl Lichnowsky hercegnek, Beethoven nagy pártfogójának a palotájába egy esti összejövetelre. A Fideliót már egy hónappal korábban bemutatták Bécsben, szerencsétlen módon éppen a franciák bevonulása után, amikor a tulajdonképpeni város le volt zárva az elővárosok felé.

Az egész színházat a franciák foglalták el, s Beethovennek csak kevés barátja kockáztatta meg, hogy operát hallgasson. Ezek a barátok voltak ott akkor abban a társaságban, hogy rávegyék Beethoven, egyezzen bele azokba a változtatásokba, amelyeket foganatosítani kellett az operában ahhoz, hogy az első felvonás nehézségét kiküszöböljék. Maguk között elismerték és megállapították a javítások szükségességét; Meyer előkészített a várható viharra, ha Beethoven meghallja, hogy az első felvonásból három egész számot ki kellene hagyni.

A társaságban jelen volt Lichnowsky herceg és hitvese, a hercegné, Beethoven és Caspar fivére, [Stephan] von Breuning, [Heinrich] v. Collin, a költő, a színész Lange (Mozart egy másik sógora), Treitschke, Clement, a zenekar karmestere, Meyer és én; hogy v. Seyfried karmester ott volt-e, már nem vagyok benne egészen biztos, de lehetséges.

Én csak nemrég érkeztem Bécsbe, és ott találkoztam először Beethovennel.

Mivel az egész operát át kellett venni, azonnal munkához láttunk. Lichnowsky hercegné játszott a zongorán az opera nagy partitúráját, Clement pedig, aki a szoba egyik sarkában ült, kívülől kísérte hegedűn az egész operát, úgy, hogy a különböző hangszerek minden szólóját játszotta. Minthogy Clement rendkívüli emlékezete általánosan ismert volt, rajtam kívül senki sem csodálkozott ezen. Meyer és én úgy hasznosítottuk magunkat, hogy legjobb tudásunk szerint énekelteünk, ő (a basszus) az opera mélyebb, én a magasabb szerepeit. Noha Beethoven barátai teljesen fel voltak készülve a várható harcra, ennyire felindultnak még sohasem látták, és ha a tapintatos, gyengéd hercegné, aki Beethovennek szinte második anyja volt, s akit ő el is ismert annak, nem kérlel és könyörög, elkötelezett barátai aligha jártak volna sikerrel ebben a számukra is kétséges vállalkozásban. Amikor azonban héttől egy óráig tartó, egyesült erőfeszítésük után a három szám fel lett áldozva, s mi kimerülten, éhesen és szomjasan hozzáláttunk, hogy egy fényes vacsorával felfrissítsük magunkat, már senki sem volt boldogabb és vidámabb, mint Beethoven. Ha előbb haragvónak láttam, úgy most már jókedvűnek láthattam. [...]

Az elítélt számok a következők voltak:

1. Pizarro egy nagy áriája kórusal;
2. egy komikus kettős Leonóra (Fidelio) és Marcellina között, hegedű- és csellószóval;
3. egy komikus hármas Marcellina, Jaquino és Rocco között. Sok évvel később Schindler ír

megtalálta e három darab partitúráját Beethoven zenéjének hulladékai között, és megkapta tőle őket ajándékba.”

A történet szép: kerek és plasztikus. De túlságosan is az. A hercegné, aki végigzongorázza a partitúrát? Clement, aki fejből elhegedüli az összes hangszer szólóját? Meyer és Röckel, aki blattolja az énekszólamokat? Micsoda perfekt muzsikuskok gyülekezete! De van egy-két megfogható probléma is. Georg Friedrich Treitschke, aki majdnem egy évtized múlva elvégzi majd a szöveggönyv végső átdolgozását, saját elbeszélése szerint nem sokkal annak a munkának a kezdete előtt került csak közelebbi kapcsolatba Beethovennel, tehát aligha volt ott az 1805. decemberi összejövetelen. De van nagyobb baj is: a három szám, amelyet Röckel felsorol, *nem* maradt ki az átdolgozás során (majd csak 1814-ben a FIDELIO-ból), kimaradt viszont egy olyan szám, Rocco ún. aranyáriája, amelyet Röckel nem említ. Ma már tudjuk: Röckel a megjelölt három szám állítólagos kihagyásáról Anton Schindlernek egy 1829-ben, Beethoven halála után két évvel neki írt leveléből értesült, Schindleréből, aki 1819-től Beethoven személyi titkára, később első jelentős életrajzírója volt, aki a harmadik, végső változat, a FIDELIO bemutatója után minimum öt évvel már mit sem tudott a Beethoven operája körüli 1805-ös és 1806-os bonyodalmakról (akkor még csak hét-, illetve nyolcéves volt), aki a hagyatéknak oly sok mindent összekevert, s akinek elévülhetetlen bűnei vannak a Beethovennel kapcsolatos félreinformálás terén. Összegezve: okunk van feltételezni, hogy Röckel tudósítása, amelyen a standard zenetörténeti elbeszélés alapul – a fantázia műve, fikció.

De miért ez a hosszú filológiai fejtegetés? Azért, mert korántsem mindegy, hogy az opera átdolgozása Beethoven baráti körének ízlését, a zeneszerző ellenállását, esztétikai meggyőződését is felülkerekedő pragmatizmusát tükrözi-e vagy magának Beethovennek a belső szükségletét, intencióit. Mindenekelőtt látni kell: az 1805-ös első változat kottája sohasem jelent meg autentikus formában, első, nem annyira filológiai, mint inkább előadási célokat szolgáló rekonstrukciója csak 1905-ben látott napvilágot zongorakivonatban, 1910-ben partitúraként. Nem véletlen. Tudniillik egyrészt mint egy puzzle-t, kis darabokból kellett összerakni, és nem is sikerült hiánytalanul (például egy olyan döntő fontosságú része hiányzik, mint Florestan áriája), másrészt a variánsokról gyakran nem lehet tudni, hogy melyik a korábbi, illetve későbbi, és interpolációkra van szükség a folytonosság megteremtéséhez, a kéziratok nem egyértelműek, tele vannak olyan javításokkal és apró változtatásokkal, amelyekről nem lehet megállapítani, hogy a bemutató előtt, a próbák során keletkeztek-e vagy közvetlenül utána, az első összbenyomás alapján. Az ősbemutató textusa tehát nem lezárt változat, hanem csak rövid ideig létezett, átmeneti stádium, amely közvetlenül átmege a revízióba. Mindinkább úgy néz ki, hogy maga Beethoven volt elégedetlen művével, az átdolgozást ő tartotta szükségesnek, és mindjárt az előadás kudarca után hozzá is fogott. A második változat négy hónap múlva, 1806. március 29-én került színre. Röviddel a bemutató előtt Beethoven ezt írta librettistájának, Joseph Sonnleithnernek: *„remélem, nem veszi tőlem rossz néven, [...] hogy a szöveggönyvet a mostani változtatásokkal újra az ön neve alatt nyomtattatom ki... a 3 felvonásból most csak kettő lett, hogy ezt elérjem és az operának élénkebb menetet adjak, mindent annyira lerövidíttem, amennyire csak lehetett, a rabok kórusát és főleg több hasonlót – mindez csak az első felvonás átírását tette szükségessé, és ebben áll a szöveggönyv megváltoztatása”*. Csakhogy Beethoven nem mondott igazat. Nem ő dolgozta át a szöveggönyvet, hanem jó barátja, Stephan von Breuning. Gyakorló dramaturgként nem minden kajánság nélkül konstatalem, hogy az a tisztességtelen színházi gyakorlat, amelyet nap mint nap folytatunk, hogy tudniillik a szöve-

get a szerző háta mögött átdolgozzuk-átdolgoztatjuk, de a nyilvánosság előtt mégis az ő nevét tüntetjük föl, nagy múltra és példákra tekinthet vissza. Beethoven továbbá abban sem mondott igazat, hogy az átdolgozás csak rövidítésre-tömörítésre szorítkozott. Breuning a szövegek könyv egész stílusát, érzelmi világát megváltoztatta: diderot-i értelemben vett polgári drámát, intim, érzelmes családi drámát formált belőle. Az első, 1805-ös változat nyomtatott szövegek könyvének címlapjáról hiányzott az alcím: [FIDELIO] „VAGY A HITVESI SZERETET”. A második, 1806-os változat nyomtatott szövegek könyvének címlapján viszont már ez áll: [LEONÓRA] „VAGY A HITVESI SZERETET DIADALA”. Breuning átdolgozása Sonnleithner szövegéhez képest dramaturgiai átszerkesztéseiben, nyelvi fordulatokban és instrukcióiban egyaránt az emocionális elmélyítést, intenzitást és árnyalást szolgálja, s mindezek a hangsúlyeltolódások koherens szociológiai és érzelmi világgá zárulnak össze. A darab két szférája: a Rocco, Marcellina és Jaquino által képviselt kispolgári, illetve a Leonóra, Florestan, Pizarro, Fernando által képviselt hősi létsík ebben a második változatban közelebb kerül egymáshoz, mint az elsőben, s még inkább, mint a harmadikban. Az opera második, 1806-os változata, szemben az elsővel, komplett, kerek, zárt, definitív mű. Sikere volt, s hogy Beethoven a második előadás után mégis visszavonta, annak most nem művészi, hanem anyagi okai voltak. Hogy *akkor* maga is befejezetnek tekintette, bizonyítja, hogy 1810-ben megjelentette a zongorakivonatát. Ez az akkori szokás szerint csak az áriákat és az együtteseket tartalmazta, a nyitányt és a finálékot nem. A nyitányt viszont, amelyet mi III. LEONÓRA-NYITÁNY-ként ismerünk, ugyanakkor külön megjelentette. Később – már jóval a harmadik változat, a FIDELIO 1814-es győzelme után – Otto Jahn, a klasszika-filológia és az archeológia professzora s mellesleg zenetudós, akinek az első nagy tudományos Mozart-monográfiát köszönhetjük, Beethovennel is alaposan foglalkozott. Egy kis német operatársulatnál rábukkant az 1806-os LEONÓRA szölamanyagára, amelynek alapján – más kéziratok segítségével is – rekonstruálni lehetett az opera második változatát, amelynek Jahn 1853-ban megjelentette az immár teljes zongorakivonatát. Kutatásai során olyan kéziratokat is talált, amelyek az első változathoz tartoztak, s így öelötte jelent meg először teljes súlyosságában a tény, hogy a LEONÓRA-nak két változata különböztethető meg, egy korábbi, háromfelvonásos, hosszabb és egy későbbi, kétfelvonásos, rövidebb, bár az előbbi nem rekonstruálható pontosan, míg az utóbbi igen. Csakhogy abban a korban vagyunk, amikor megelégnék az érdeklődés az *eredetik* iránt, s középpontjába az ún. „ŐS-LEONÓRA” kerül; a második változatot rögtön átmenetinek és érdektelennek nyilvánítják, amely elé vissza kell nyúlni.

Sőt: az autentikus formájában még csak keresett s ezért is mitizálódó „ŐS-LEONÓRA” lassan az 1814. május 23-ai bemutatása óta már repertoárdarabbá lett harmadik és végső változatnak, a FIDELIO-nak is riválisává válik. E harmadik változat megszületésére úgy került sor, hogy 1814 elején a bécsi Kärnthner-Theater három tagja anyagi haszon reményében fel akarta újítani az operát, nyilvánvalóan az 1806-os második változatot. A felújításba azonban Beethoven csak úgy ment bele, hogy előbb újra átdolgozza a darabot. Az elhatározás tehát nem külső, hanem belső igényből fakadt. Mindenekelőtt a szövegek könyvet kellett újraírni. Erre Beethoven – a korábban már említett – Georg Friedrich Treitschkét kérte fel, aki akkor a szóban forgó színház rendezője és színházi költője volt. Az átdolgozás mind a szövegek könyv, mind a zene tekintetében radikális volt. Treitschke könyörtelenül lenyeste a mellékágakat; a szüzsében benne rejlő crescendo a kis daljátékszerű világtól a nagy zenedrámái világig most tisztán kibontakozott; a politikai-nyilvános szféra most fölébe kerekedett a privát szférának, sőt le is győzte a II. finálé emberiségpátoszával; most minden a jövőre irányult;

a heroikus dinamikusan maga mögött hagyta a triviálist, ami az első két változatban még veszélyeztette; a végső apoteózis nyíltta tette a törést a mű két szintje között, az egyiket a kispolgárian korlátozott Rocco–Marcellina–Jaquino-cselekménnyel, amely barátságos együttérés, egyszersmind ideológiakritikai átvilágítás tárgya, a másikon a Leonóra–Florestan–Pizarro-cselekménnyel, amely emphatikusan utópikus, már-már üdvtörténeti dimenzióba emelkedik. A szöveggönyvnek ezt a szerkezetét – könyörtelesen rövidítések és sok részlet lakonikus újírása által – Beethoven maximális zenedrámai ökonómiára, koncentrációra és lapidáris, de intenzív karakterizálásra törő zenéje teszi szuggesztívvé, minden korábbi változatnál átütőbb erejűvé. Tudjuk azonban, hogy Beethoven nagyon megszenvedte ezt a munkát. 1814. február–márciusban még azt írja Treitschkének: *„Nagy örömmel olvastam az operámhoz tett javaslatait, mindez csak növeli kedvemem, hogy újra felépítsem egy ódon kastély elhagyott romjait.”* Kisvártatva azonban megváltozik a hangja: *„gyorsabban írnék valami teljesen újat, mintsem újat a régihez. Instrumentális zenémben is mindig az egészet tartom szem előtt; itt azonban az egész valahogyan széjjelforgácsolódott, úgyhogy nehezen élem bele újból magamat. [...] Egyszóval! biztosíthatom, kedves Treitschke – ez az opera megszerzi nekem a mártír nagy koronáját. Ha Ön nem fáradozott volna rajta annyi gondossággal és nem dolgozott volna át mindent oly nagyon előnyösen, amiért is örök hátlára kötelezett, akkor én aligha szánnám rá magam erre a munkára; Ön ezáltal bizony megmentette egy zátonyra került hajó számos használható maradványát! Egyébként, ha úgy véli, hogy az operával való foglalkozása túlságosan hosszadalmas, úgy hallassa azt inkább későbbi időre; én most folytatom a munkát, amíg minden el nem készül, éspe-dig egészen úgy, ahogyan Ön azt megváltoztatta és meg is javította. Ezt percenként jobban belátom. Csak éppen, hogy munkám nem halad oly gyorsan, mint amikor valami újat írok.”* De ne értjük félre az írottakat: mindeme kínok ellenére Beethoven nem külső igényeknek enged, hanem belső meggyőződésből azonosul az új koncepcióval és dolgozza át az operát.

Amikor 1905 és 1910 között az „ŐS-LEONÓRA” sok önkényes döntést tartalmazó rekonstrukciója megjelenik, kézenfekvővé válik az ismeretlenség által mitizált 1805-ös változat és az 1814 óta repertoárdarabbá vált FIDELIO értékelő összehasonlítása (az 1806-os második változat senkit sem érdekel). Az összehasonlítás során sok probléma vetődik föl, most csak egyet emelek ki közülük: a muzsikuskok azonnal átlátják, hogy Beethoven a rövidítésekkel és átdolgozásokkal szétrombolta-megcsonkította korai művének kerek zenei formáit, világosan kidolgozott racionális-periódusos tagolását, formai-ritmikai rendjét, amely logikusan, mintegy önmagától adódik a tematikus gondolatok természetéből. Nagyobb perspektívából megfogalmazva: korábbi klasszikus formálására rákényszerítette későbbi fragmentáltabb stílusát; nyersebben megfogalmazva: a drámaiságot előnyben részesítette a zeneiséggel szemben. És megindult a harc az „ŐS-LEONÓRA” rehabilitálásáért. 1905-ben bemutatták Berlinben nem kisebb mester vezényletével, mint Richard Strauss. 1925-ben Hans Joachim Moser német zenetörténész a NEUES BEETHOVEN-JAHRBUCH-ban különös fejtegetésbe bocsátkozott HASZNOSÍTHATÓ-E A LEONÓRA A FIDELIO SZÁMÁRA? címmel. Részletes javaslatot tett, hogy a FIDELIO mely részeit kellene helyettesíteni az „ŐS-LEONÓRA” megfelelő részeivel, s így a két változat egyesítésével létre lehetne hozni egy optimális verziót. Ez az abszurd javaslat nem vált valósággá, az operai gyakorlat azonban az 1905-ös bemutató óta újra meg újra kijátssza az „ŐS-LEONÓRA”-t a FIDELIO ellen, de a repertoár periferiáján rekedve, nem tudván kiszorítani az utóbbit annak centrumából. A Beethoven operájáról való gondolkodás egészen a legutóbbi évtizedig az 1805-ös „ŐS-LEONÓRA” és az 1814-es

FIDELIO polarításában zajlott. 1970-ben megjelent ugyan a Beethoven-összkiadás egyik pótköteteként az 1806-os második LEONÓRA, de nem keltett figyelmet. Csak az 1990-es években kezdenek el foglalkozni vele német zenetörténészek, s 1997-ben egy bonni szimpozionon foglalják össze eredményeiket, és rehabilitálják a darabot. Ekkor színre is kerül, s lemezfelvétel is készül belőle. Ma már a mű mindhárom változata rendelkezésünkre áll mind nyomtatott, mind hangzó formában.

Az opera hármasságából kiindulva az 1980-as évek elejétől a szakirodalomban egyre gyakrabban merül fel vele kapcsolatban a „work in progress” fogalma, azt sugallva, hogy nem lehet definitív műről beszélni, az utolsó változat sem tekinthető végpontnak, az egész 1804-től 1814-ig keletkezett zenei anyag cseppfolyós, szabadon bánhatunk vele. A „work in progress” kifejezés ugyebár eredetileg James Joyce FINNEGANS WAKE című regényének a könyv alakban való megjelenés előtti munkacíme volt, ám később emblematiszta esztétikai fogalommá avanszált: a klasszikus, zárt műalkotáseszmében megrendült hit nyomában a késő modern és posztmodern kor amaz eszmény ellenfogalmaként érvényesítette. A „work in progress” eszméjének az egész LEONÓRA/FIDELIO-komplexumra alkalmazását esztétikai sznobizmusnak tartom, de részlegesen van értelme.

Mert hogyan is áll a dolog a három változattal? Az 1805-ös első LEONÓRA-t ma is titkok lengik körül, nem kész, hanem revíziót igénylő darab, torzó, amelyet csak kiegészített, korrigált, átdolgozott és rövidített formában lehet játszani. Minden produkció számára nyitott mű, s így valóban „work in progress”. Legérdekesebb bemutatója 1999-ben jött létre John Eliot Gardiner és munkatársai jóvoltából. Nem színpadi darabként, hanem drámai oratóriumként adták elő, elhagyták a prózai dialógusokat, és a zeneszámokat narrátor kötötte össze, aki vázolta a cselekményt, utalt a szereplők változó hangulataira és gondolataira, s mintegy megtestesítette Beethoven filozófiai és politikai eszméit. Zeneileg következetesen a legelső változatot vették alapul, de mindkét későbbi változat anyagát felhasználták a kiegészítésekhez és javításokhoz. Hosszú nemzetközi turné előadásai alapján végül lemezen is rögzítették a produkciót: az előadás nagyon is meggyőző, bár eldönthetetlen, hogy ez a kialakított textus önjelölés-e vagy Gardiner remek interpretációjának köszönhető-e.

Az 1806-os második LEONÓRA nem átmeneti forma, mint másfél évszázadig elkönyvelték. Az elsővel szemben komplett, befejezett, zárt mű, amelynek saját világa van. A XVIII. századi polgári dráma típusát és érzületét idézi fel, a család, az emberi életközösség intimitását, olyan értékekkel a középpontban, mint az érzékenység, a szeretet, a részvétel, a hűség, a Másikért való tettekeskedés. Ebben a közös polgári érzületben feloldódnak a rendi különbségek, egyfelől Rocco–Marcellina–Jaquino, másfelől Leonóra és Florestan létrangja szinte kiegyenlítődik. A második LEONÓRA nem „work in progress”, hanem végleges műalkotás, a maga nemében remekmű, amely iránt lehet az utókornak affinitása, de nem kell, hogy legyen, amelyet lehet játszani, de nem kell játszani, viszont megkerülhetetlen zene-, sőt szellemtörténeti tény, úgy értelmezendő, ahogy van, textusa nem megváltoztatandó.

Az 1814-es FIDELIO zenei anyaga lényegében nem különbözik a LEONÓRA-kétől, „csak épp hogy a foglalatuk szigorúbb” – hogy Bartóknak saját vonósnégyeseire vonatkozó megfogalmazásával éljek. E „szigorú foglalat”-ban a szellemi dimenziók viszont végtelenül kitágulnak. Az opera középpontjába egy kanti éthoszú kötelességetika kerül, amely felfokozza a hősi érzületet és tartást, ami persze felerősíti a darab belső törését, az alsó, kispolgári és a felső, hősi létsík eltávolodását, de ezt a törést a végső hatás némileg

mégiscsak elhomályosítja, mert az individuumok drámája a II. fináléban emberiség-drámává szélesedik, s a szabadság és a testvériség nagy reménységhimnuszában teljesedik ki.

Beethoven „egyetlen” operája tehát ma már, számunkra valóban három. Egy izgalmas lehetőségként létező „work in progress”, amelynek a textusa is minden realizálásakor kiteljesítésre vár, s két definitív, egymástól nagyon különböző remekmű. Mindhárom az operák szabad versenyének részese, s mi szabadon választhatunk közöttük, ki-ki ízlése szerint. Nem titkolom, hogy magam, míg esztétaként egyformán érdeklődöm mindhárom iránt, szubjektíve a FIDELIÓ-t szeretem a legjobban. S ha már megengedtem magamnak ezt a személyességet, szeretnék még valamit elmondani.

1985-ben egy operaházi felújítás kritikájában kísérletet tettem arra, hogy a FIDELIO említett belső törését dramaturgiai aránytalban s így fokozatosabbnak mutassam be. Ezt írtam: „Beethoven zenéjében a két szféra szintkülönbsége nem nyers szembenállás formáját ölti, hanem mintegy vertikálisan és horizontálisan, térben és időben egyaránt a közeledések és távolságok finoman tagolt játékát mutatja, és csak végső soron bizonyul áthidalhatatlannak és elvi jelentőségűnek. [...] micsoda zenedrámái remeklés, ahogy az opera első öt számában zeneileg összeméretnek-megmérietnek a figurák. Ahogy a nyitó kettősben Jaquino és Marcellina első pillantásra egymás mellé van rendelve, ám Marcellinának a kettős középpontjában álló szőlőepizódjából kiderül, hogy a lány nemcsak többre vágyik, hanem objektíve több Jaquinónál, mert képes megjeleníteni a maga számára (és számunkra) egy olyan magasrendű lényt, mint »Fidelio«, s vele egy magasabb létmódot, azaz képes mintegy fölébe emelkedni saját életszférájának és kapcsolatot találni egy magasabbal. Ahogy a következő áriában a c-moll szakasz bornírt kispolgári idilljének s – egy gesztuszerűen határozott fordulat után – a C-dúr szakasz szabad szárnyalásának szembeállítása révén úgyszólván képletszerű világossággal mutatkozik meg Marcellina lényének ez a kettőssége, szinte két világ között lebegő mivolta. Ahogy Fidelio-Leonóra puszta megjelenése, jelenléte, személyiségének éthosza, kisugárzása, légköre egy fantasztikus, kítágult pillanat erejéig megragadja a magához és önmaguk élménykapacitásának tetőfokára emeli a kisebb szereplőket – ennek a megragadottságnak, tetőpontélménynek képe a kánon-kvartett, olyan találkozási pont, amely után az utak elválnak, mert Rocco és Jaquino számára ez az elérhető legnagyobb magaslat, ám Leonóra számára csak kiindulópont, ahonnan útja mind feljebb visz, mely úton Marcellina már csak egyetlen további lépéssel lesz képes követni [...]. Ahogy Rocco a négyes után áriájával visszaesik a Singspielbe, a maga kispolgári életszférájába – persze, hiszen a megragadottság nagy pillanatainak lényegéhez tartozik, hogy nincs konzekvenciájuk, az ember nem lesz más tőlük. Ahogy végül a hármásban Rocco lapidáris frázisai az értékhierarchia értelmében is alsó szintet képviselnek Fidelio és Marcellina emfatikus [...] melodikájához képest, amely viszont utoljára mutatja a két figurát hozzávetőleg egy szinten: Marcellina itt éri el személyes lehetőségeinek legszűkebb határát, idáig képes követni »Fideliót«, aki legközelebb – recitativójával és áriájával – már egy egészen más létszféra képviselőjeként lép elénk. Mi ez, az analógiáknak és distinkcióknak, az affinitásoknak és távolságoknak, a kvalitások összemérésének, a szinteknek ez a finom és szabatosan kidolgozott játék, ha nem eleven zenedráma?” Eddig az értelmezés. A dramaturgiai görbe, amelyet felrajzoltam, s amelynek mélypontját Rocco filiszteri aranyáriája, csúcspontját pedig Leonóra áriájának harmadik, leghősibb, legaktívabb és legemelkedettebb, végső változata jelenti, ma, tizennyolc év távolságából is tetszik nekem. Csakhogy akkor még nem tudtam két apróságot. Először: Roccónak az 1805-ös LEONÓRÁ-ban szereplő, ám az 1806-osból már kihagyott aranyáriáját Beethoven eredetileg nem vette vissza a FIDELIÓ-ba, de Weinmüller, a basszista követelte, hogy neki is legyen egy áriája, s Beethoven a hatodik előadás után engedett. Másodszor: Beethoven a FIDELIÓ-ban eredetileg megtartotta Leonóra áriájának azt a formáját, amelyet

az 1806-os, második változatban kapott, de Pauline Anna Milder, aki már az 1805-ös ősbemutatón is – akkor húszévesen – énekelte a szerepet, most, huszonkilenc évesen kerekén megtagadta, hogy elénekelje a nagyon nehéz, terjedelmes és hosszú koloratúralánccal terhelt áriát. Az első hat előadáson Leonóra áriája egyszerűen kimaradt, s Beethoven kénytelen volt újat komponálni – így született meg a korábbinál sokkal koncentráltabb, hősiesebb és emelkedettebb változat. A FIDELIO tehát csak az 1814. július 18-ai, hetedik előadáson hangzott el először úgy, ahogy ma ismerjük, mégpedig nem Beethoven eredeti intencióinak, hanem színházi esetlegességeknek köszönhetően.

Persze a büszke esztétikai hermeneutika felmentene az alól, hogy a genesis pizlicsaré tényeivel törődjem. De ha egy tény egyszer már a látókörömbé került, nem tudom többé nem látni. A HAMLET Horatiójával szólva: „*Egy porszem ő, az ész szemét zavarni.*” Vagy, lassacskán öregedvén, azt is leszűrhetném, hogy legkedvesebb teóriáink elemi tényeken szoktak megbukni.

Hunyady Sándor

AZ ELHAGYOTT GYERMEK

Néhány évvel ezelőtt Abbáziába utaztam nyaralni. A vonat zsúfolva volt július elején, amikor a nyaralni induló tömegek hangyamenete a legvastagabb. Kilencen szorongtak a nyolc személyre készült másodosztályú kupében, ahová bepréseltem magam. A többlet egy hétéves kislány volt, aki a mamájával utazott. Ez a mama a legkényelmetlenebb útitársak közé tartozott. Házsártos személy volt, aki csak jogokat érzett, de nem ismerte el, hogy az utasnak az útitársaival szemben vannak kötelességei is. Fullasztóan meleg volt, mégsem engedte lebocsátani a kupé ablakát, mert félt a légvonattól. Összeveszett mindenkivel, a szabályrendeletre hivatkozott, jelenetet rendezett a kálauzzal. Végül is érvényesítette akarátát, a fülszűrő ablaka csukva maradt, mindannyian ve-rejtékeztünk a hőségben.

És amilyen gonosz útitárs volt a mama, olyan volt a fiacskája is. Illetőleg még ezer-szer rosszabb. Hangos, neveletlen, illetlen, követelőző, rosszindulatú. Nehéz nem szeretni egy kislányt, de ennek a kölyöknek sikerült megutáltatnia magát valamennyi-ünkkel. Sanyikának hívták a haszontalant, még a neve is örökre megmarad kellemet-len emlékeim között.

A hétéves kislány vásottágában rendesen van valami kedvesség. Mikor legyen az ember csintalan, ha nem ilyen kicsiny korában? A csikótól sem vesszük rossz néven, ha ugrádozik. De ez a Sanyika minden báj nélkül volt rossz, az ember dührohámot kapott a hangjától. Pedig fültrepezstően hangos volt. Kibálva beszélt, ordítva kérdezősködött, mintha a mamája messzi lenne, és nem ülne ott közvetlenül mellette a zsúfolt kupében. És ha nem ordított, akkor bőgött valamiért. Egy pillanatra nem maradhat-tunk tőle nyugton. Sanyika egyénisége olyan volt, hogy jelenléte lehetetlenné tette a szunyókálást, az olvasást vagy a csöndes beszélgetést. Izgett-mozgott, minden pillanat-

ban kitalált valamit, amivel megzavarhatná a nyugalmat. Ki kellett vinni, be kellett hozni minden félórában, amely művelet keserves tolkodással járt a zsúfolt fülkében.

Enni akart. A mamájának ki kellett rakni a poggyászhálóból egy csomó koffert, amíg hozzájutott ahhoz a szatyorhoz, amelyben az elemózsia volt. Sanyika gyönyörködve nézte, hogy milyen bajokat csinált. A rakodáskor egy nagy bőrrönd a fejemre esett. Sanyika hangosan röhögött a kárörömtől. Nyávogott, hogy adjanak neki zöldpaprikát. És amikor kapott, azért nyávogott, hogy a paprika csípi. Kidugta a nyelvét, és azt követelte, hogy a mamája fújja a nyelvét. Gusztustalan látvány volt. Leöntötte kávéval a szomszédjában ülő szelíd, öreg hölgy ruháját. Végre az egyik kofferből előkerült a játéka. A játéka egy papírtrombita volt. Sanyika egy órán keresztül ernyedetlenül fújta azt az átkozott trombitát, hogy majd' belesüketültünk.

Az utasok sóhajtvá néztek egymásra. Sanyika olyan volt, mint a csökönyös rossz idő, ami ellen nem lehet semmit sem csinálni. Egy lüszterruhás, fehér bajuszú öreg úr kiemenekült a peronra. Én is utánamentem, bemutatkoztunk egymásnak.

– Uram! – mondta ingerülten galambösz, jámbor útítársam. – Adnék érte száz pengőt, ha ezt a gonosz kölyköt elfenekelhetném! Pedig árvaszéki ülnök vagyok!

A gyerek jobban megkínzott bennünket, mint a hőség. Szenvedtünk tőle kora reggeltől délutánig. Délután egy kis horvát állomáson Sanyika mamája leszállt ásványvizet vásárolni. És a sors átáz trifajaképpen szerencsésen lemaradt a vonatról.

Ott maradt nekünk a piszok kis Sanyika egyes-egyedül. Most bosszút állhattunk volna rajta a sok kínszáért.

De hát úgy látszik, hogy az ember alapjában véve jónak született. Mert Sanyika abban a pillanatban, ahogy a végzet a mi gondjainkra bízta, haszontalan kölyökből átváltozott a számunkra elhagyott gyermekké. A haragja mindenkinek elpárolgott, valósággal árvaházzá alakult a kupé. Annyira tiszteltük a szerencsétlenséget, hogy még az ablakot sem nyitottuk ki, miután Sanyika mamája nem akarta, hogy kinyissuk.

Pedig ami azt illeti, Sanyika elhagyott gyermeknek is pokolian utálatos volt. Bögött. Ez rendben van, elvesztette a mamáját. De úgy tudott bögni, hogy a bömbölésébe belépett valami sértő vonást. Érezte, hogy nemcsak a mamájáért sír, hanem azért is, mert nem bízik bennünk.

Holott mindent elkövettünk, hogy megvigasztaljuk. A bőrröndökből sütemények kerültek elő. Málnaszörpöt hoztunk az étkezőkocsiból. Egy komoly úriember játszópajtásának ajánlkozott, fölvette a földről a trombitát és fújta. De hiába csináltunk akármit, Sanyika nem engedett az álláspontjából. Bögött, rúgott, karmolt. Ha valaki meg akarta simogatni, megharapta a kezét. Hízelegve kértük, hogy mondja meg a nevét. Azt sem tette meg. „Nem mondom meg!” – üvöltötte csökönyösen. És dühösen toporzékolt. Mert nem volt szomorú, hanem csak dühös ez a gonosz kis elhagyott gyerek.

Haditanácsot tartottunk, hogy mit kellene csinálni az ügyében.

A legközelebbi állomáson egy másik úriemberrel együtt leszálltunk. Sürgönyöztünk és telefonáltunk oda, ahol a mama lemaradt. A kalauz visszaemlékezett a jegyre, amelyet a tűrhetetlen mama átnyújtott. A lemaradt asszony és a csemetéje is Abbáziába készült. A kávéval leöntött hölgy azonnal jelentkezett, hogy szívesen az oltalmába veszi Sanyikát, amíg a mama a fia után érkezik, ha ugyan az olasz határon átengedik útleveél nélkül a gyereket, mert az útlevele ott volt a mamánál, aki átmenetileg Horvátországban ragadt.

Megérkeztünk Postumiába. Az olasz határkirendeltség marcona fekete ingesei tökéletesen megértették a helyzetet. És mindenben a rendelkezésére álltak Sanyikának. Hajlandók voltak átvenni a gyereket, mint egy becses csomagot, és őrizni, amíg átad-

hatják a mamájának. És azt is megengedték volna, hogy tovább vigyük magunkkal Ab-báziába útlevél nélkül.

Sanyika bömbölése Postumiánál elérte a csúcspontot. Kijelentette, hogy nem megy messzibb a mamájától. Rendben van, szálljon le. Rövid tanácskozás után eldöntöttük, hogy mégsem bizzuk a katonákra. Sajnáltuk őket, minek ismerjük meg Sanyikát. Az árvaszéki ülnök, aki korábban száz pengőt adott volna érte, ha egy kicsit megrendszabályozhatná a gyereket, most leszállt Sanyikával Postumián, hogy együtt várja vele a mamát, aki nem engedte meg kinyitni az ablakot.

Mondom, hogy valamennyien élénk részt vettünk az elhagyott gyermek sorsának igazításában. Csak egyetlenegy utasa volt a fülkének, aki nem törődött Sanyikával. Epebajos lehetett, sárgás arcszínű úriember. Mialatt mi zsinatot tartottunk a Sanyika-ügyben, ő behúzódott a kupé szögletébe, és egy technikai szakkönyvet olvasott elmerülve.

Mily sajtóságos az ember. Azt hiszem, mindig kell valaki nekünk, akire haragudhatunk. A kis horvát állomásig, ahol a mama lemaradt, Sanyikát gyűlöltük. Postumiától kezdve a közömbös urat illettük megrovó pillantásainkkal. Sőt sértőn hangos megjegyzéseket tettünk rá egymás között, amiért nem törődött a szegény kis elhagyott fiúcskával.

(A tárcanovella Hunyady Sándor hagyatékában maradt fenn, kézírásban. Nincs tudomásunk róla, hogy megjelent volna. – A szerk.)

Határ Győző

A PILLE ÉS A LÁNG

tán a kőkor tábortüzénél kapta meg őt a láng
azóta annak él azóta lángtelhetetlen fényfalánk

amerre a gyertya lángja leng-lobog s libegve ing
egy káposztapille körülé százezer éve kering

megpörkölődik és belehull – a fényszerelem
ezernyi versvirágot hajt hitet bölcseletet terem

a vágyőrület – a fényrajongó káposztapilléség
nyomán születnek ájtat-mondókák rigmusok mesék

megírják éneklik latinul görögül héberül szanszkritul
a fényrajongás orgonapontja szól szól szól nem csitul

az elme fel-felkérődzi a pille sajnálatos esetét
ám a példálódzás kilobban és marad marad a SETÉT.

ELAGGOTT EMBERPÁR

nem volt ő se volt mindig ilyen
öreg mámi
meg az én az én szívem se volt ilyen
aggastyáni

valamikor ezt a lányt ezt ezt a
lányt szerettem
mert lány volt édes-egy én
édes szentem

suhogó sudaras lobogó
labahajúság
szerettem szívét lelkét bűgő
hangja-húsát

szolgáltam s most is most is
szolgálom híven
amíg ő kiterít vagy én őt:
őt kiterítem

GALACSHAJTÁS

elefántcsordát nem érdekel
se köztisztaság se jó se szép
s ha elefántnak ürülnie kell
letoccsan az elefánttörülék

a ganajtúrót nem érdekli mi a
közízlés illem kellem a kecs a csín
ha csak a száját kell kitátnia:
övé az elefánttörülék-galacsin

galacsinhajtó nem kényeskedik
ha ínycsiklándó tele tál a tét
azt hengergeti reggeltől estelig
ő – elefántra teszi fel életét

jól megvolnánk egymásba dugva
förlélve egymás fölöslegét
s latinul hiszékenységet hazudva
hogy mindez mi jó mi nemes mi szép

Horváth Elemér

ÚTRA KÉSZEN

ha kötelező lesz a hazafiasság
ahogyan ígérik vagy fenyegetőznek vele
valószínűleg mennem kell megint
függetlenül attól hogy nincs hová

se rendületlenül se kritikátlanul
nem híve senkinek és semminek
én magam választottam így fiatalon
a bőrdömb mint brechté útra készen áll

ÁLMATLANUL NEWYORKBAN

hátborzongató elképzelné is
mi lett volna ha mikes hazatér
s a császárnő megkegyelmez neki
feleségül vesz egy falubelit
nem ró csak szánt és nem is álmodik
és persze nincsenek a levelek
és gyerekei valószínűleg
ma már kiváló román emberek
és minden kérdés hipotetikus
mint lukács györgynél husserl ördöge
vak véletlenek rengetege-e
a történelem vagy csak gondos volt?
rodostó tette föl zágont a térképre
vagy zágon rodostót?

KOMPOZÍCIÓ

a függöny kék lebegése mögött
a fák zöld csúcsa dereng csöndesen
magányosan gondol az elborult
tündéri ifjúságára   florenc

az orgiákon túl egy lány neve
fehérlik mint szelíd orgonaszó
ha visszajössz kiméráid taván
lassan lépkedj az árnyékom felé

az élet megy nem nyugodtam bele
mint seb virágzik örök vákuum
egy piros állat dobog szüntelen
az idő álomtalan tükörén

KOMPOZÍCIÓ II.

az ősz kék csöndje betölti a völgyet
senecát olvas a komoly diák
egy kislány megborzong vágyaiban
árokparton érett a kutyatej

képek kicsiny patak mellől
ahol szélben reszket a nyárfasor
a víz tükrében sötétül az ég
megjelennek az első csillagok

hol van az álmatlan metropolis?
a neonittas roppant körútak?
álmaiban kitárul a gyerek
gyerekkorának lámpát gyújt a vén

Győri László

MOZZANAT

Minden lehet. Már hogyan lehetne
olyan is, ami volt
egyszer már, ami régen egyszer már
unottan kihajolt

a nagy idő ablakán, felülről
a mélybe lelesett
mozdulatlan, spróden, rezzenetlen,
nézni, csak nézni: lent

hogy futkosunk szörnyen összevissza
látszatra dolgaink
után idegesen lótvá-futva
erre, amarra, mint

aki azzal ugyebár változtat
a sorson egy kicsit,
a sorson, a sorson, vagy a sorsán
igazít valamit,

mondjuk egy útlevélkérélemmel,
hogy most majd csakugyan
el fog utazni, hogy hová, mindegy,
de haladéktalan,

s modifikál: mert minden megeshet,
még az is, ami nem.
Minden lehet. Már hogyan lehetne,
bár nemigen hiszem.

Úgy van: minden, de minden megeshet,
még az is, ami új:
a nyílóidőből friss ing száll
ki vasatlatlanul.

Kutas József

ENDURANCE

A Fenyvesi sörözőben ücsörögtem Budaörsön.

Az öreg Fenyvesi halála után fia vette át az üzletet, akit közös gimnáziumi éveinkből ismertem: az akkor még csak kocsmai minősítésben vegetáló Fenyvesi a gimnázium utcájában bújt meg az előkert (később: terasz) sövénye mögött, és két iskolakör között felhajtottunk egy-egy pohár sört abban a szent meggyőződésben, hogy testnevelő tanárunk az egészről mit sem sejt (aztán egyszer ott találtuk őt is, ciberét ivott, és a melegítő felső zsebéből kikandikált az elmaradhatatlan ezüstsíp; elment már ő is régen: jobban mondvá előrement).

Velem szemközt, a boksz falának támaszkodva M. várta, hogy végére érjek a mondatomnak, és a homlokába ugró szőke, dauerolt fürtök alól úgy lesett rám, mint a róka a szőlőfürtök közül La Fontaine-re.

Előttünk félig üres boroskancsó: karscú alakja s benne a gyémántos fényű ital furcsa fároszra emlékeztet, mely kalandos életű tengerészeknek mutatja a hazafelé vezető utat. Engem a múltba kalauzol.

M. hirtelen átnyúlt az asztalon, és lecsapott a kezemre. Sikerült megakasztania mondatomat, amely a vizsgaidőszak megpróbáltatásairól szólt. Máris éreztem, hogyan húll le, dermed meg a barátságos biztró levegője.

A beszéd távol tartja a gonoszt, a némaság hasonlít a halál úrjéhez, melyben a lelkek hajói suhannak.

Mindketten a másik arcához fordultunk vigaszért; s mindketten mást találtunk, mint amit vártunk. Célt tévesztett nyílvevesszők voltak a csalódott gondolatok, és M. felém küldött egy biztató mosolyt, de az sohasem ért el hozzám.

Távozom: halványul a világítótorony fénye. Más a helyszín, más az időpont: látszólag M. halk, akadozó szavait hallgatom. Arról beszél, ami aznap esett meg vele a könyvtárban (egy idegen karról való fiú nem hagyta tanulni), még bólogatok is, de már messze járok.

Most *őt* látom magam előtt: szinte várom, hogy itt, a békés Fenyvesiben is megjelenik. Feketesége nem taszít már, mert időközben rájöttem, hogy nem belső lényegének kivételése, nem a gonoszság külső megnyilvánulása, egyszerű formahiba; színvéletlen. A fekete az álmokban is rejtőszínű egyébként, és a valóságban nagyobb százalékban fordul elő a fehérnél, erre bármikor mérget veszek; a különös az, hogy a fekete nem illik hozzá. Sem hozzá, mint egyedhez, sem pedig fajához, az általánoshoz.

Mikor találkoztam *vele* először? A találkozás mint definíció csak akkor állja meg a helyét, ha az ugyanazon a körhintán szédülve körbeforgó kisgyerekek kapcsolatai találkozásnak nevezhetők, a tér és az idő meghatározta, megszüntethetetlen egymásrataltságnak, ami lehet jó is, rossz is vagy egyszerre mind a kettő a konkrét tényállás ismeretében. Például ha az egyik kisgyerek csúfolja a másikat, hogy az sírva fakadjon, az rossz; ha az egyik megbillen, s a másik elkapja, az egyértelműen jó; illetve mind a kettő, ha a festett lóról a föld felé tartó kisfiút Adolf Hiedlernek hívják, és 1889. április 20-án Braunau városka vendéglőjében született.

Mikor történt ez a találkozás? Úgy a hetvenes évek közepének egyik nyarán lehetett...

Tíz év körüli, tejfelszőke fiúcska voltam a családi fényképek tanúsága szerint. Emlékképeim erről az időszakról kivétel nélkül mind az iskolai szünetekhez kötődnek, sőt némi túlzással azt állíthatom, hogy a múltam egy meglehetősen nagy méretű (olyan átlagos végtelen) vakáció volt, állandó színe a nyárarany, hőmérséklete a forróság, íze az édes és a sós közt oszcillált, anyaga az emlékezet szitájan át szűrűt finom por.

Emlékképeim (akárcsak az ekkor készített fekete-fehér fényképfelvételek) pontatlanok: nehezen tudom a kétféle valóságot összeigazítani; remegnek az öreg memóriaujjak.

Apai nagyszüleimnél töltöttem a szünidő egyik felét, másik nagyszüleimnél a másikat: ezek a megcáfolhatatlan igazságok; a többi én vagyok.

A tízéves gyerek számára egyrészt összeszűkül (akár egy betoncső vége), másrészt (ismeretlen utca első házainál) kitágul a világ: attól függ, ő milyen szerepet vállal benne, vagy hogy milyen szerepvállalásra kötelezik őt.

„Éli a világot” – ez a mondás csak akkor igaz, ha a fordítottját is elfogadjuk: „A világ éli őt.” Szolga és úr voltam egy személyben, ami semmilyen fennakadást nem okozott napi tennivalóim végrehajtása során, és ha ügyis ugráltam óráról órára, szerdára a keddről, akár a béka a köveken, ez nem feltétlenül jelentett ostobaságot, felületességet avagy elővigyázatlanyságot.

Ha a gyerek nem tudja is, milyen nap van ma, attól még tisztában van az adott nap összes, rá nézve fontossággal bíró jellegzetességével. Más szóval: szelektál. Apai nagyszüleim pedig maximálisan tiszteletben tartották az én választott világomat, át nem lépték volna határait semmi pénzért.

Nem is próbálták soha.

Bármit megtehettem tehát ebben a birodalomban. Egy idő múlva mindent kevésnek éreztem, mint a mesék örökké szomjas figurája, aki kiissza a királyfi helyett a boszorkány mérgező kútját; nem telt bele ezen a nyáron egy hét, s máris kinőttem nagyszüleim házát és a kertet, amelyet szépen gondoztak, dús eperágyásokkal és málnabokrokkal öveztek, míg a belsejében zöldségek fészkeltek, kukoricaszárak lógatták bajszukat; kihíztam az utcát, az ismerősök szőlőstelkeit is, valamint meguntam a magányt, és nem értettem, mitől van bennem a bizonytalan unalom.

Emlékszem hirtelen megiramodásokra és lefékezésekre, amikor úgy éreztem, néz valaki a hőség ellen védekezésül lebecsátott faredőnyök mögül, melyek megkoptak mind, akár a régi tutaj lécei; máskor bonyolult fogócskajáték közben tört rám a hideg, maró rosszullét, hogy le kellett ülnöm az árnyékba, s ott vártam meg, míg a gonosz árnyak eltakarodnak.

Ezek egy-két pillanat terjedelmű kimaradások voltak: az utcában lakó, itt is élő játszótársaim gondoskodtak a jókedv parttalan áramlásáról, akár a vízimalom lapátjai. Talán még népszerű is voltam ebben az időben – vezérré viszont nem választottak.

A napi tennivalókon kívül szabad voltam, nagyjából oda mentem és akkor, ahová s amikor akartam. Így került sor a szomszédos, majd az azon túli kertek felfedezésére. A mi szóhasználatunkban ezek persze nem kertek voltak, hanem mindig más, meghódítandó területek, melyeket kizárólag emberevő törzsek vagy vérszomjas vadállatok védelmeznek, s amelyeket minden teketória nélkül birtokba vehetünk.

Azt gondoltuk, csak jót cselekszünk – ebből a tévhitből eredt az az elképzelés is, hogy a világban mindenki jóra törekszik, és a rossz csak a jó egyik fura származéka, afféle gomolyfelhő vagy kő, ami eltéríti útjából a robogó kerékpárt. Fel sem merült, hogy a felnőttek másképp vélekednek kerti kirándulásaink felől, de ösztönösen úgy intéztük, hogy ezek a közeli kis háborúk mások előtt rejtve maradjanak.

Összesen heten, néha kevesebben voltunk, akadt köztünk ötödikbe készülő fiú, aki mégis rosszabbul olvasott nálam, és a négerekről semmit sem tudott, második kislány is, aki nem mert az egresbokrok közé szaladni, nehogy fényes fekete varkocsa bekapjon az indákba. Összetartottunk joban-rosszban: ha a mi erkölcsi kategóriáink például nem állták volna meg helyüket nagyszüleim vagy a többi nagyszülő szedett-vedett, mégis szilárd szabályrendszerében, az övük sem a miénkben. Nyílt ütközetre szerencsére nem került sor, és ha támadt is egy-két konfliktus a vacsora időpontjának eltérő értelmezése következtében, azok pillanathoz kötődtek, akár a versek, és rövidek voltak, mint a tűzijáték...

Mivel az előző napon igen csúnya szél fújt, és aznapra sem ígért semmi jót a déli krónika időjárás-jelentése (ez úgy maradt meg bennem, hogy nem a nagy almafa alatt ebédeltünk, hanem bent, a kicsi konyhában, melybe fényt csak egy távoli, nagy ablak küldött), úgy határoztam, felkutatom a pincét.

Felelősségteljes, amellet teljesen új vállalkozás volt ez: a pincébe nem lépcső vitt le, hanem rozoga, töredezett létra, amelynek ikertestvérén Indián John közlekedett (le is szakadt alatta), s amelyhez nem sokkal több bizodalom volt, mint az estéli fogkefén henylő fehér krémhez vagy a sunyi cipőfűzőkhöz.

El is vettem az ötletet (sokáig nem tudtam elaludni a padláson garázdálkodó szél facsirmás alakulatai és a kéménybe szoruló manók üvöltése miatt, nem is beszélve a redőny csattogó fogsoráról), hogy utána kisebb-nagyobb kanyarokkal vissza-visszatérjek hozzá a biztonságos ösvényről le-letérő, óvatlan vándor kíváncsi ijedezésével, akinek lépéseit az idegen erdő rémei vigyázzák – egyre inkább tetszett a gondolat.

A veszély megszokható.

Furcsa álmot láttam. Nem összefüggő volt, hanem széttöredezett, ám a különálló kockáknak látszólag semmi közük nem volt egymáshoz. Az fűzte össze őket, hogy mindegyiküket sötét tónusok uralták.

Koccanás szakít félbe, a fémtányéron közeledő poharak csengése.

Magától értetődőnek tartom, hogy M. válaszolja meg, milyen krumplit kérünk a rántott sajthoz, és szintén M. gondoskodik a dupla adag majonézról is. Én ott vagyok ugyan, de majd' minden idegszálammal a múltból megállíthatatlanul áramló jeleket igyekszem fogni – a feladat nehéz, de nem megoldhatatlan.

M. kért még egy kancsó bort az elmaradhatatlan ásványvízzel együtt, ezt már alig hallom...

Az egyik álom éjszakai hegygerincet ábrázolt, fölötte pók alakú hold függeszkedett. A másikat rohanó alak árnyéka szelte szét. A harmadik, a negyedik, a sokadik egy hatalmas épület egy-egy szobáját mutatta, pókhálós termek és csillogó aulák váltották egymást, íves ablakaik elé húzott fekete, mozdulatlan függönyökkel. Az utolsó álommorzsza a valóság csőréből hullt ki: egy ludat láttam, oldalán Ludas Matyival, amint Döbrögi kastélya felé mendegélnek; a bökkenő az volt, hogy a lúd fekete volt. Feketébb az ördögnél, összes szolgájánál és a leggonoszabb boszorkány öreganyjánál s a legfélelmetesebb kísértetóránál is, amikor Lucifer bált rendezett. A lúd felborzolta tollait, és sziszegett.

Nagyot kiáltottam, és felriadtam. A szobában nagyszüleim szuszogtak, és a sarokban ott csemegéztek a hajnal első madársugarai; a bútorok tömör aranyból öntve rö-

zítették a csend hálóját a sarkainál, akár a csatok a királylány nyakába kötött kasmír-kendőt.

Visszazuhanтам az immár jeltelen, hűvös álomba, melyből véglegesen csak a tejeskávé illata húzott ki. A szobában a szokott félhomály honolt, az akkori rend szerint szekrénybe ágyazott lemezjátós nyitott fiókja felett porszemek táncoltak a beszűrődő napfény tenyerén.

A pince jutott azonnal eszembe, majd rögtön utána az előttem álló délelőtt sivársága (ebéd után bezzeg hétmérföldes csizmát rántott az idő), és azonnal előntött az ön-sajnálát, ami nem tarthatott tovább néhány másodpercnél, de tízéves mércével mérve mégis végtelennek rémlett.

Éjjel esett (biztos voltam benne, hogy zuhogott, noha legfeljebb halvány s elmosódó benyomásaim lehetek az álmok éjszakájáról), tisztában voltam hát vele, hogy kis csapatunk sem gyűlhet össze a fáskamrában, hogy előre soha meg nem tervezett akcióit végrehajtsa. Ráadásul, hétfő lévén, szünetelt a televízióadás is, a szünidei matiné elmaradt (a „Mindent tudni akarok!” különösen hiányzott, a diót a kalapácsával kettétörtő fiú képe sokáig elkísért), és olvasni sem volt kedvem.

Az udvarra viszont minden további nélkül kiengedtek; azt is kiharcoltam, hogy elég legyen a zokni nélküli szandál, és nagymama a kabáthoz sem ragaszkodott. Első utam a bejárati vaskapuhoz vezetett, behoztam nagypapának a *Helyi Híreket*, közben a rácsokon keresztül kikukkantottam, de csak egy letört meggyfaág legyintett képen, ug-ráltam kicsit a lépcsőn, óvatosan elkerülve nagymama virágait, amelyek katonásan sorakoztak dézsáikban, mint katonai övben a töltényhüvelyek...

Amikor végképp elfeledkeztek rólam, uszgyi, irány az udvar, az almafa, a baromfi-paradicsommal (kacsaúztató kacsa nélkül: emelte a hely nagyszerűségét) és az útvesztő farakásokkal együtt! Az udvar folytatásaképpen zöldellő, derűs kert! És a konyhai ablak melletti épület talajába mélyített pincelejáró.

Úgy tettem, mintha belevetném magam az udvari élvezetek gazdag tárházába (sej-tettem, hogy nagymama az első tíz perc minden második percében ellenőriz), meg-kérdeztem tehát, hogy fölmászhatok-e az almafára egy rövid testedzés céljából, majd hangyaketrec-építésbe fogtam.

Társaimat otthon fogták, ahogyan erre számítottam is. Az ég még fenyegető-sötét-kék volt, tarajos felhők vágtattak nyugatról keletre, és az éhes szél becsapott néhány nyitva felejtett ablakot, mintha üveg tortaszeletek volnának. A fák ágai mozogtak, akár a víz alatt az áramlattól élénk növények ágai, és az udvar hangjai morgó-mélyek lettek, mintha egy barlang befalazott szörnyeinek dühös basszuskórusához tartoznának.

Fázni kezdtem. A pince vonzott és taszított is, és tudtam, hogy úgy szabadulhatok meg tőle a legkönnyebben, ha végrehajtom, amit terveztem, ha lehatolok a hideg, nyirkos és kényelmetlen alvilágba, ahol feltehetőleg óriáspókok tanyáznak, foszladozó hálójukban egy-egy kisméretű emberi csonttal.

Ő ekkor szegődött mellém: egyszerre ott volt a térdem mellett, és fejét meztelen lábamhoz dörzsölte. Libabőrös lettem. Lepillantottam, noha tempómon nem lassítottam, ami inkább menekülésnek tűnhetett, mint valamely bátor kaland várat rohamozó sebességének.

Egy fekete lúd lépegetett mellettem. Mindene éjfelete volt, a csőre is, a lába is: mint-ha koromban fürdött volna, vagy... Úgy megdöbentem, hogy – megfélelkezve a jó-zan ítélőképesség és az ösztönös veszélyérzet diktálta óvatosságról – nagyot kiáltottam.

– Szóltál? – nagymama törülgette fejem felett az ablakot, haját babos kendőbe fogta, a piros vászon röpdösött a levegőben (vörös keretezte a fehéret), és az ablak üvege

közbe-közbevillant; a másnapra erős szelet jelző ég alatt az égbolton átcikázó felhőket visszatükröző korcsolyázótó jegéhez hasonlított. – Szóltál?

– Én? – Ha azt felelem, dehogya, nagyfi, tovább folytatja a precíz rutinfagatást, ezért azt kérdeztem: – Mi lesz ebédre?

Fenekébe akartam billenteni a fekete ludat, de már nem volt sehol.

Helyette – akkor előnytelen cserének tűnt – nagypapa jött felém az udvaron keresztül, cipelte kezében kalapácsát és „mindenes” táskáját. Fura, féloldalas járással közeledett – a táska súlya lehúzta a vállát –, kopaszra borotvált koponyája körül a haldokló cseresznyefáról lecsipentett öreg levelek köröztek. Szája rémisztően egyenes vonal volt; míg észre nem vettem, hogy egy százas szöveget tart hamis fogai között. Egyenesen a pinceépület felé tartott, és belépett az ajtaján (amikor úgy öt évvel később arra jártam, le kellett hajtanom a fejemet, neki akkor nem), a lejáróhoz lépett, s hümmögve vizsgálgatni kezdte.

Szurkoltam, hogy ne szúrja ki a fekete ludat, bár titkon reménykedtem, hogy az állat elrepült hangtalan suhanással az ő Fekete-erdejébe, ahol szurokmezőben áznak a bokrok, leveleik pernyéhez hasonlítanak, és vakond napozik az éjféli réteken; de nagypapa semmit sem vett észre aggodalmamból, megtapogatta a létra fáját, megkopogtatta, fél súllyal rá is nehezedett.

Reccsenést hallottam, majd elégedett káromkodást. A létra leszakadt, darabjai a mély pincébe hullottak.

Nagypapa egész nap kopácsolt, én pedig sem aznap, sem egész héten nem játszottam a barátaimmal; vártam vissza a fekete ludat. Rossz volt rá gondolni, mi lett volna, ha... a jó szilárd alapzatán épült világom vára megingott, és varjak keringtek károgva lakótornya felett, amely elsüllyedni látszott a korai szürkületben.

De nem jött vissza.

Aztán elfeledkeztem róla.

Egészen a mai estéig.

M. ismerte már ezeket az „áramkimaradásokat”, nem is haragudott értük; csak összevont szemöldöke jelezte, ezúttal kicsit hosszúnak találja „igazolótávolléteimet”.

Az öreg Fenyvesi elérkezettnek látta az időt a terasz lámpáinak felkapcsolására: látam, amint a régi ládába ültetett tuják sárga kísértethajókként úsznak az éjszaka óceánjában, mégis egyre jobban szem elől tévesztettem őket. Visszafelé tartottam megint, egy másik nyárba *távoztam*...

1983 nyarán történt, „benn a hadseregben”.

A főiskola előtt rántottak be, és a sors sajátos módon védelmezett: kitett mindannak a veszélynek vagy tévesztési lehetőségnek, ami abban az időben a teljhatalommal rendelkező őrmesterek, a laktanya mint rendszer és – nem utolsósorban – önmagam miatt fenyegetett.

A túlélés különböző, bonyolultan kezdetleges technikáit tanultam itt meg, a hárítás, a színlelés és a hátulról támadás magasiskoláját szintén. Annyi felettesem volt, ahány az ókori görög állampolgárnak sem, és még azok az elemi kapcsolattartási kapcsolatok is hiányoztak (áldozatok, olimpia, mítoszok s más misztériumok), amelyek ezt a viszonyt nem csupán elviselhetővé, hanem láthatóvá tették volna. Az állandó fenyegetettségérzet kiben erőszakot, kiben alázatot, kiben csöndes dühöt, alamuszíságot, rendszeretetet vagy öngyilkos elvagyódást szült. Ez utóbbi különösen a leszerelés előtt

ti hónapban tetőzött, amikor megvonták az állandó kimaradás lehetőségét, és nem engedélyezték az eltávozást sem.

A július ebben az évben felmelegített sózsákra hasonlított, amit a fájó fültre kötöznek – enyhítette, de meg nem szüntette a lüktető kint, amit a szürke betonépületek és szögesdrót körül a maga vidám öntudatlanságában élő világ okozott.

Legszívesebben még akkor is nekiiramodtunk volna a G. R. laktanya menti hatalmas mezőknek, ha tudjuk, minden négyzetméter alá van aknázva; a szabadságnak nem egy, nem két megnevezhetetlen Loreleya dalolt a dombokon túli völgyek mélyén.

Vasárnapra szinte teljesen kiürült a körlet. Mindenkit hazaengedtek, csak az utolsó időseket fogták bent, de azok közül is, aki tehetett, elszívárgott a vasfégyelem meglazított eresztékein (ahogyan lyukas bádognakából csepeg a víz). A szakácsok hajnaltól ittak valahol, a sofőrök a néma teherautók alá bekúszva művelték ugyanezt, a raktárosok bezárkóztak a vasajtók mögé. Más századoknál páran pingpongoztak.

Vagy egy tucat mindenre elszánt testnevelési főiskolás kergette a labdát a kiegészítő gyepen, az alakulótér mellett; ha nem figyeltem oda, akkor is hallottam azokat a kurjantásokat, kérésnek álcázott parancsokat, melyeket az észrevétlenül átalakított elme csalt elő, és az önfeledtség, a jókedv hangjaival álcázott.

Ültem a második emeleti nyitott ablaknál, semmire se készen, egyedül. Soros leveleimet elküldtem a „távolba”, pingponghoz nem akadt partner; a napfényben úszó kátránytető sem csábított. A sors szeszélyeként csupa olyan könyv maradt nálam, amelyek női neveket viseltek címként: Graziella, Gabriella, Eglantine, ez csak fokozta kínjaimat.

Ott tartottam, hogy sóvárogtam a holnap után; nem a küszöbönálló leszerelés től-től el lelkesedéssel, az túl messze volt, hanem a gondolatban megérinthező órák csábítottak. A nap felforrósította a téglalap alakú szobát, az emeletes ágyak bukdácsoltak a sima sárga habokon, a párnák fehéren vigyorogtak, mint az akkurátusan összehajtogatott nappali kísértetek.

Mi lenne, ha... mi lenne, ha felvenném a kimenőruhát, amit „elfelejtettem” leadni, és valamelyik hátsó kapun egy-két órára távoznék?

Az ötlet megvalósíthatónak tűnt, mint az örültségek általában (úgy gondolkodtam, mint az az ember, aki ingatag kötélfhídon kel át: csak a túlpartra koncentrálni, nem néz semerre sem, még a máskor kedvesen aggódó belső hangokat is elereszti a füle mellett).

A hőség növekedtével a futballozási láz is csillapodott. A folyosóra felcsörtető Vidám Fiúk pedig elviselhetetlenebbek lesznek a vasárnap kagylóház-óráinak száraz némaságánál is; az nem igaz, hogy a lárma elriasztja a csendet, épp ellenkezőleg, feltölti csupán, mint színes folyadékkal az addig észrevehetetlenül átlátszó vázát a portékáját eladni képtelen üvegáru-kereskedő.

Mielőtt felértek volna, megszőktem előlük. Magam sem tudtam, ki öltözik fel helyettem, de még az arcbőr simaságát is ellenőriztem, mielőtt elindultam volna a hátsó C kapu felé, mely mellett a sziesztázó, a tiszta szeszt különféle gyümölcsaromákkal hígító sofőrök vertek tanyát. Nem mintha az ottani őrsegtől tartottam volna, attól, hogy visszafordítanak (talán lelkem mélyén hálás is lettem volna érte), inkább a város területén razziázó VÁP aggasztott.

Úgy terveztem, megiszom egy korsó sört a Mariettában vagy inkább a sokkal „fér-fiasabb” Aranyhomárban, és jövök is vissza, egy szippantás a kinti levegőből, amely minőségileg más, választékosabb a bentinél, és folytatom ott, ahol abbahagytam. Tényleg úgy gondoltam, a röpke kimenő megnyugtat, erőt ad a maradék egy hónap elvi-

seléséhez, mostani eszemmel tudom, hogy hazugság volt az egész, méltatlan játék, amit magammal űztem.

A fele távnál szuszogás ütötte meg a fületem, amit nyomban csörtetés robaja követt: ilyen zajt csak a befűzetlen öreg bakancs képes csapni.

Visszafordultam. Bártai Sanyi loholt utánam (Sanyi, a Ló: így hívták az *Indul a bakterház* című film alapján), fogsora remekül mutatott a világoskék háttér előtt. Mindig vigyorgott, ezért mindenki a fogairól azonosította, a száj körül kirajzolódó jelentéktelen arc, a folyton kiütköző fekete borosta, az egymáshoz közel ülő, semmilyen szem-pár már alig számított.

Sanyi. A Ló sofőr volt, mégpedig az ügyesebb, a vakmerőbb fajtából.

Ahogy magamhoz tértem (mindig szívdobogást kapok, ha megijesztenek, ahhoz pedig nem kell sok: autóduda hangja, csengőberregés, távirat a postaládában), tudtam figyelni a részletekre is: Sanyi tiszta gyakorlóruhában feszített, és jobb kezében menet-levelt lobogtatott, csak úgy, örömeiben.

– Hát te hova mész? – érdeklődött, de láttam, hogy gondolatban messze jár, a közeljövőben kavarja a vén IFA a port, előre élvezi, hogy felszívódhat innen egy kicsi időre. Ő is utolsó hónapos volt; nyilván hirtelen feladat adódott, amire nem találtak Sanyin kívül más embert.

– Csak úgy – mondtam neki.

Sanyi mellém szegődött. Le sem tagadhattam egyébként, hogy a C kapu felé tartok, mert a betonösvény nyílegyenes volt, akár a lenini út. Jobb kéz felől a katonák által sohasem használt sportpályák terültek el, közrefogva az alakulóteret, amely felett zászlókat ringatott a szél, míg balról a fekete tetejű, hosszúkás raktárépületek húzódtak, úgy heverve egymás mellett a sárga murván, mint a foszforos oldalukon nyugvó gyufásdobozok.

– Kimarcsi? – ez a kimaradást jelentette.

– Naná – és lassítottam.

Sanyit sem ejtették egészen a fejére.

Noha sietős lehetett a dolga, én azok közé tartoztam, akikkel tíznél több szót váltott itteni életében (ő is az enyémben), joggal érezhette tehát, hogy felelős a sorsomért.

– Ugorj fel, elviszlek.

– Hová mész?

– Fehérvárra. Éjfélig szól a papírom. Velem is jöhetsz, meg ki is rakhatlak a városban, ha akarod.

A szokásos történet következett, amire titkon számítottam: elment a kedvem az egészségtől. Ha túl simán alakulnak a dolgok, nem érdekelnek. Ha mindenkire érvényes szabályok szerint kell játszani, nem az én játékom többé. Azok az általános érvényű erkölcsi és társadalmi normák, amelyek elvileg kötelezők, unalmas tájképek egy fehérre festett csarnokban, ami a kiállítás előtt alkalmasint garázs lehetett.

De nem adtam fel könnyen, magam elé vetítettem a Marietta sötétbarna lambériás, tükrökkel szegett világossárga falait, melyekre keresztben szárazvirág-csokrokat illesztettek, majd ezt rögtön utána felváltotta az Aranyhomár több száz főt is befogadni képes, hatalmas terme, a fehér abroszokkal letakart asztalok hűvös, kimért nyugalma. A sör elképzelt hidege jólesően nyilallt egyik metszőfogamba, a pirítósz kenyér kedves szaga szállt, ropogott a pincérek fehér inge... küzdöttem.

A fekete lúd az árnyékba, a fal mellé húzódott, de nem tágitott mellőlem. Sötét tolazata miatt nem tűrte a nagy meleget, ám leszakadni sem akart. Semmi sem változott: éjfekete volt tetőtől talpig, a csőre, a lába, a szeme. Bólogatott busa, sötét fejével.

Sanyi követte a tekintetemet, meg is torpant egy pillanatra.

Az összezúzott létra recsegését hallottam, rég halott nagyapám szívből jövő, szelíd káromkodását.

– Nem, nem – mondtam Sanyinak –, menj csak egyedül. Eszembe jutott valami. Szervusz.

– Szia – és vállát vonva futott is tovább. Már a körlet folyosójára vivő lépcsőn másztam felfelé (gyomrom ökle üti a bordáimat, a korlát szalagja hullámoz, olyasfajta szivárványos tócsák vize gyűrűzik előttem, amiket a benzinkutak környékén találni), amikor meghallottam az ósdi motor repedtfazék-köhögését.

A délután ezek után gyorsan elszállt, akár a gyerekek papírrepülői.

Vacsoráztam.

Nem éreztem az ízeket, egészen addig, míg M. rá nem kérdezett, nem baj-e, hogy szalmakrumplit kért nekem is. Utána húztam egyet a borosporhárból, és az sem zavart, hogy a fröccsből elpárolgott már a szénsav.

Tökéletes volt minden. Túl tökéletes.

A sápadt ebédlőterem falain az alkony lázrózsái égtek, és kopogtak az alumínium evőeszközök. Azon morfondíroztam éppen, miért van minden áldott vasárnap este máglyarakás (rengeteg a maradék, talán ezért: kedvelik a térszéli disznók, malaccsemege), s hogy mennyivel úribb és tisztességesebb lett volna a Marietta–Aranyhomár söre és melegszendvise mint megoldás, eltervezhettem volna például, hová viszem augusztusban a barátnőmet, Zsuzsit, akinek felidézésekor már határozott porszagot éreztem, s tüszentenem kellett (a gyakori levélváltások miatt).

Nem vettem észre, hogy Baradlay zászlós, a századparancsnokom mikor ült le mellem – jellegzetessége volt ez a kefebajuszos, olajos arcbőrű, mozgékony kis embernek.

Figyelte, hogyan aprítom az almaemeleteket csorba villámmal, aztán minden átmenet nélkül ennyit kérdezett:

– Mit ittak ma a Bártai Sanyival, szakaszvezető elvtárs?

A néphadseregben nem volt lehetőség a visszakérdezésre, ha a zászlós elvtárs így kérdez, akkor konkrét elképzelései vannak a délután történéseiről, valamint tudja azt is, hogy nem szoktam visszautasítani az italt, s az odabent töltött idővel egyenes arányban jutottam el egyre gyakrabban és gyorsabban a részegségig, amit bevonulás előtt alig-alig ismertem.

Sanyi, a Ló viszont minden formájában visszautasította az alkoholt: ezzel is tisztában kellett lennie. Akkor meg minek kérdezi?

Kivert a hideg veríték, pedig nem csináltam semmit; tökéletesen működött a majd' egyéves fegyelmi struktúra, kis híján bevallottam azt is, amit el sem követtem, a hatalom csápjai előrenyúltak a jövőbe, és módszeresen megtisztították.

– Csak beszélgettünk, zászlós elvtárs – eltoltam a tálcát. – Nem ittunk semmit. Beszélgettünk.

– Biztos? – de nem várt választ. Kémei nyilván jelentették, hogy kimenőruhában voltam, a dolognak ez a része hidegen hagyta; néztem arca komoly profilját, homloka száraz, tükörsima platóját (erősen kopaszodott).

– Tehát józan volt – mondta magának. – További jó étvágyat, szakaszvezető elvtárs.

A körletben aztán már mindenki teli tüdőből fújta, amiről én még nem hallottam: Bártai Sanyi a nyolcvankettes útról letérve egy fának ütközött, és szörnyethalt. Az IFA teljesen összetört, a baleset körülményeit a rendőrség és a hadsereg hivatalos szervei vizsgálják.

Arra nem talált senki magyarázatot, miért nem voltak féknyomok a helyszínen, s vajon miért tért le az útról Sanyi, a Ló, akit egy hét múlva katonai tiszteletadás mellett helyeztek örök nyugalomra szülőfalujában, Zalaháton.

S természetesen kapott még egy csontcsillagot...

– Finom?

– Ühmmm.

Azóta elvégeztem a főiskolát, láttam az élet arcát nappal is, éjszaka is, játszottam, és velem is játszottak: férfiak és nők vegyesen, ki-ki a maga játékát, mint egy abszurd kamaradarabban; a percek kacsázva szaladtak az idő nagy és mozdulatlan vizén.

Egyre többször voltam szorongó magányos, egyre többször kerestem előbb hozzám hasonlók társaságát, aztán (beláttam: Robinsonnak Péntek kell, nem egy másik Robinson) nem válogattam többé. Mindegy volt, ki nem ért meg, nem számított, hogy az éjszakába nyúló beszélgetések során milyen mondatokat borít be a cigarettafüst, áztat el az alkohol... ő nem jelentkezett. Bármilyen furcsa, rendben mentek a dolgaim...

M. felkiáltott.

– Bocs – mondtam, és összegyűjtöttem a kiöntött sót.

A fekete ludak ellepték a kocsmát. Ültek a karfákon, a kítámasztott bejárati ajtón, a kilincsen, megkapaszkodtak az ősi éjszaka ködzsinórjaiban, ott csetlettek-botlottak ifj. Fenyvesi lába alatt, trónoltak az ételes tálak csuprain, a sörösüvegek-pálinkás poharak csillogó-villogó klaviatúráján, mintha rég elfeledett dallamok kísértenék őket.

Ültek az asztalomon, egyik fekete láb a piros, másik a fehér négyzetben, a harmadik az üres hamutálban kotorászott, az asztal üvegszívében; de jutott belőlük bőven a padlóra, a mennyezetre is, melyről úgy csüngtek le füzérekben, akár a barlangban függeszkedő denevérek.

Fekete szempárok szegeződtek rám. Fekete csőrök sziszegtek felém.

A fekete tollak álmok sötét vértjeiként komorlottak a „boldog békeidők tanúja” Fenyvesiben.

Nem szólhattam erről M.-nek: helyette Krúdy *Boldogult úrfikoromban* című könyvéről sztoriztam, és arról, hogy holnap (ma már nem, későre jár) én is belekezek az én regényembe.

Endurance lesz a címe.

Az elfogyasztott rántott sajt, a finom fröccsök felfelé kívánczoltak. Bár egyikünk sem dohányzik, szívesen kérnék M.-től engedélyt rágyújtani: valami *másra* vágyom, mint a gomolygó, koromsötét alakzatokra a Fenyvesi mennyezetén, falain, a „vendégszoba” zezugában, ahonnan csupán az örült szárnycsapkodás zaja hallatszik, amikor egyik-másik lúd a lambérián keresztül akar szabadulni.

Az ifjú Fenyvesi lép az asztalunkhoz. M. kiáltása csalta oda, de arca nem az asztalra került só miatt gonderhelt. Rossz hangulata M.-re is ráragad, aki tüstént meg is kérdezi, mi baja van. Hangja nem akadozó, elfogódott, mint amikor velem beszél Krúdyról vagy Gulácsyról, hanem határozott és célratoró. A szőke óriás neki válaszol, de engem figyel közben.

– Ezek a hülye dögök teljesen kikészítenek – láthatatlan kört rajzol fölénk, mintegy összead bennünket –, odapiszkítanak mindenhova, tegnap tollat találtam a hűtőben.

– Miféle dögökről beszélsz? – de nem akarom tudni a választ.

Bármilyen furcsa, de rendben mennek a dolgaim.

– Galambokról – mondta ifj. Fenyvesi, és beletürt sűrű, vállára folyó hajába –, hát mi másról?

Tokai András

„ANBÁCSI” MEGJÖTT KOREÁBÓL

(Kevin O'Rourke angol fordítása alapján)

Anbácsi – ahogy a legkisebb unoka elnevezte, Anbácsi megjött Koreából. Hozott sok koreai babát a sok unokának, magának egy dolgot hozott, és azt most nektek adja: Yi Kyu-bo (már a név kész ajándék), szóval Yi mester versét a Shihu Fogadóról.

Borzalmas a hőség! – Ismerős panasz.
Fülledt nyári nap volt. (Egy út, mint amaz.)
Tea-kuruzslással kísérletezem,
hó olvad a számban, vagy csak képzelem.

Shihu Fogadó, te fenyődonga-ház,
ősz van csontjaimban, ki-kiver a láz.
Nem érti a szolgám, minek heverek,
hogyan is érthetné, szinte még gyerek.

Hej, valaha mennyi tágas, szabados
vad vállalkozásra voltam hajlamos!
Nem szállok hajóba, s elvisz a folyam.
Egy part, mint a másik, épp ugyanolyan.

Elmorzsolom már itt végnapjaimat.*
Nem vásik az ember, ha veszteg marad.
Eleget utaztam földet és eget,
s elírta egy magyar legjobb versemet:
„*Kedv, remények, Lillák, Isten véletek.*”

* Sic! Egybeírva. Én belehallom, hogy: végnapjaimat. – T. A.

MIKECS LÁSZLÓ

1917–1944

Rimbaud az életművét tizenöt és tizenkilenc éves kora közt alkotta, néhány év elég volt ahhoz, hogy a neve ne maradjon ki a világirodalmi összefoglalásokból. Petőfi huszonöt évesen került a segesvári csataterre, mégis terjedelmes életművet hagyott hátra. Mikecs László azonban nem költő volt, hanem történész, az a huszonhét év, amennyit élnie adatott, csupán néhány munka megírására volt elég. Két könyv, pár hosszabb tanulmány és néhány cikk – mintegy jelzésként egy soha meg nem íródott ígéretes történelmi életműnek.

Mikecs László 1917. szeptember 27-én született Diószegen, a középiskolát Aszódon végezte, majd Eötvös-kollégistaként szerzett magyar–német szakos tanári diplomát a budapesti egyetemen. Már diákként feltűnt ROMÁNIA című útinaplójával, amelynek megírására a híres román történész, Nicolae Iorga Vălenii de Munte-i szabadegyetemén folytatott tanulmányok, tapasztalatok adtak ihletet. A könyv 1940-ben jelent meg Budapesten, a Bolyai Akadémia kiadásában, és a dunai népek összetartozásának akkoriban divatos eszméjén túl a hiányzó kelet-európai tudományok, illetve Balkán-filológia szükségességét hangoztatja. Már ebben az útirajzban felfigyel a moldvai csángók sajátos történelmi és kulturális hagyományokra épülő világára, 1941-ben CSÁNGÓK című monográfiájában visszatér erre a témára. (CSÁNGÓK – A MOLDAVI MAGYARSÁG TÖRTÉNETE. Bp., 1941.) Munkáját a moldvai katolikusok XVII. századi összeírását tartalmazó Blandinus-kódex feldolgozásával egészíti ki. (A MOLDAVI KATOLIKUSOK 1646–47 ÉVI ÖSSZEÍRÁSA. Erdélyi Tudományos Füzetek 171. Kv. 1944.)

Mikecs László a második bécsi döntés után, 1942-ben került Kolozsvárra mint a Gyakorló Gimnázium tanára, s azonnal bekapcsolódott az Erdélyi Tudományos Intézetnek a hatalomváltással felélénkülő munkájába, állandó munkatársa lett az *Erdélyi Múzeumnak*, illetve a *Hitelnek*. Minden bizonnyal sógorán, Jékely Zoltánon keresztül kerülhetett kapcsolatba a *Termést* indító fiatal írók körével, amelybe Jékely mellett Szabédi László, Asztalos István, Bözödi György, Kiss Jenő, majd Horváth István is tartozott.

Az 1942 ősze és 1944 nyara közt negyedévente megjelenő folyóirat nem annyira irodalmi anyagával, inkább az ország legaktuálisabb kérdéseit higgadtan tárgyaló, tudományos józanságra törekvő tanulmányaival tűnt ki a korabeli folyóirat-kínálatból. A szerkesztők célja a különböző álláspontok, alapfogalmak tisztázása volt, a *Termés* nyolc számában közölt cikkek, tanulmányok olyan témákat tárgyalnak, mint a középosztály, illetve az értelmiség szerepe, a földkérdés, az ország helye és feladata Kelet-Közép-Európában, az asszimiláció és a kisebbségek helyzete stb. A lap egyik legérdekesebb vállalkozása az 1943. nyári számban közölt ELVEK, GONDOLATOK címet viselő ankét, amelyben hús író, illetve közéleti személyiséget szólítanak meg egy-egy testreszabott kérdéssel és azzal a felszólítással, hogy „ők maguk jelöljék meg az általuk képviselt elvek, gondolatok alkalmazhatóságát, időszerűségét, illetve indokolják meg az esetleges változásokat”. A megszólítottak köre Erdei Ferencről és Féja Gézától Zilahy Lajosig és Márai Sándorig, Illyés Gyulától, Tamásitól Németh Lászlóig, Kós Károlytól Nagy Istvánig terjed, a tárgyalandó el-

vek és gondolatok köre pedig a földreform szükségességétől a transzszilvanizmus aktualitásáig, a szocialista munkásság szerepétől a nemzeti elfogultságok veszélyéig.

A *Termés*, kihasználva a vidékiség előnyét, a központtól való távolság részleges szabadságát, időnként közölt olyan írásokat is, amelyeket a fővárosi lapok visszautasítottak, például Kodolányi János ZÁRT TÁRGYALÁS című allegorikus történetét. A szerkesztő, Kiss Jenő utalásai szerint 1943-ban, a második világháború kellok közepén minden bizonnyal Mikecs László két tanulmányának közlésével is vállalt némi kockázatot a lap. A román, illetve szlovák nemzeti érzés kialakulását és jellemzőit vizsgáló ROMANTIKUS ÖNSZEMLÉLET A SZOMSZÉDSÁGUNKBAN című tanulmány (*Termés*, 1943. tavasz), illetve annak folytatásaként A MAGYAR ÖNSZEMLÉLET VÁLTOZÁSA (*Termés*, 1943. nyár) a konstruált nemzeti eszme jegyében íródott. Mikecs eleve onnan indul ki, hogy a nemzeti identitás a XIX. század során kialakult konstrukció, hogy a történelmi adatok kritikátlan hasznosításával kialakított kép a dicső múlttól voltaképpen a mohón kívánt nagyszerű jelen pótlására szolgál. Az „*érzelmi öntudatosodás*”-ként leírt romantikus nemzeti eszmélkedés közös jellemzőit tárja fel a közép-kelet-európai régió népeinek körében, felfigyelve arra, hogy „*Árpádnak, Szvatopluknak s Trajának hasonló birodalom hirdette nevét, s hasonló nemes indulatok feszengetek keblében, csak a mellükre tűzött más-más kokárdát az érzelmeiben élő utókor*”. Kétségtelen, hogy a magyar nemzeti önszemlélettel kapcsolatban Mikecs történelmi realitásérzéke időnként jó adag idealizmussal keveredik, de ez elsősorban a baloldali eszmék iránti elfogultságában nyilvánul meg, a szomszédos népekétől csupán nemzeti színekben eltérő magyar nacionalizmust élesen elítéli. A minőségi szembeállítás a mennyiség-

gel Németh László-i gondolatkörre utal. „*Abban a folyamatban – írja a jövő lehetőségeit mérlegelő Mikecs –, mely a nacionalizmus elhalványulása és a szocializmus megerősödése közben megy végbe, nemcsak a felemelkedő rétegek mennyisége fontos, fontos a minősége is.*”

A *Termés* körének tervei közt szerepelt egy minőségi írásokat tartalmazó olcsó könyvsorozat megjelentetése is, ennek lett volna egyik darabja a két Mikecs-tanulmányt tartalmazó kötet. A történelem azonban úgy hozta, hogy ez a Mikecs-könyv már soha nem jelent meg. 1944 szeptemberében, többek közt Bánffy Miklós személyes közbenjárására, az akkori hadseregpárancsnok, Dálnoki Veress Lajos harc nélkül vonta ki csapatait Kolozsvárról. A város megmenekült az ostromtól, de nem a civil áldozattól. A bevonuló orosz csapatok az utcáról, illetve a belvárosi házakból elhurcolt férfiakkal együtt Mikecs Lászlót is deportálják, s néhány hónap múlva, 1944. december 4-én a taganrogi fogolytáborban éri a halál. Tragikus emlékét apósa, Áprily Lajos TAGANROG című költeményében örökítette meg, sógora, Jékely Zoltán pedig „*Mikecs László és társai emlékének*” ajánlott ÁLOM-REKVIEM című versében idézi alakját.

Hajdani szerkesztője és fogolytársa, a költő Kiss Jenő ITHAKA MESSZE VAN című „*króniká*”-jában (E. Sz. C., 1992) állít emléket Mikecs alakjának: „*Feddhetlensége, amire joggal lehetett volna büszke, nem valami arisztokratikus gögben vagy prúdságban nyilatkozott meg, hanem nagy-nagy emberszeretettel, mely tiszteletében mindannak, ami érték az emberben. És abban, hogy a háború aljasságaitól elborzadva egy becsületesebb társadalom igényét hangoztatta. Voltak olyanok, akik kissé fitymálólag szalonkommunistának nevezték. Pedig csak tiszta lelkű és becsületes volt, s ezt a társadalomtól is megkívánta.*”

Mikecs László

ROMANTIKUS ÖNSZEMLÉLET A SZOMSZÉDSÁGUNKBAN

I. A szlovák irodalom szemlélete*

A sors úgy hozta, hogy a szlovák nép elei csak igen kevés ideig éltek a maguk politikai szervezetében. Lakóhelyük már történelmük kezdetén egy erősebb s átfogóbb politikai hatalom alá juttatta őket, a magyar állam keretébe, melyben ezer évig éltek, az első világháború végéig. Ez lehet némelyeknek szomorú, némelyeknek közömbös vagy örvendetes, bizonyos ellenben, hogy tény.

Az is tény, hogy a nacionalizmus felébredése óta változatosan hullámzó vágy érlelődött a szlovák nép értelmiségében – mint minden állam nélküli nép értelmiségében is –, hogy kiszakadjon abból az államból, melynek nacionalizmusa nem az ő keblét hevíti. Ez a vágy a világháború végén be is teljesedett, néhány éve pedig még a sors egy váratlan kedvezésével is párosult, az önálló Szlovákiával.

Minden ember örül, ha a vágya beteljesedik. Természetes, hogy a szlovákokat is öröm szállta meg, amikor sorsuk intézése, melyre oly régóta vágytak, végre a maguk kezébe került. Egy állam azonban reálisabb szerkezet, semhogy csupa örülő állampolgár eligazgatni tudná. Időből és téből kiszakítva nem működhet, hanem a többi állam társaságába kerül, s ez olyan hivalkodó gyülekezet, melyben az asszonyok magukra rakják összes ékszereiket, minden eszközzel szépítik magukat, a férfiak meg megereztik a hangjukat, s módfelett szeretnek dicsekedni előkelő, régi származásukkal. Szlovákia nem akart az európai államok e társaságában túlságosan alulmaradni, s kifényesítette ékszereit, kozmetikushoz ment, s származási tábláját is hamarosan kitöltötte. A kritikus kötelessége, hogy felfedezze a hamis ékszereket, meglássa a festék alatt a valót, a származási táblán a téves levezetéseket.

Itt van mindjárt a szlovák irodalomtörténet Mráz által is hangoztatott tétele, hogy ti. a szlovák irodalom Cirill és Metód biblia- s egyéb szertartáskönyv-fordításaival kezdődik (9.). Istenes régen tehát, a magyarokénál mindenestre régebben. Könnyű volna ennek az állításnak szakszempontból való helytelenségét is kimutatni, hiszen a délszláv származású térítő testvérpár nem szlovákra fordított szertartáskönyvekkel ment a szlovákok ősei közé téríteni (akik egyébként a morva-szláv tömegből ekkor még nem is differenciálódtak szlovákokká), hanem ógyházi szlávra, a délszláv nyelv bolgár nyelvjárására fordítottakkal, aminek megértéséhez figyelembe kell vennünk a szláv nyelvek egymáshoz való viszonylagos közelségét. Analógiául szolgál a keresztyénségnek eme nem saját, hanem csak rokon s érthető szláv nyelven való bevonulásához más szláv nép történetébe, a reformáció szintén egy rokon, cseh nyelven való elterjedése a szlovákok között: biblia, egyházi ének ma is cseh nyelvűek az evangélikus szlovákok körében. Mindez a szakemberek előtt világos, a laikust részletesebben nem érdekli. Egy laikust is meggondolkoztat azonban, hogy – még ha szlovák nyelvűek lettek

* Két könyv megjelenése alkalmából: Andreas Mráz: DIE LITERATUR DER SLOWAKEN. Berlin–Prag–Wien, Volk und Reich, é. n. 203. o. – Sziklay László: A SZLOVÁK IRODALOM. Franklin Társulat, é. n. 223. o.

volna is azok az elveszett Cirill- és Metód-féle térítő segédkönyvek, s néhány szlovák őst is hasonló szlovák nyelvű mű szerkesztésére is ösztökéltek volna (amire nemhogy nyom, de lehetőség sincs) – joggal számítható-e tőlük a szlovák irodalom kezdete? Ma már ugyanis többé-kevésbé megszoktuk, hogy egy adatnak önmagában nincs, csak valami művelődési folyamatban van értéke: ha olyan környező megnyilvánulásait ismerjük a szellemnek, melyek az adatot elhitetik, valószínűsítik. Hiába nyomtatattja néhány buzgó turanista a könyveit a könyvnyomtatás ezer-egynéhánszázadik évében, azon a vélt joggon, hogy az Adámtól és Évától való származásnál alig rokonabb kínaiak ősrégi kultúrájában már másfél ezer éve keletkezett valami nyomtatótechnika: semmi közünk ehhez, semmi részesedésünk ebből. A szlovák irodalmi nyelv és irodalom a XVI. sz. végén s a XVII. sz. folyamán van a születés vajúdasában, előtte csend van, a semmi. Egészen természetes, hogy nem illendő hétszáz évre visszanyúlni e csendbe s szlováknak kisajátítani minden szláv büszkeségét, Cirillt és Metódot, ha erre a térítés tényén kívül semmi nyom, semmi irodalmi emlék, semmi szellemi megnyilvánulás nem hatalmaz fel. Nem elég értelmesek a szlovákok ahhoz, hogy ezt belássák?

A dolog gyökere mélyebben fekszik az értelemnél.

A szlovák elitnek, de minden kisebb szláv népének is a legnagyobb élménye, szinte megrázkódása a *romantika* volt, melynek gondolatrendszerét német egyetemeken, főleg Jénában s főleg Herdertől tanulta meg. Herdert undorral töltötte el a politikai, társadalmi és szellemi élet évszázadok óta merevülő, etikettesedő, szabályosuló formája, mely szerinte az emberi szellem elterméketlenedéséhez, kiapadásához vezet. Friss, elhasználatlan, érintetlen erőket, népeket indult hát keresni, melyek biztosíthatják az emberiség továbbhaladását. Természetesen nem államalkotó, szervezettségben élő nemzetek között találta meg ezeket az erőket, hanem állam nélküli, szervezetlen, civilizációtól meg nem rontott, ősi egyszerűségben, békében, rafinátatlanságban élő népek között. Ilyenek voltak akkor a szláv népek, illetve a szlávok, melyet – az az időben nemrég kiderített közös nyelvi múlt miatt – egyetlen közösségnek tekintettek. Ez a szláv közösség lett a herderi romantika elgondolásában a jövő népe.

Az elgondolás a futótűz erejével gyűjtötte meg a szlávok vezető értelmiségének a lelkét, főleg a szlovákokét, mert a szlovákság fedte talán legjobban a herderi kritériumokat. Kétségtelen, hogy a szlovák Safarik és Kollár lett a nagyra hivatott szláv közösség, a pánszlávizmus első nagyarányú teoretikusa. A Herdertől kicsiholt szikrából lángot élesztettek, az ötletből a szláv – egyelőre kulturális – közösség nagy boltozatú elméletét építették. Hogy rászolgáljanak a szép reményekre – az önmaguk reményeire is –, ideális szláv néprajzot írtak az egyszerű, békés szlávokról, elnyomók, imperialisták türelmes alattvalóiról. Felállították azokat a nyelvi és kulturális fokokat, amelyeken az értelmes szlávok az egyes szláv törzsekből felemelkedhetnek *Szláviába*, a szlávok teljességébe. Érthető, hogy az átfogó gondolatok nemcsak a széppel kecsegtető jövő, hanem ezt a jövőt biztosító romlatlan múlt iránt is felkeltették a büszkeséget. Safarik dobogó szívvel tárta fel „*a feledés iszapjából a szláv hazafiak számára*” a szláv régiségeket. A maga korában meg, ki a valóságban alig láthatott szlávban nagyobb falunál, jólesően tekintett végig – képzeletben, akárcsak a múlton és jövőn – az 55 millióra, később már – még nagyobb dagad a kebel – 77 millióra becsült szlávországon (lásd Sziklayt, 67., 68.).

A képzelet szülte s képzelet építette ideális szláv közösségnek, Szláviának természetesen az idők folyamán az illúziókból a valóság felé kellett egyszerűsödnie. A szlovák írók például, elsősorban Stur; rájöttek, hogy előbb a maguk szűkebb világát kell

kiépíteniök, hogy abból a szlávok közösségébe beléphessenek. Lehetetlen differenciálatlan szlávnak lenni, ha az e fokig való emelkedés, a maga nehéz nyelvi és történeti stúdiumaival, nem külön, tudatos individuumból indul ki. E meggondolás alapján fejlesztették ki a szlovákok irodalmi nyelvüket, fedezték fel lakóhelyük szépségét, s gyűjtötték népi kultúrájuk javait, melyeket azonban – talán egyelőre – nem a közös Szlávia, a minden szláv hazája oltárán ajánlottak fel, hanem a szlovák önállóság, öncélúság fejlesztésére adtak ki. A romantikából kifejlődött tehát a szlovák önállóság gondolata is (Stur nevéhez szokás ezt fűzni). Jellemző azonban a gondolat elindulásának meglehetősen irrealitására, hogy a közös, egyesült, pánszláv haza érdekében történt, e messi ideál – igaz, valamivel józanabb és reálisabb felfogása alapján. A szlovák szellem későbbi megnyilvánulásainak a háttéréből sem tűnt el e herderi indítású romantikus Szlávia képe. Bizonyára ezért lettek jellegzetességei a kis népnek a nagy álmok.

Mráz diplomatikusan titkolja a háború harmadik évében az álmokat. Az éles szemű olvasó azonban könnyen észreveszi, hogy az önálló Szlovákia szellemi képében – tehát irodalmának képében – milyen rekvizitumai találhatók annak az egykori szlovák szellemnek, mely népe határainál jóval messzebbi tájakról szedte össze tudata elemeit. Arról meg éppen bő jegyzeteket készíthet, hogy a nagyarányú Szlávia-elgondolás milyen merész magabizásra készítette az utódokat, akik a kicsi Szlovákiát is az egykori nagy, romantikus Szlávia öntudatával szemlélik. A szlovák szellemi kép, nem szemlélet ugyanis alig fejlődött azóta, hogy a romantikában megfogant. A szem s a lélek, mely a szlovák műlra figyel, változatlanul ugyanaz, mint a nagy álmú romantikus nemzedékeké. Ennek nem lehet más az oka, mint hogy még a mai szlovák értelmiség is a kétségtelenül nagyarányú szlovák romantikán iskolázdódik. Mi sem könnyebb, mint ennek az ismérveit összeállítani.

1. A *romantikában* való visszamaradást legpregnansabban az fejezi ki, hogy még egy 1924-ben írt irodalomtörténetben is azok a szlovák szellem régi hősei, akik száz évvel ezelőtt a romantikus eposzokban, művekben. Így egyebek mellett, mint láttuk, Cirill és Metód (a fentiek után már jobban értjük, hogy miért), lásd Holly eposzát: CIRILLO-METODIADE, 1835. Vagy például Csák Máté, akiről azt állítja Mráz, hogy a királynak való ellenállásával s a Tátra és Vág ura címével bizonyos mértékben kifejezte a szlovák területi és politikai függetlenséget, s ez azt bizonyítja, hogy „*Szlovákia a középkori Magyarország keretében sem vesztette el egészen területi autonómiáját*” (12.). Lásd ehhez Pauliny-Tóth TRENCSENI MÁTÉ című regényét, mellyel Mráz szerint is azt akarta bizonyítani, hogy az 1861-i turócszentmártoni szlovák memorandum politikai követeléseinek történeti gyökerei vannak (107.). Mráznak ez a korrektúrából vigyázatlanul ki nem húzott mondata fényt vet arra, hogy a romantikus irodalom, a romantikában felgerjesztett szláv öntudattól sarkallva, hogyan teremtett múltat Szlovákiának, s mint őrzi a nem éppen tudományos mérlegelésen átment elképzeléseket még ma is a szlovák értelmiség s a szlovák irodalomtörténet.

2. A romantikának, különösen Kelet-Közép-Európában, ahol rengeteg kielégítetlen vágy megfogalmazója és hordozója volt, egyik legfőbb vonása az *anakronizmus*. A romantikában felébredő kis népek előtt megcsillant egy jobb sors reménye, melyet csakhamar az önálló állami léthez kötöttek. Ezt az önálló államiságot tervezgették, építették nemcsak a jelenben, hanem a ködös régmúltban is, melyben minden kis nép nemhogy államot, hanem éppen birodalmat fedezett fel. Az űrt, mi a régi birodalom és a jövő állama között tátongott, nem tudták mással kitölteni, mint egy visszavetített, anakronisztikus államszemlélettel. Népi, állam nélküli múltjukkal értetlenül álltak szemben, egyes tényeket felfújva, vélt államiságukkal tetszelegtek önmaguknak.

Így még Mráz is. Ahogy például a Szvatopluk birodalmától a reformációig terjedő ütemes, alkotó szlovák életet elképzeli – melynek falvait, városait, népét s okleveleit betörő idegen hordák pusztították, melyről azonban hatalmas sziklák várromjai meggyőző képet adnak (16–17.) –, a hangjában részben a múlt iszapjából szláv régiségeket támasztó Safarik romantikus szándékát érezzük, részben pedig az anakronisztikus műltszemlélőt, ki a magyar állam alkotásai között gátlástalanul a szlovák állami múltat csodálja. Felhánytorgathatnánk neki azt is, hogy a történeti Magyarország Felvidékről múltban és jelenben mint Szlovákiáról beszél, rá se hederítve a településtörténet megállapítására, mely szerint a Felvidékre is behúzódo kis morva–szláv népbe és nép mellé (mely a magyar uralom alatt alakult szlovák népiséggé) jelentékeny magyar és német népszigetek települtek, s számba sem véve az ismert tényt, hogy a török uralom idején Magyarország minden apparátusával és a nemzetet jelentő nemességével a Felvidékre menekült – sem népi, sem virtuális alapon nincs joga tehát az anakronisztikus Szlovákia-használatra.

De hibás adatok helyett inkább hibás szemléletet keressünk.

3. Így jutunk el a romantikában megragadt szlovák önszemlélet következő ismérévéhez, a *kritikállansághoz*. Szorosan következik ez az anakronizmusból, amit pszichológiailag úgy magyarázhatunk, hogy a múltra nézve is (alaptalanul) államban gondolkodó szlovák kapva kapott a tényeknek csak szlovák látszatán is, hogy legalább ily módon igazolva láthassa különben adatok nélküli elképzelését. Olyanokra utalunk, akik csak szlovákosan hangzó név mögött is rögtön szlovákokat szimatolnak, s minden – ma már tényleg, a múltban csak tervben meglévő – Szlovákia területén létrejött alkotást, eredményt a szlovák önérzet duzzasztására használnak fel. A romantikában bőven termettek ilyenek, hogy ma sem fehér hollók, mindenki igazolhatja, aki fiatal szlovák értelmiségiekkel beszélgetett, vagy szlovák propagandakönyveket látott. De igazolja maga Mráz is, aki, eltekintve egyebektől, a szlovák irodalmi ellenreformáció tárgyalásában alaposan elcsúszott az igazságon.

Tény, hogy helyén is kell lennie az ember eszének, ha e kort tárgyalja. Az a kor ez, melyben Magyarország a török elől a Felvidékre menekült, tehát jórészt a mai Szlovákia területére. Pázmány ellenreformációs tevékenysége sem folyhatott le másutt. Ha csak a protestáns prédikátorok módszereivel küzdött volna, vándor apostolként a három részre szakadt Magyarország határaitól függetlenül, az egész Magyarország területét bejárva szította volna a lelkeket a reformáció ellen. A korabeli módszer s az adódó véletlen folytán azonban a szintén ellenreformációs szellemű királyi hatalomhoz szegült, ennek a tekintélyét is felhasználta célja elérésében. Ez a királyi tekintély és támogatás pedig csak az ún. királyi Magyarország, a Felvidék határáig ért. Addig, ameddig a mai Szlovákia. Így, amit a török elvett az ország közepétől, Kecskeméttől vagy Hódmezővásárhelytől, megkapta a szélén fekvő Nagyszombat: az ellenreformációs egyetemet, nyomdát, a barokk művészetet, templomot. A dolog azzal komplikálódik, hogy Pázmány mozgalma, a tűzhelynél élvén, rengeteg szlovákot is magával ragadott, s ezek a szlovákok a maguk kis népében nagyobb ügyet melengettek, mint a magyar ellenreformátorok a magyar népben. A szlovák ellenreformáció ugyanis nem egyszerűen a reformáció ellen volt reakció, hanem a *cseh* nyelvű reformáció ellen, mely a szlovákok gondolatait átformálta ugyan, de nem az irodalmát, ízlését, nyelvét, mint a magyar reformáció a magyarét. Irodalom, ízlés, nyelv szlovákul, szlovák módra az ellenreformáció írói között kezdett alakulni, érthető tehát, hogy ez a reformáció szerepét is végző ellenreformáció módfelett jelentős a szlovák szellem történetében. Amnyira,

hogy túlzásokra hajthat az egy helyen működő magyar és szlovák ellenreformáció egymáshoz való arányának megítélésében.

Jó példája ennek a mrázi túlzás. Meg sem említi ugyanis a szlovák irodalomtörténész, hogy a magyar ellenreformáció harca is főleg azon a területen zajlott le, amelyen a szlovák. Pázmány személyét ugyan nem hagyhatja említetlenül – hiszen az érsek nem nemzeti, hanem magyarországi mozgalma nemcsak a magyarnak indította el az ellenreformációt, hanem minden magyarországi nyugati keresztyénnek, tehát a szlováknak is (Sziklay, 32. szerint a szlovák vitairatok mind Pázmányból való fordítások) – módfelett jellegzetes azonban, amit róla mond: „*Pázmány... más nemzethez tartozott ugyan, de mint esztergomi érseknek, Szlovákia volt a tevékenységi központja.*” (26.) E szinte már rosszakaratú mondata után természetesen nem várhatjuk Mráztól, hogy figyelembe vegye a Felvidékre szorult magyar ellenreformációt a szlovák mellett. A sok téves látszaton, mely abból ered, hogy a mozgalom jórészt szlovák lakosságú területen zajlott le, az agya megmelegedik, s kritikátlanul, a magyar ellenreformáció rovására, nagyfokú szlovák teljesítményeket, irodalmi életet, iskolákat könyvel el a múltban. Milyen kár, hogy emiatt az olvasó nem örülhet együtt a szerzővel annak a ténynek, hogy a XVII. században „igen erőteljes volt a szlovák kultúrélet” (36.), ami a túlzások nélkül is igaz volna.

Még több helyet is lefoglalhatnánk a romantikus jegyű szlovák önszemlélet ismérveinek felsoroloztatására, inkább mutassunk rá azonban káros, a szlovákok számára is káros következményeire.

Feltűnő először is, hogy a romantikus-anakronisztikus-kritikátlan múltvizsgálat milyen *szemléletzavarokat* okozott Mráz művében. Akkor ébredünk ennek tudatára, ha sorjában követjük a szlovák szellem fejlődéséről rajzolt képeit. Már idéztük, hogy milyen ütemesnek gondolja a középkori szlovák életet. A reformáció korában is friss kulturális fellendülésről tud, mert 1540-től 1610-ig 340 „Szlovákiából” származó teológus tanult Wittenbergben, s a XVI. sz. végéig tíz nyomda keletkezett Szlovákia területén, köztük a híres eperjesi, besztercebányai és bártfai (19.). Az utóbbi nyomdákra már, mint a szlovák kulturális fellendülés tényezőire, az alaposabb múltismerő megcsóválja a fejét. De a különösebben nem tájékozott, csupán figyelmes olvasó is gondolkodásba esik: ilyen kis nép, ennyi teológus s ennyi nyomda; miért olyan kevés akkor még mindig az irodalmi emlék? Miért engedte az a sok teológus, hogy a vallási forradalom testvér ugyan, de külső, mégsem teljesen egyező nyelven hatoljon be lakóhelyére? Miért nem igyekezett legalább a bibliát az anyanyelvére lefordítani, amint ezt minden náció megtette? S hogy a kérdésekre felelni tudjon, vagy azt gondolja, hogy a szlovákok tehetőségtelenek, ami természetesen igazságtalan ítélet (Mráz azonban kiprovokálhatja), vagy pedig nem bízik a szerző adataiban, aki idegen tollakat is szlovák testre rakott, jóval többet sejtetett a megengedettnél. – Az ellenreformáció szlovák teljesítményeiről, nem kevés joggal, ugyancsak a legjobb véleménnyel van Mráz, a szlovák nép elpusztíthatatlan életeréje bizonyítékainak tartja őket is (49.), pláne Nagyszombat hozzájuk számításával. Az olvasó azt a benyomást szerzi, hogy a szlovákok e korban tehát csakugyan megszervezték intenzív kultur- s irodalmi életük lehetőségeit. Nagy meglepetéssel kell azonban értesülnie arról, hogy a legnagyobb szlovák barokk író, Gavlovic művei kiadatlanul és így hatástalanul maradtak, ami annak a bizonyítéka, hogy „*milyen kedvezőtlen viszonyok között dolgoztak a szlovák írók ebben s az előző századokban*” (37.). Mit higgyünk ezek után? A virágzó szellemi életet vagy a kedvezőtlen viszonyokat? Mindjárt felelünk rá, csak még azt nézzük meg, hogyan vezeti be Mráz a szlovák nacionalizmus korát, a romantikát. Dicsérszót itt már nem lát a körülményekben s a teljesítményekben. A nemesség önzően elidegenedett a néptől, csak papok s

tanítók vékony rétege maradt hű a nemzeti programhoz. A városi nép védelmezte nemzeti értékeit, anélkül azonban, hogy a szlovák fejlődés tudatos, aktív tényezője lett volna. Nem volt kultúrcentrum, nem volt iskola, a pozsonyi líceum szlovák tanára elégtelen volt szerepére. Mindebből megérthető, hogy miért mutat a szlovák kultúra fejlődése *oly lassú* tempót (67–68.).

Nem csodálnók, ha néhány szlovák a legélesebben tiltakoznék a szlovák szellemi fejlődés ilyen beállítása ellen. Mert mi történt itt? Egy romantikus szlovák önszemléletől befolyásolt irodalomtörténész elsősorban a Szvatopluk országa s a mai Szlovákia közti űrt akarta kitölteni egy vélt állandó önállóság, sőt államiság mozzanatainak a feltüntetésével, s ezekhez a sokszor jogtalan, de a mai szlovák önértzetet jótékonyan legyezgető mozzanatokhoz mérte a szlovák szellem megnyilvánulásait. Nem vette észre, hogy a középkorban s a reformáció korában – nyilván szlováknak gondolva a magyar államiság Felvidéken végzett ténykedései jó részét – sokkal nagyobbra méretezte a kultúrélet körvonalait, mint amennyit a szellemi, irodalmi termelés igazol. A barokkban a kiadatlan Gavlovic már markáns módon figyelmeztette erre, szemléletének revíziója helyett azonban oly könnyen odavetett egy mondatot a „*kedvezőtlen viszonyokról*”, hogy szinte borzadállyal vártuk már a következő mondatban a szokásos „ezeréves elnyomást” is. A legigaztalanabb rész az, melyben a szlovák irodalmi romantikát bevezette. Csupán azért, mert a *mai* szlovák önértzetnek az esnék jól, ha fejlett társadalommal s hatalommal ébredt volna a szlovákság a nacionalizmusra, *lassúnak és elégtelennek* ítélte a múlt század elejét s embereit. Pedig ha van oka szlovák irodalomtörténészek evoékat kiáltani, akkor erre a múlt század eleji szlovák fejlődés ad igazán okot. Szinte a semmiből keltettek ugyanis ekkor életre a szlovák írók egy olyan nagylélegzetű irodalmi romantikát, amilyennel Közép-Kelet-Európában szinte egy nép sem dicsekedhet. Ennek hangoztatása azonban, úgy látszik, kevésbé fontos Mráznak s a szlovák öntudatnak, mint az a tetszelgés, hogy a múlt minden bokrában ott bújt a szlovák különállóság, függetlenség, míg egyszer csak napfényre nem jött.

A szemléletnek ezek a zavarai Mráz módszerének a *maradiságában* rejlenek. Ma már ritkán olvashatni olyan pozitivistá művet, mint a Mrázé. Adatok, adatok egymás hátán, a szellem fő forrongásainak lefestése nélkül. Ne gondoljuk pedig, hogy legalább a szellemtörténeti módszer hullámai nem jutottak el még Pozsonyba. *Mráz nem lehet* a fentebbiek után más, csak pozitivistá. Egy vérbeli szellemtörténész nem követhet el olyan hibákat, amilyeneket eddig felsoroltunk. Annak a szellem minden irányú megnyilvánulásába bele kell igazítani adatait, azaz minden irányból igazolnia kell őket. Ez elől csak egy rossz pozitivistá ugorhat meg, aki gondolkodás nélkül magára hagyja adatait a szellem megnyilvánulásai között. Mráznak is ez állt érdekében, ez az elmondottak után nem kétséges. Az ő felfogása szerinti szlovák múltat csak magukban, magyarul maradt adatokkal lehet elképzeltetni. Hogy például Cirill és Metód áll a szlovák irodalom élén. Vagy Csák Máté a szlovák függetlenséget jelképezi a középkorban. Ezeknek az adatoknak egy része lehet olyan, hogy a mai sértődékeny világban egy diplomata ügyesnek minősítheti. Például, hogy Vajansky újságírói tevékenysége miatt fogságba került (130.), elhallgatva, hogy magyar fogságba, a szegedi Csillag-börtönbe (Sziklay, 150.). Egy kritikus azonban csak bosszankodhat a magyarul maradt adatokon, hiszen mindennek megvan a magyarázata, s becsületesebb, ha az adatközlő ítélt, mintha azt az olvasó fantáziájára bízta, mely rendszerint jóval többet gondol oda, ahol az író valamit „ügyesen” elhallgatott, vagy – a Cirill és Metód típusú esetekben – a szlovák múltba belopott.

Mráz mint jó szlovák nyilván nemzete ügyének vélt szolgálni azzal, hogy a vágya beteljesedett, önállósult Szlovákiának a múltban is a mai vonásait igyekezett feltüntetni, s egy múltba rajzolt mai Szlovákia vágyaihoz, elképzeléseihez mérte a szellem, az irodalom elképzeléseit is, következésképp elmaradt, pozitivistá módszerrel. Magunk teljességgel az ellenkező véleményen vagyunk. Szlovákia nem versenyezhet abban, ami a sorstól nem adatott meg neki. Európa régi állami múltú népei között – minden erőlködés ellenére is – csak szegényes marad az állami múltú népek igényével kutatott szlovák múlt. Miért ennek hódol hát az irodalomtörténész – aki egyébként néhol rendkívül őszintén s becsületesen látja a kis szlovák nép (és minden kis nép) jellemző vonásait: a sok megtört pályát, torzót, a társadalmi fejlettséget magasan felülmúló irodalmi, írói fejlettséget, az irodalom politikus jellegét? Azt hiszi, hogy csak ez a belépőjegy az európai életbe? Ma már tudunk értékelni népeket állami múlt nélkül is, s a módszer, ahogy az ilyen népek felé közelítünk, kialakulóban van. Világos, hogy e módszer tökéletesítésében – mint minden állam nélküli nép tudományának a legfőbb ügyében – múltjuknál fogva a szlovákoknak kellene az élen járniok. Emlékezetesek még mindannyiunk előtt egyik neves történészünk súlyos vádjai a magyar tudományosság ellen, hogy a Trianon után államából kiszakított mintegy hárommillió magyar alkalmán nem igyekezett megkeresni a magyarságtudatnak – de ezzel együtt az egyetemes múltkutatásnak is – egy állam- s politikai történettől bizonyos mértékig függetlenül, átfogóbb, egy *egész* nép szellemi és anyagi jelenségeire tekintő módszerét, az ún. népiségtörténeti módszert. Mit mondjunk akkor a szlovákokról, akik ezer év alkalmát sem használják fel az e kutatási irányba való beállásra? Pedig egészen természetes, hogy nem lehet addig hú képet kapni a szlovák életről – s így a szellemről sem –, amíg nem az állam nélküli nép sorsának kijáró módszerrel közelítünk feléje. Igaz, hogy így sok illúzióról le kell mondani. Nem hisszük azonban, hogy ez némiképp is csökkentené a szlovák öntudatot, sőt az ellenkezőjét állítjuk. Mert amint egy fenti módszerű szlovák történész tökéletes vigasztalást találhat a szlovák eredetű nemességnek elkerülhetetlen magyarságba olvadására (amire anakronisztikus szemlélettel nem talált vigasztalást Vajansky s a szlovák értelmiség máig se), a szlovák etnikum módfelett nagyarányú gyarapodásában és nagyobb csapásoktól, töröktől megkímélt, a Kárpát-medencében szinte már kivételezett sorsában (aminél ma e tájon nagyobb adománya nem is lehet a múltnak) – egy államnélküliségre figyelő irodalomtörténész is egészen más – szerintünk nagyobb – jelentőséget tulajdoníthat a szlovák szellem múltbeli megnyilvánulásainak, melyek az irodalomra kedvezőtlen állam nélküli, szervezetlen sorban *csak* igazán a szlovák szellem kiválóságának jegyei. Hiszen a szlovák népiség szellemi és anyagi ereje állam és szervezet hiányában a múltban inkább vegetált, mint a szlovákság hasznára működött, s ha voltak is produktumai, azok leginkább egy magyarok által vezetett többnépű ország *közös* sorsát építették. Az így látott múltból nem sokkal inkább öntudatot emelően bontakozik ki egyszerre minden, mégis a szlovák népért született szellemi teljesítmény, főleg a szlovák szellem felébredésének százada, a XIX. s az ehhez kapcsolódó XX. század? A szlovákok azonban ma még a tetszelgést választják maguknak egy illúzió érdekében, a múltjuk tényeinek sokszor illetlen módon való felfújása, adatok, teljesítmények másoktól való elorozása árán is – és a sötét „ezeréves elnyomás” inspirálta hangulatot, teli fojtott dohogással nemcsak a magyarok ellen, hanem a saját maguk „lassú tempójú”, „elégtelen” kultúraháladása és régi kiválóságai iránt is.

Lehetetlen megszabadulnunk a gondolattól, hogy a sok hiba elkövetése nem ok nélkül történik: *Válami nagy dolog itt a tét.* Ha egy pillanatra átgondoljuk az eddig leírta-

kat, tisztán látszik, hogy anakronisztikus és kritikátlan szemlélettel, elmaradt módszerrel egy a romantika teljében fogant nemzetkép őrződött meg a szlovákok között, Mráz könyve tanúsága szerint. Romantikus nemzetképet még a leghalványabb náció is alkotott magának annak idején, a nacionalizmus frissessége korában. Az idő haladása folyamán azonban a romantikus nemzetképek általában megtisztultak: hiszen mint mindennek, a nacionalizmusnak is van fejlődése, s az út, melyet a mélyben való bujkálása után felbukkanása, a felvilágosodás óta megfutott, nem éppen rövid: a nagyhangú, vérmes reményű, fűtött érzelmű korai kokárdás nacionalizmustól, mely sokszor sajnós a legáltalibb emberpéldányokat termelte, a jövő vallása, a szocializmus felé való fejlődésében, már legalábbis a népi-közösségi szociális igazságosságra való törekvés stádiumába jutott. Miért nem akarják magukat a szlovákok mesterségesen merevített kokárdás nacionalizmusukban e fejlődésnek alávetni?

Bizonyára, tudatosan vagy tudattalanul, a *létüket látják benne veszélyeztetve*. Ne feledjük, hogy Szlovákia egy olyan heves explózióból pattant ki, melyhez a puskaport az egész század szlovák irodalma gyűjtötte, Sturtól vagy még Kollártól a konokon gyűlölő Vajanskyig. S úgy látszik, hogy nemcsak születésük okozója, hanem létüknek is egyik jelentős eleme lett a puskaportermentésű nacionalizmus, melyet kényszerűségből állandóan a robbanás feszültségén kénytelenek tartani, hogy legyen indok a náció Szlovákia létezésére. Aki nem hiszi, próbáljon valami koncepciót találni – a nacionalizmuson kívül – Szlovákia igazolására: politikai vezetőtehetség?, egybefogó hatalom?, földrajzi és gazdasági egység?, legalább kicsiben autark terület?, valami jobb, igazságosabb emberi rend fáklyavívője, megvalósítója? Ugye, hiábavaló kísérlet.

Van még valami, melyben éppúgy meglátszik Szlovákia önigazolásának mesterséges igyekezete, mint a szlovák nacionalizmus minden haladással dacoló konzerválásában. Országok, melyeknek a nacionalizmus előtt is volt s a nacionalizmus után is lesz létjogosultságuk, nem rendülnek meg, ha létüknek egy-egy oka a különböző politikai események, áramlatok hatására veszteni látszik jelentőségéből. Nacionalizmusban született friss országok, melyek létükben örök ellenkezésre vannak ítélve szomszédos politikai és gazdasági egységek vonzása ellen, nem éppen a szellem szilárdságával keresik a részigazságokat s a támogató kezeket, melyek létüket erősíteni látszanak. Gondoljunk a múltban Szlovákia udvarlására Ausztriának, melyből ugyan semmi hasznuk sem lett, mert hálából '48 után – egyik történészünk szellemes megállapítása szerint – jutalmul adta meg nekik Bécs azt, amit a magyarság büntetésül kapott, az elnyomást. Az árulást azonban az európai táj ellen, mely a szlovákoknak lakóhelyet ad, s melyhez jó és rossz sorsuk hozzá van kötve, úgy látszik, az egykori kudarc ellenére is megszokták. Mráz néhány mondatából ugyanis az világlik ki, hogy amióta Habsburg lett a magyar király, Ausztria népének s nem a Kárpát-medencéének igyekeznek magukat beállítani – bizonyára némi különállóságuk látszata kedvéért – a nacionalista szlovákok. Ha valaki olvassa Mráz sorait a Pázmány korabeli osztrák jezsuita provinciáról, „*melyhez Szlovákia is tartozott*” (30.), mindenestre azt a sugalmazást kapja, hogy a szlovákok Ausztria része s különálló része voltak. Ez a szemlélet látja a szlovák nyelv fokozottabb ápolása megindulásának egyik fő indítóokát is a magyar nyelvnek, mint „*Ausztria egyik népe*” nyelvének az előnyben részesítésében, államnyelvvé emelésében (50–51.). – Sziklayból kell megtudni az embernek, hogy a korabeli nemzedék milyen szenvtelenül viseltetett (a maiaknak bizonyosan nagy mérgére) a ténnyel szemben: Bernolák, a nagy nyelvreformer ötnyelvű nagy szótára mellé külön szlovák–magyar szótárt adott ki, hogy a szlovákok megtanuljanak magyarul s a magyarok meg szlovákul, ha már „*házáink rendjei elhatározták, hogy az ország hivatalos nyelve ezentúl a magyar lesz*” (41.).

A fentebbiek után valamivel érthetőbb, hogy Mráz irodalomtörténete ma a szlovák szellemnek szinte csak a németekkel való találkozásáról ad számot, elhallgatva majd' minden máshonnan jött indítást, másfelé irányuló vágyat. A módszer, a múltnak mai helyzet szerint való feltüntetése az eddig leírtak után már nem tűnhet fel, de feltűnik az erkölcs, mely ezt a szerzőnek megengedi. Nem mentség, hogy az irodalomtörténet német közönségnek s német nyelven jelent meg. Ez a szempont csak a mondanivaló stílusát változtathatja meg, de nem a tartalmát. Lehetetlen azt gondolnunk a művelt németekről, hogy megharagudnának azért a szlovákokra, mert a múlt században a szlávásban jelentkező gondolatok hatására az oroszok felé fordult néhány írójuk, amit Mráz elhallgat, hűtlenül ábrázolva népe irodalmát. Az sem lehetséges, hogy a nagy német népnek különösebben jólesnék, ha a valóságtól eltérően csak maga felé irányítva látja a szlovák irodalom, szellem múltját. Az ember sokszor elszomorodik, ha Délkelet-Európa bozontos irodalmát forgatja, s látja, hogy mint örülünk egyenként kis itt élő népek, ha valamelyikünk jobb fiúnak tud látszani (vagy ha a másikunkról valami kompromittálót sikerült felfedni s terjeszteni), mintha csak egy nagy délkelet-európai szolgahad produkálását kívánná tőlünk a történelem. Öntudatos művekre és emberfőkre van szükségünk Európának e táján, hogy a magunk törvényei szerint építhessük meg itt sorsunkat s találjuk meg békénket. Mráz még nem érzi ennek szükségét.

Nem állítjuk, hogy ezt s mind az elmondottakat megállapítva kesztyűs kézzel bántunk Mráz könyvével. A keménységet azonban őszintén s nem ellenségesen választottuk (szlováknak magyar ellensége alig is található múltban és jelenben). Nem egy jelét adja az egyébként higgadt modorú Mráz megbékélő hajlandóságának (mint mondják, különösen az elődeihez képest). Szemléletének hibái talán nem is egyéni ítélőképességének csökevényességéből, hanem a szlovák intelligencia romantikus örökségéből erednek. Hihető, hogy ez az örökség hamarosan gyökeres változáson megy keresztül. A szlovákok megkapták azt, amiért tudatukban egy túlfűtött, romantikus hazafias elképzelést anakronisztikusan állandósítottak: az önálló Szlovákiát. Ennek irodalmában a múlthoz képest az emberi és szlovák lélek számtalanszor változatosabb képe jut kifejezésre. Ebben benne van már a népét s kicsi országát józanul, reálisan látó szellem képe is, csak várni kell még, hogy megerősödjék.

*

Mivel mással térhetnénk is át Sziklay könyvére, mint hogy az ember a szlovák könyv után kíváncsian veszi kezébe. Egy magyart nem fűt a szlovák nacionalizmus melege, de még ha be akarna is illeszkedni a szomszédok nacionalista levegőjébe, magyar iskolázottsága sok túlzástól megóvná. A mi irodalmi romantikánk nem festett olyan színes világot, mint a szlovákoké, mert a „halszagú rokonságtól” mindenki fintorgott, a turáni rokonítás és az elődök nagysága meg (ezek a magyar romantika fő motívumai) korántsem voltak olyan újdonság, mint a szlovákoknak Pán-Szlávia s aztán Szlovákia. Különbösen is az elszabadult képzeleteket hamarosan megfékezte néhány reálisabb elme: Arany s hozzá hasonló természetű kortársai. Adyval meg olyan őszinteség és lelkiismeret tört be a magyar önszemléletbe s gondolkozásba, amely páratlan európai tájunkon. Nem állítjuk, hogy nem élnek még a rettegett s örökösen a fejünkhöz vert magyar nacionalizmusnak szörnypéldányai. De csak rosszakarat állíthatja, hogy ezek a szellemi elitünkben található. Nekünk már nem rezervoárunk romantikus eposzaink: egy-két tájékozatlan asszimilánsunk választ csak még belőlük háromszínű nevet s buzgóságot. Nacionalizmusunk általában egy igazságosabb s egyenletesebb szellemi

és anyagi javú közösség utáni vággyá finomult, s szándékaink között nem utolsó a Kárpátok vidékének a mi példánkkal való megbékéltetése. Mindez csak várakozóbbá tesz: mennyivel tette bölcsebbé, őszintébbé, igazságosabbá a magyar Sziklayt a szlovák Mráznl.

Rögtön a könyv felütése után sajnálattal kell megállapítanunk, hogy teljességgel nem ítéltünk: a cím nem fedi a tartalmat, a könyvnek csak a kezdete irodalomtörténet, a törzse hat XIX. századi íróról: Safarikról, Kollárról, Sturról, Sladkovicről, Vajanskyról és Hviezdoslavról egybefogott tanulmány. Az író okolható-e a becsapásért vagy a kiadó? A cím ellenére nem a szlovák irodalomról ad hát képet Sziklay, hanem csak – ez a szándéka világosan kivehető – a magyarsággal való együttéléséből eredő, a magyarságával párhuzamba vonható irodalmi megnyilvánulásairól. Mint részletkérdés, ez sem érdektelen.

Hogy a Kárpát-medence népeinek irodalmában – közös feltételeinél fogva – vannak közös vonások, ezt nemrégén vették észre. Az első terjedelmesebb mű, mely ezt az észrevételt tárgyalja – mégpedig a magyar–szlovák viszonylatban –, a Sziklayé. Bár lehetett volna fordított a sorrend: Sziklay művéből fedezhettük volna fel irodalminkban a közös vonásokat. Mert senki sem szabadulhat meg a gyanútól a munka olvasása közben, hogy először volt meg a szempont, s ennek igazolására íródott a könyv, nem pedig a munka közben kristályosodtak ki (ahogy ennek általában történnie kell) a szempontok. Az író tollára ráült a felfedezés primer öröme, s nekivágott egy nagy anyagnak, hogy sorra kimutassa a magyar–szlovák összetartozandóságból, közös, ahogy ő nevezi, hungarus lelkületből eredő jelenségeket. A felfedezés hevében azonban elfelejtette tisztázni a *jogot*, mellyel e jelenségeket felsorakoztatta, a legváltozatosabb dolgokra fogva rá, hogy hungarus lelkületből fakadtak.

A *közös tárgy* még alig adhat valami jogot két nép irodalmi rokonságának kutatására. Írhatnak az írók a nagyvárosról, kisvárosról, faluról; parasztról, úrról; szerelemről, halálról: a témák végül is mindenütt ugyanazok. Legfeljebb a különböző időben való felmerülésük szerint lehetne egy bizonyos térre szűkíteni őket: a szlovákok például egész a XX. századig nem írtak a nagyvárosról, nem lévén nagyvárosuk, ebben a témában tehát alaposan elmaradtak például a franciáktól. Konkrét, csak egy bizonyos területen ismert eseményekről, személyekről szóló írások is kisebb részekre szoríthatják az irodalmi témákat: Mátyás királyról például nem költöttek az olaszoktól nyugatra s a románoktól keletre. Ha valaki az egy-egy térségen uralkodó különleges témákat keresné, haszontalan munkát éppen nem végezne, rokonságra azonban alig következtethetne, inkább lévén véletlenek, mint jellemzőek a tárgyi egyezések. A rokonság abban mutatkozik meg, hogy miként közelítenek az írók a tárgyukhoz, tehát a *magatartásukban*. Ahogy például a kárpáti népek múlt századi népköltésgyűjtői a népdalokat, népi verseket javígtatták, „szépítgették”, hogy ne valljanak velük szégyent, ebben valami kisebbségérzetből – esetleg versengésből – fakadó közös magatartás érzik. Hasonló közös írói magatartások keresése lehet a közép-kelet-európai irodalmi rokonságkutatásnak a legfőbb célja. Így a szlovák–magyar irodalmi rokonságot kutató Sziklaynak is.

A nacionalizmus előretöréséig, a XVIII. század végéig nagyjából jól meg is felel e célnak, mert a közös magatartás tényei napnál világosabbak, maholnap már közkinccsé is válnak a magyar értelmiség tudatában. A pogány török támadására ugyanaz az elutasító keresztyén öntudat válaszol együgyű szlovák versekben is, mint a magyarokban. Rákóczi mozgalmát egyformán látja a szlovák Krman a magyarokkal. Bél-

nek és Wallaszkynak tökéletesen egyezik az elképzelése a Natio Hungaricáról, Szent István országáról akármelyik korabeli tudós magyaréval; a közös latinitás révén éppolyan tudósai ők is a virtuális Magyarországnak, mint a vér szerint is magyarok. És így tovább. Mihelyt azonban a XIX. századba érünk, végtelenül megnehezedik a rokon jelenségek kutatásának lehetősége. Néhány tárgyi egyezésen kívül (mely azonban nem sokat ér) főleg csak abban tudja látni Sziklay a szlovákok hungarus lelkét, hogy az önállósodni akaró szlávok között mindenütt jelentkező gyűlölet az uralmon lévő és elnyomó népek ellen a szlovákoknál a magyarok elleni gyűlöletben nyilvánult meg (vö. 64.). Vajmi sovány vigasz a „hungarus lélekért”. A magyar–szlovák lelki rokonság jelének meg alig láthatja valaki a szerzőn kívül, aki könyvének feltett szándéka szerint kénytelen – akármennyire is lehetetlen sokszor – a hungarus lélek vörös vonalát végighúzni művén.

Hogy milyen sajnálatos áldozata Sziklay ennek az eleve feltett szándéknak, az is mutatja, hogy tisztán fel tudta tagolni a pánszlávizmus hatását a szlovákok körében három fő fázisra, a közös szláv hazáról álmodozó Kollárt, a pánszlávizmus felé az öncélú, önállóvá színesedő Szlovákia élén haladni akaró Sturt s a sturi reménység szétfoslásával a pánszláv álom betöltőjét Oroszországban látó Vajanskyt jelölve meg a XIX. századi szlovák szellem fő irányadóinak. Minek próbáljuk a világosan látott hármas fő magatartást a magyarokkal összefüggésbe hozni? Nekünk nincs szükségünk egyoldalságra, az igazsággal fényűzően bánhatunk. A szlovák XIX. század kapcsán nem is álmíthatjuk magunkat és az igazságot annak az elhallgatásával, hogy a szlovákokért, a gyenge szőke menyasszonyért több vőlegény is tülekedett a történelemben. Az atyafi cseh, aki reformációjával s bibliájával egy időre magához is ragadta. A sors rendelte magyar, aki a középkorban hatalmával, majd rendi berendezkedésével hódította meg s a XVII. században katolicizmusával és az ezáltal felébresztett szlovák nyelvvel térítette vissza magához. A mesebeli vőlegény: a pánszláv, aki hatalmas álmokra ébresztette, s lelkébe a vágyakat beplántálta.

A magyart szeretőnk mindannyian a legreálisabb s ezért legesélyesebb vőlegénynek tudni. Sziklay bizton annak is tartja. A pánszlávot ma már könnyű neki a mesébe utalnia, a cseh hallatára azonban még megzavarodik egy kicsit. Ahogy helyenként neki nekigyürkőzik, s „*megpróbál szembenézni vele*” (48.), vagy kénytelen-kelletlen „*szembe kell vele néznie*” (24.), vagy „*mégiscsak meg kell vizsgálnia a csehvel való közösség kérdését*” (22.) – ebből nemcsak stílusa sokszori ügyetlensége világlik ki, hanem – talán tudatalatti – respektusa is a csehekkel szemben, akik ha számtalan hibával is, nem éppen koncepció nélkül keltek egybe a szlovákokkal. Hogy a magyarhoz tartozik a szlovák, ez Sziklaynak is koncepciója, ezt sugallja könyve, ezt több más cikke. Szeretnénk hinni neki, de úgy látjuk, hogy miként a szlovák irodalomban is túlméretezte a hungarus lélek hatását, a magyar–szlovák együttélés lehetőségében is többre becsüli azt a kelletténél. Abba az állapotba akarja ugyanis visszavezetni a két nép életét – ez irodalmi vizsgálódásából következik –, amelyben az a múltban a legharmonikusabb volt: a XVIII. század előtti patriotizmus állapotába (például *Láthatár*, X. évf. 1. sz.). Vajon jól végiggondolta-e, amikor leírta? Szép és békés fogalom ez a XVIII. század előtti magyar patriotizmus. Rendeket foglal azonban magába: nemeseket, azaz kiváltságosokat, s jobbágyokat, azaz jog nélküli teherhordozókat. Csak nem akarja Sziklay, hogy visszatérjünk ehhez az állapothoz, amikor már lassanként merjük hinni, hogy végre-valahára egyszerűen kikecmergünk belőle?

A kritikusnak, ha valamiről meglátta, hogy sántít, csak a bolond szerint kell újat,

jobbat ajánlania. Nem mondhatom meg tehát én sem, hogy mi a jövőbeli magyar-szlovák együttélés feltétele. Sziklay patriotizmusajánlata azonban eszünkbe juttathat egyet. A XVIII. század végéig Magyarország társadalma vízszintes síkban tagozódott. Alul foglaltak helyet a jobbágyok, felül álltak a nemesek. Vegyesen magyarok, szlovákok, románok. A nacionalizmus a vízszintes tagozódást függőlegesre változtatta, s falakként határolta el a magyarokat, szlovákokat, románokat. Ha vissza tudjuk állítani a vízszintes tagozódást, azaz hogy kevesebbet érjen szemellenzővel ellátott, szűk határral körülfogott sovíniszta szlováknak lenni, mint a népi individuum megőrzésével egy történelmi és földrajzi egység, a Kárpát-medence munka és tehetség alapján kialakuló igazságos szociális rendjébe illeszkedni – ez talán békét fog hozni európai tájunkra. A régi magyar patriotizmus helyett az ügynök a *magyar szocializmus* nevet adnám: a legillendőbb címet annak a munkának, melyben a magyar szellem már mintegy negyedszázada forrong, mozgolódik. S hogy ez nemcsak magyar ügy, hanem az egész kárpáti Európáé, mutatja, hogy a modern magyar szellem részesei, mint Sziklay, messzebb is tudnak tekinteni már a maguk országánál, ami más kis ország fiának körülöttünk egyelőre még nem adatott meg.

II. A román nemzetkép

Az egyik berlini könyvkereskedő megüresedett könyvespolcain kutatva egy kék fedelű román propagandafüzet került a kezem ügyébe. Propagandacsömörében már ösztönösen félretolja az ember ezt a hitelét vesztett, pöffeszkedő műfajt. Megpillantván azonban a szerzője, Lupaş nevét, mégis lapozgatni kezdtem a füzetben. Lupaş azok közé a tehetséges erdélyi románok közé tartozik, akiket a magyar állam a világháború előtt az Eötvös Collegiumban nevelt, még vagy huszonöt társával együtt, tudósnak s vezető pedagógusnak a háború utáni Románia számára (Eötvös-kollégisták számon szoktuk tartani a régi kollégistákat). Ez a tény ráterelte a figyelmemet az egyébként nem különleges kiadványra, mely Lupaş két Tübingában tartott előadását tartalmazta.* Hogy műveltségét ő is abban az intézményben szerezte, melyben úgy tisztelik a tudományt s igazságot, mint kolostorban az Istent, ez legyőzte bennem a propagandaudort, s bizalmat, sőt érdeklődést keltett a füzet sorai iránt. Belőlük szinte maradéktalanul megtudhattam, hogy mit tartanak méltónak a románok külföldön magukról terjeszteni. Hogy a kép teljessé legyen, itt-ott más román tudósok írásait is figyelembe vettem.** Íme:

1. A románok, végső fokon a régi trákoktól származnak, akikről azt állította Hérodotosz, hogy a világ legnagyobb népe az indusok után. A trákoknak egyik ága voltak ugyanis a románok ősei, a dákok, akik ősrégi idők óta a Kárpátok s a Duna vidékén laktak, átvészelve itt minden idegen támadást. Traján császár idejében római uralom alá kerültek, s ez lényegesen megváltoztatta őket. Beleilleszkedtek az új közigazgatásba, átvették a latin nyelvet, bizonyos mértékig még vérségileg is keveredtek a kolonizátor rómaiakkal, úgy, hogy méltán nevezhetők az így megváltozott dákok dáko-románoknak, amiképp a romanizált gallokat, a franciák őseit is szívesen nevezik gallo-

* I. DIE GRUNDLAGEN DER RUMÄNISCHEN VOLKSEINHEIT. II. DER GESCHICHTLICHE WEG DER RUMÄNEN. GASTVORTRÄGE AN DER UNIVERSITÄT TÜBINGEN. 1942. Krafft und Drotleff, Hauptverlag der Deutschen Volksgruppe in Rumänien, Hermannstadt. 60. o.

** Különösképpen a berlini egyetem román szemináriumában tartott előadásokat tartalmazó VOM LEBEN UND WIRKEN DER ROMANEN című kiadványsorozat RUMÄNISCHE REIHE néven egybefogott tanulmányait.

románoknak. A dákok együttélése a rómaiakkal nem sokáig tartott. Amikor a kezdődő népvándorlás nyomása alatt a rómaiak egymás után feladták északi provinciáikat – így Dáciát is –, csupán légióikat s a tisztviselőgárdát vonhatták ki belőlük. A dák eredetű parasztokat, pásztorokat nem tudták elszakítani a Kárpátoktól, melyhez évszázadok, a hon biztonsága, régóta ismert ösvények, erdei rejtkehelyek kötötték őket. A Kárpátokban visszamaradt dák népről a római uralom kivonulásától, a IV. századtól a XII. századig egy nyomot sem ismer a történettudomány. Ennek azonban főleg az az oka, hogy csak az urakkal törődött s nem a paraszt- és pásztornépséggel, melynek produktumai és adói nélkül az urak – lettek légyen azok a gótok, gepidák, hunok vagy avarok – nem tudtak volna megélni. Ebben az időben a dáko-román kárpáti nép a Karszt vagy a Jura folyóíhoz hasonlítható, melyek hosszú utakon láthatatlanul a föld alatt folynak. De miként egyszer csak a külvilágra lépnek, úgy bukkantak fel a XII. században a történelemben a románok is, hogy többet soha el ne tűnjenek. A nehéz, mostoha viszonyok miatt ugyan még sokáig nem élhettek szabadon és függetlenül elődeik földjén. A román fajta tehetsége azonban ennek ellenére is hamar kivirágzott: a véreből származó Hunyadival, a keresztény világ védőjével, Corvin Mátyással, Magyarország legnagyobb királyával, meg Oláh Miklóssal, kora egyik legműveltebb humanistájával még is dicsekedik a magyar történetírás. Ami pedig a románokban általában rejtőző tehetsége illetik, erre nézve elegendő egy 1842-ben megjelent német könyv sorainak az idézése: „a románok alkalmasak volnának arra, hogy az emberiség s a szellemi kultúra csúcán álljanak”.

2. Már az eredetéből kiviláglik, hogy a román régi, archaikus nép. Míg szomszédai valamennyien máshonnan kerültek a Kárpátok vidékének közelségébe, mégpedig a szlávok a VI., a magyarok a IX. században, a románok sohasem ismertek más hazát, mint azt, melynek területén ma is laknak. Állandóságuk egészen a praehistorikus korbá visszanyúlik. Semmi ok sem szól ugyanis az ellen, hogy az a nép, melynek már a csiszolt kőkorszakból ismeretesek sírjai a Kárpátok s a Dnyeszter vidékén, nem ugyanaz a nép lett volna, mely később dákok néven tűnt fel. Könnyen megérthetjük ezt, ha arra gondolunk, hogy egy művelt nép, mint a román ős, a dák, melyet pásztorélet, föld- és szőlőművelés, halászat, bányászat és ipar kötött hazai földjéhez, nem tudott máról holnapra keletkezni, s nem tudta helyét egykönnyen megváltoztatni. Mindehhez figyelembe kell vennünk a Kárpátoknak kultúrára rendkívül alkalmas voltát. Magassága jóval alatta marad az Alpokénak: kiemelkedései a legtöbb helyen széles hátúak, melyeken könnyű a közlekedés; közöttük számtalan kényelmes völgy terpeszkedik, melyekben mint fészkekben húzódhat meg az emberi élet; hátain s völgyeiben dús a vegetáció, fű a legeltetésre és mindenekelőtt erdő, mellyel egy nép sem nőtt össze annyira, mint a román. Érthető hát, hogy az emberi életre igen alkalmas Kárpátokba jól betapadt a románság („*inherent montibus Daci*” – mondták az ókori írók), helyét nem változtatta, s a sztyeppi nomádok népvándorlás korabeli kóborlásai, marakodásai, harcái közepette mint egy sziget emelkedett ki.

3. A román nép folytonosságát, hosszú megmaradását nagyban elősegítette Románia csodálatos földrajzi egysége. Természetes határokkal körülvéve, Románia a legkekedebb országa Kelet-Európának. Körös-körül síkságokkal, a magyar pusztával, a havaselyi alfölddel s a tulajdonképp Moldvánál kezdődő nagy szibériai platóval, mint valami központi mag, meredeken emelkedik ki ebből a földrajzi egységből Erdély, a román nép bölcsője. Már az ókori írók észrevették Erdély hegykoszorúját („*corona montium*”), mely valami titkos erővel szorította keblére a veszélyek idején a román né-

pet, hogy a veszélyek elmúltával az összes világtáj felé kirajoztassa magából. A vizek is mind Erdélyből erednek, akárcsak a nép. Ha valamiképp kivághatnánk Erdélyt Romániából, elrabolnánk a román folyók forrásait. Míg Erdély nem tartozott Romániához, Moldva és Havaselve mint két ölelő, vágyakozó kar meredt feléje. Erdély Romániában kapta meg az értelmét, mert nem határ-, hanem központi szerepre van utalva egy gazdaságilag s néprajzilag egységes ország keretében. Ez az egységes ország – miként Egyiptom a Nílusé – a Duna és Kárpátok ajándéka. Máshol népeket választanak el a hegyek. Csak a román hegyek, a Kárpátok nem választóvonalak. Pásztorai, kik nyaranta az emelkedéseinek legeltetnek, telenként a dunai síkságokra vonulnak át rajtuk. Ennek tulajdonítható, hogy a földrajzilag egységes országban a nyelv, szokás is homogén, mert egyformán terjesztették el a pásztorok minden román között, akármilyen idegen uralom alatt éltek is.

4. A Kárpátok koszorúja Európa legszélő bástyája a lábánál kezdődő nagy síkság felé, mely Ázsia szívéig ér, s mely klímájánál, felépítésénél, vegetációjánál, embereinél fogva az európaiaknak idegen, ázsiai táj. Ha pedig a Kárpátok az ázsiai síkság ellen bástya, a románok akkor Európa szélő népe, az ennek kijáró szereppel. Már a Krisztus előtti időkben megütöközt a Kárpátok lábainál a kárpáti nép a nomádok leghatalmasabbikával, a szkítákkal. Mikor Traján császár Dáciát római provinciává szervezte, ezt abban a hitben tette, hogy ezáltal természetes határokat kap a római impérium kelet felé, a nomádok ellen, mert az akkor használatos Strabo-féle térképen a messze északra nyúló Azovi-tenger Dácia mellett lezárta Európát. A római szervezet után az európai bástyaszerepet a határainál kezdődő lényegében ázsiai pusztasággal szemben elsősorban egész tömegében vállalta a románság. Hogy ennek a szerepének mennyire megfelelt, legjobban mutatja az a tény, hogy 1800 körül, amikor a Kárpátok vidékére nehezű három nagyhatalom: Ausztria, Oroszország és Törökország mind felszívta már a kis népek kis államait, egyedül a két román fejedelemség, Moldva és Havaselve tudott megmaradni a három hatalom ütközőpontjában. Az ellenálló tömegekből mindig emelkedtek ki hatalmas egyéniségek, a románság bástyaszerepének méltó képviselői. Így Dromihaites, az első jelentős dák uralkodó, aki Nagy Sándor hadait verte el a Dunától; Burebista, akinek a hatalma kétszáz ezer harciosa élén a Bugtól az Alpokig s az Adriáig ért; Decebal, Traján méltó riválisa; Basaraba, Károly Róbertnek, Magyarország királya egész hadseregének megsemmisítője; Öreg Mircea, a török előretörés bátor megállítója, akit a török krónikások „*princeps inter christianos fortissimus et acerrimus*”-nak neveztek; Nagy István, aki a Bizáncot bevevő törökökön aratott fényes győzelmeket, a pápa szerint „*a kereszténység előharcosa*”; Vitéz Mihály, Kelet-Európa történetének legragyogóbb alakja, a törökök legyőzője, a szomszédok leverője, a román álom betöltője, Decebal és Traján Dáciájának visszaállítója stb.

Mivel a fenti pontokba szedett román nemzetkép olyan területeket is beborít, melyekhez a magyarságnak is köze volt és köze van, nem maradhat tájékozatlanul az olvasó annak magyarokra vonatkozó passzusáról sem.

5. A románok országának szépsége, gazdagsága s szélő európai szerepe régtől fogva arra indított némely ázsiai népet, hogy betörjenek ebbe az országba, akár zsákmányszerzés, akár rövidebb-hosszabb betelepítés céljából. A románok derekasán elállták az ázsiai hordák útját a Krisztus előtti VII. századtól a Krisztus utáni XIII. századig, a tatárjárásig. Így történt, hogy Ázsiának csak egyetlen maradványa élte túl az időket Kelet-Európában: a magyarság. Rátelpevedve a pannóniai pusztákra, elzárta ez a nép a románokat ázsiai eredetű barbárságával az európai nyugattól, mellyel addig szoros

összeköttetésben állottak, s a IX. századig őrzött pogányságával a nyugati latin kereszténységtől, mely helyett Bizánc híveivé kényszerültek szegődni. Történetük folyamán Erdélyt is megpróbálták hatalmukba keríteni a magyarok, de sikertelenül. Itt ugyanis szláv mintára keletkezett román politikai szervezetek állták útjukat: kenézségek s vajdaság. 1103-ból való az első említés az erdélyi vajdáról (előbb, mint a moldvairól s havaselvíró), aki a magyar királlyal szemben mindvégig megőrizte bizonyos autonómiáját, sőt ezt felhasználva nemegyszer a királyság aláásására törekedett. Felhozható például László vajda (1291–1315), aki rokoni kapcsolatokban állva a szerb és havaselvi román fejedelmi családokkal, velük együtt küzdött Károly Róbert ellen. A küzdelem sohasem szűnt meg a középkor folyamán, bizonyítva, hogy részint idegen test volt Erdély a magyar királyságban, részint testvérei, a két román vajdaság felé tendált örökösen. Ezért tudott olyan könnyen elszakadni Magyarországtól a XVI. században, s a török félhold alatt tőle teljesen független, önálló fejedelemséggé szervezkedni. Erdélyt a románság másik két országával, Moldvával és Havaselvével sok minden összekötötte már ekkor. Mindegyiknek volt például egy híres törökverője: Hunyadi, Nagy István, Öreg Mircea. Később, amikor az elhatalmasodó törökkel meg kellett alkudni, mindegyiknek egy lett az ura: a konstantinápolyi szultán, egy a sorsa s egy a politikai berendezkedése. Aki ekkor a három fejedelemség népi adottságait figyelembe vette, észre kellett vennie, hogy a fejedelemségek ereje a Kárpátokon innen és túl a román nép életerejében és túlnyomó számában volt. Szolimán szultán rá is jött erre, s félt is Erdély esetleges egyesülésétől a két román fejedelemséggel. Hogy ez ne történjék meg, pártolta a Zápolya-dinasztiát, sőt barátságba fogadta s különös nyomatékkal erősítette Erdély különállását. Ennek ellenére is sikerült azonban Vitéz Mihálynak a XVI. és XVII. század fordulóján a három román fejedelemséget egyesítenie s ezzel egy olyan művet végrehajtania, melyre a románok újabb történetében a fenti László erdélyi vajdától kezdve több román fejedelem törekedett. Bár az egyesülés egyelőre még nem volt tartós, Magyarországtól való különállását Erdély később is állandóan őrizte. Mikor a törökök kiűzése után a Habsburgok meghódították, különálló nagyfejedelemséggé szervezték. Csupán az 1867-i kiegyezéskor kapcsolták újra a magyar koronához, német és román lakossága akarata ellenére. Az ettől kezdődő s a világháború végéig tartó időn kívül azonban sohasem élt politikai egységben Magyarországgal, úgyhogy az úgynevezett Szent Korona állítólagos „ezeréves uralma” nem egyéb fikciónál, mellyel Erdély politikai különállásának nyomait nem lehet eltörölni.

*

Fékezze az olvasó a fentiek olvasása közben felgyülemlett észrevételeit. Nem azt tűztük ki ezúttal célul, akármennyire ingerlő is, hogy a kép igaz vagy hamis részleteit tárgyaljuk; ezek igen megnyújtanák sorainkat, s különben is a románsággal foglalkozó magyar tudomány eléggé elterjedt eredményeiből könnyen megállapíthatók. A lelket akarjuk megvilágítani, és a magatartást, mely a leírtak mögött rejtőzik.

A legfeltűnőbb a fenti román önarcképben a *nagyfokú hasonlóság* ahhoz a képhez, melyet a magyar nemzet alkotott meg magáról a történelem folyamán. I. A származásunkról vallott felfogásunkban már középkori krónikásaink óta uralkodott az a nézet, hogy a világ egyik legnagyobb népéből eredtünk, a szittyából. De lett legyen az idők folyamán ez a szittyá: hun, török vagy akár zsidó, az őst kereső lélek mindig ugyanaz maradt: a magyarok eleiül csak nagy népet találhatott. A fenti pontokban leírtak után senki sem kételkedhetik, hogy a románoknak ezek a szittyái a trákok, illetve dákok,

szükség szerint a rómaiak is. 2. Egy nagy néptől való eredet egyúttal előkelő és régi származást is jelent. Az előkelő, a régi fogalma nem állandó az emberiség történetében. A hajdani századokban, amikor a vallás volt az emberi szellem legfőbb élménye és tárgya, valami bibliai néppel való kapcsolat vagy éppen bibliai rokonság volt az előkelőség s régiség jele. Ezért rokonították oda a mi keleti szittyá világunkat régi vallásos műveltségű tudósaink a bibliai világ mellé, a bibliai népek közé számlálva a magyarok őseit (ennek emlékeként még Ady is Góg és Magóg fiának mondta magát). Ahogy a világias műveltség betört a vallásosba, az emberi kultúrát, civilizációt építő népekkel való rokonság lett előkelő s régi. Ezért lettek nomád őseink nagyobb műveltségűek a nyugat-európaiaknál egyes elképzelések szerint, mint ez például az európai könyvnyomtatásnál állítólag majd' ezer évvel öregebb turáni magyar könyvnyomtatásból látszik. Ezért pásztorkodó, föld- és szőlőműves, halászó, bányászó és iparosnép a románok őse is, a dák, már a praehistóriából magával hozva ezt a nagy kultúrát. 3. Régi érvelése a magyarságnak, hogy Magyarország, a Kárpát-medence: földrajzi egység. Ez az egység öröktől fogva adva volt, de csak mi magyarok fedeztük fel, amint országunk ráépült, egygyé kovácsolódott vele, természetes védelmet kapott általa. Már történettudományunk kezdetén észrevettük ezt a tényt jezsuita történetészeink, megilletődött lélekkel tapogatta körül országunk határait a formálódni kezdődő térképeken s képzeletben, barokkos módra, nemegyszer gyöngyszemekkel, babérral övezve alakját. A modern tudományos vizsgálat is igazolta, hogy a Kárpátok körülfogta medence táji, vízrajzi, gazdasági egység, szinte autark terület. Mint láttuk, mindezt a Kárpát-medencébe nyúló saját országukról is állítják a románok, hol lírával, hol geológus érvekkel. 4. Hogy Magyarország Európa bástyája, ez a gondolat már IV. Béla királyunk pápához írott levelében kifejeződik, erre való hivatkozással kérve segítséget a tatárok ellen. A törökök ellen is ezt hangoztatva kértük Európa támogatását. Méltányolva népünk példa nélkül álló véráldozatát s a török tényleges feltartóztatását, jutalmul nem is farkakodtak a nyugatiak velünk szemben legalább az „*Európa védőbástyája*” dicsérettel. A barokkban, melyben sok minden ideát szerettek képre rajzolni, valóságos kőbástyának rajzolták Magyarországot. A szerep és gondolat később még új vonásokkal is bővült: bástya vagyunk, mert keleti határainknál ütköznek bele a nyugat-európai művelődési hullámok a bizánciba s kelet-európaiba. A fentiekből kiderült, hogy a bástyaszerpet, szinte teljesen hasonló értelmezéssel, a románok is maguknak tulajdonítják.

A hasonlóság tehát megállapítható a román s magyar nemzetképek között. Mégis van közöttük két igen lényeges eltérés. Az egyik az, hogy a magyar nemzetkép tételei konkrét adottságokból, valóságos tényekből indulnak ki, vagy ha csupán a fantáziára támaszkodnak is, mint elképzelések, eredeti alkotások. Dúló viták után ma már tisztán látjuk, hogy középkori tudós krónikásaink igaz hagyományokra építettek, s koruk fogalmai szerint fejezték ki magukat, amikor szittyáknak, azaz a latin műveltségű európai világhoz képest barbároknak nevezték őseinket. A bibliai rokonság már tisztán a fantázia találmánya volt, de jól látszik, hogy keleti származásunk s az intenzíven átélte bibliai, ugyancsak keleti világ, összetalálkozva, mint adtak bátorítást erre az egyedülálló találmányra. A nomád kultúra értékelése lényünkéből, természetünkéből következett; hogy ez a kultúra egyébként bizonyos dolgokban, katonai szervezetben, politikai gyakorlatban többet ért a nyugat-európainál, időközben a tudomány is megállapította. A Kárpát-medence nem azért lett földrajzi egység, mert Magyarország foglalt benne helyet, hanem azért alakult, szerveződött meg Magyarország a Kárpát-medencében, mivelhogy a Kárpát-medence földrajzi egység volt, egy ország ideája, feltéte-

le. S hogy milyen valóságosan bástyá voltunk, ezt évszázados harcokban megölt, elhurcolt, megnyomorított magyar milliók, de ez abszolút veszteségen kívül a nagy pusztítás miatt meg sem született milliók, a közben elmaradt szaporulat igazolják (bár ne igazolnák).

A román nemzetkép mindezzel szemben részint másodkézből való, részint – nem sérteni akarunk vele – a magyar másolata, azaz nem konkrét adottságokon és valóságos tényeken alapszik. Hogy részben *másodkézből való*, ez könnyen megérthető abból a tényből, hogy lassan, észrevétlenül formálódva ki, semmiféle hagyomány nem keletkezett a románságban származásáról (ez mindig a nemzetkép első tétele), legfeljebb csak vajdaságai megalapításáról, de ez is részint magyar mondák, például a csodaszarvas mondája átöltöztetésével. A dáko-román elmélet eredete is jól ismeretes ma már. A magyarországi humanista tudományosság születése percétől nagy kedvvel fordult az eredet- s múltkutatás felé, különösen, ahol antik nyomokat vélt felfedezni. Már Bonfini s kortársai nagyra értékelték aényt, hogy Magyarország területére két római provincia is kiterjedt: Pannónia és Dácia. Egyszerre megindult a dicsőségben való osztozkodás. Sokat kapott belőle az egyszerű román nép, melynek nyelvéről egyhamar kiderült, hogy a latin leánya, s így maga bizonyára Dácia örököse. De az erdélyi százok között is akadtak annak hangoztatói, hogy a szászok a dákok leszármazottai. Sőt magyar tudós is állította ezt a magyaroKról. Egészen természetes, hogy amikor már román eredetű humanista tudósok is nevelődhettek a XVIII. században, lelkük tövéig átforrósodtak a már háromszáz éves humanista elképzeléstől, s belőle kiindulva rendszerbe foglalták – az úgynevezett dáko-román kontinuitás rendszerébe – népük származását, a szokásos módon dicsfényvel helyettesítve a ködöt, mely a régi századokat takarta. – Hogy pedig részben a *magyar másolata* a román nemzetkép, ez a földrajzi egység s a bástyaszerép, e két jelentős érv lemásolásából látszik. Csúrve-csavarva a dolgot, sok mindenre rá lehet fogni olyat, ami egyébként nem illik rá. Nagy-Románia földrajzi egysége nemcsak azért nem hihető, mert gyenge, vagy hibás geológus érvekkel van alátámasztva (részletezni fölösleges), hanem azért is, mert az ugyan elképzelhető, hogy földrajzilag változatos, széteső területen állam keletkezett, de hogy egy csodálatos földrajzi egységben (amilyen volna Nagy-Románia) *nem*, ez lehetetlen. Mert a földrajzi egységek ellenállhatatlanul szívják, kötik magukhoz az államokat. Ha Nagy-Románia földrajzi egysége volna igaz s nem a Kárpát-medencéé, akkor a magyarok országa nem a Kárpátok körülfogta medencében alakult volna ki, hanem Nagy-Románia területén. Ezt különösen azok írják alá, akik tudják, hogy a magyar hatalom s nép a románok területén, a Kárpátokon túl is megmérte erejét. A bástyaszerépet egy ország a hatalmával vagy népe tömegével vállalhatja (a kettő csak ritkán nem azonos). Hatalmas országa a románoknak a múltban nem volt, vajdaságaik csak Magyarország kapuiul szolgáltak, amit nagyon jól tudott például Nagy István vajda, aki mint az egyik kapu, Moldva védője, szállt szembe bátran a törökkel. Népük tömegeit sem vitték a törökök mészárszékére a románok, amit onnan láthatunk, hogy ellentétben a magyarokkal, megszorodva, a régi időhöz képest óriási számban bukkantak fel az újkorban, a török vész elmúltával. Mivel így sem a földrajzi egység, sem a bástyaszerép nem a valóság alapján került bele a román nemzetképbe, kézenfekvő, hogy a gondolat nem eredeti, hanem a magyarból kölcsönzött. Azért állítjuk ezt ilyen határozottan, mert a dolog egy általános tünetbe tartozik bele. Állami múlt nélküli szomszédaink, amikor államot juttatott nekik a sors, modort s adatokat kerestek államukhoz. Alig vehették volna ezeket máshonnan, mint Magyarországtól, melyben századokon át éltek. Ada-

tokat inkább a szlovákok kölcsönöztek, szlováknak gondolva a magyar állam felvidéki berendezkedései, tettei, hordozói jó részét – bár a félreértett oligarcha Csák Máté-
nak megvan az erdélyi „román” párja is, László vajda. A románok azonban inkább a
modor kölcsönzésében váltak ki. Ez magyarázza a földrajziegység- s a bátyaszerep-
gondolatokat, de az egész nemzetképüket is. Hogy az olvasó kellőképpen értékelje a
szerepeket, mellettünk, magyarok mellett úgy kell látnia a szomszédokat, mint művész
mellett a kontárt, az alkotó mellett az epigont.

A második igen lényeges eltérés a román s magyar nemzetkép között szorosan kap-
csolódik az elsőhöz, s ez: az időben való különböző feltűnésük, életük. A magyar nem-
zetkép, amint a magyarság tudatos rétegeit döntő módon befolyásolta, körülbelül
mindig idejénvaló volt, azaz a korszerű európai szellemben gyökerezett. Amíg a szittya
rokonság kontúrjai uralkodtak rajta, addig sem ragyogott jobban a dicsőségtől, mint
akármelyik európai nációé. S bár közben sok színes képzelet szülte vonás rakódott rá
(ebben sem állt egyedül), rögtön reagált minden reális kutatás eredményére. Szakem-
berek jól tudják, hogy mennyire idejében rajzolódott a magyarság elé – ha nem kis el-
lenkezés fogadta is – az addig ismeretlen finn rokonság írói és tudósi feldolgozásban
egyaránt. A romantika igen szabadjára engedte a képzeleteket, s hamis színek töme-
gét keverte a magyar világ képébe – de korszerűen. Vagy maradhatott volna-e nyug-
ton a magyar szívr, amikor például a szlávok egy valóságos földre szállt mennyországot
teremtettek maguknak, Pán-Szláviát? Az sem volt elképélhető, ha az európai ideálo-
kat akarta követni a magyarság, hogy ne törekedjék a dualizmus korában a nemzetál-
lam eszméjének megvalósítására, azaz egy olyan ország kiépítésére, melyben – bár el-
ben, törvény szerint tökéletes szabadság, egyenjogúság uralkodik – a cél vagy inkább
az értelem az, hogy mindenki magyar legyen. Ezért még ma is ölni tudnának bennün-
ket, akik a maguk népi állománya szempontjából szomorú, fájdalmas adatokat kutat-
ják, de a szellemtörténeti hátteret vizsgálni elfelejtik. Egy bizonyos: a magyarság fel-
adta a nemzetállam eszméjét; képébe a modern európai szellem hatására elsősorban
népe egésze, mondjuk népisége került, múltjával, jelenével, kiterjedésével, gyarapo-
dó élete problémáival – s a kárpáti Magyarország, mely politikai vezetőtehetségével,
ha úgy tetszik, államraisonjával megteremti a Kárpát-medencében a békét, miként a
régmúltban.

A nagy múltú, középkor elején kezdődő magyar nemzetképpel szemben a román
nemzetkép *nem nyúlik messzebbre a XVIII. századnál*. A románság addig szinte teljesen
vegetatív sorsa miatt ugyanis csak ekkor keletkeztek tudósai, a tudományosságban egy
kicsit elkésve, de, talán ezért kárpótlásul, a francia forradalom, a nacionalizmus szü-
letése korában. Rábukkanva ezek a humanista elképzelésre a románok származásáról,
bár másodkézből, de természetesen forró levegőjű s dicsőséges nemzetképet alkottak.
Erre annál inkább is szüksége volt a románoknak, mert abban az időben meglehetősen
nyomasztó sorban éltek Erdélyben. Erdély rendi struktúrája ugyanis a magyar, székely
és szász nemzettel egy eredetibb, régibb állapotot őrzött, melyben a románság száma,
szerepe, teljesítménye, szervezete a három nemzethez képest még rendkívül kicsiny
volt. Az újkorban azonban – mint a legújabb kutatások mindjobban megvilágítják –
óriási mértékben szivárgott be a románság Erdélybe. Bár feltűnő módon növekedett
száma, Erdély konzervatív rendi tagozódását mégsem tudta megváltoztatni. Teljesség-
gel lehetetlen volt ugyanis, hogy negyedik nemesi rendként vétesse fel magát az erdélyi
politikai szervezetbe egy olyan nép, melynek nem volt nemese (ez vehetett részt
csupán a politikai életben), csak parasztja, pásztora. Ezért hirtelenséggel a francia for-

radalomban született nemzetiség eszméjére támaszkodott, mely a társadalmi kiváltságosok helyett minden egyes ember, polgár egyenlő jogát hangsúlyozta. Világos, hogy csak ezzel a nemzetiségi elvvel szerezhette a rendkívül megduzzadt erdélyi románság politikai súlyt. Hogy ezt még tovább fokozza, teljes erővel belefogódzott a kapóra jött magyarországi humanista elképzelésbe, mely szerint a románság Erdély legelőkelőbb származású népe, mert a római utódja.

A nacionalizmus a római származás tanával legalább olyan megrendítő erővel ragadta meg a románokat a romantika korában, mint a szomszédos szláv népeket a pán-szlávizmus. Mivel részint a hatalmon kívül éltek, részint csak kis országgal rendelkeztek, a római eredettel beoltott nacionalizmusukból dühös és elszánt politikai aspiráció keletkezett. Egyforma hévvel tüzelt ez mindaddig, amíg csak be nem teljesedett, sőt az aspirációk kielégítése után, az utóbbi húsz évben sem szűnt meg a hév s a tűz, érezve talán körös-körül a veszélyt, mely a teljesedésbe ment álmodást szétrombolhatja. Mivel az igények táplálására s a beteljesedett álmok megőrzésére nem lehetett jobb eszközt találni, mint a romantikus nemzetkép folytonos emlegetését, felszínen tartását – akárcsak szlovák szomszédaink –, állandósították a románok is magukról azt a képet, mely a romantika korában kapta lényeges vonásait. Tudományuk arra rendezte be hadi állásait, hogy a humanista eredetű és a romantikus nacionalizmusban egységesített szemléletet mindenáron megvédje a sürű aggályokkal, sőt a cáfoló adatokkal szemben. Védekezés helyett alkotást (ami pedig a tudomány igazi természete) csak az esetben engedett meg, ha megegyezett a százötven éve elterjesztett felfogással. Így történhetik meg, hogy az írásunk elején pontokba szedett mai nemzetkép – eltekintve néhány újabban készített szépségflastromától – akár a XVIII. század végi román tudósoké is lehetne, Sinkaié vagy Majoré. *Ez a mesterséges állandóság a második fő különbözőségi jegye* a román nemzetképnek a mindig korszerű magyarétól s egyéb európai nemzetétől. Az a nemzet, melynek nincs oka – valamilyen politikai cél érdekében – nem a szintiszta igazságot állítania magáról, aszerint hajlítja, változtatja ismereteit, elképzeléseit önmagáról, amint objektív tudománya mind nagyobb világosságot vet kérdéseire. A románok – említett okokból – ennek ellenkezőjét, a merevítést, konzerválást, állandósítást végezték és végzik. Ily módon elkerülhetetlenné lett, hogy a román nemzetkép időszerűtlenné ne váljék (ellentétben ebben is a magyarral). Az erdélyi magyarok a bőrükön tapasztalták ezt az időszerűtlenséget: mikor a régtől fogva táplált aspirációk kielégítésére egy nagy országot kaptak a románok, azt hitték, hogy még mindig a XIX. században élnek, s nemzetállamot akartak csinálni belőle. Jól tudjuk, milyen gyötrelme származott belőle a nem románoknak.

A román nemzetkép fenti állandósulásával természetesen állandósult a románság látása, szemlélete is. Hiába próbálunk, lehetetlen a tolmácsolt nemzetképben mást is találnunk, mint dicsőséget. Mohón s tele állandó vérmes reményekkel, csak a dicsőségre vagy a dicsőségnek értelmezett eseményekre volt kíváncsi sorsából keleti szomszédunk – mintegy a szíve s agya erősítésére, hogy dicső sorsot érdemel az, akinek dicső a múltja. Miközben lelke vagy másfél századon át nagy politikai jövődőről tervezgetett, olthatatlan szomját oltogatta a fényes történettel. Amióta a dáko-román nacionalizmusra tette fel életét vagy halálát, s emellett állandóan kitart, azóta egyúttal szükségszerűen *állandó dicsőségben* is él. Annyira, hogy nem ritkák az olyan dicsekvések, melyek szerint a románok akár a kultúra élén is állhatnának. Mondanunk sem kell, hogy ma már ilyen irreális képzelgések nincsenek a magyar s a korszerű európai nemzetképekben. A román nemzetkép világosan mutatkozó mesterséges állandósá-

gát s ragyogását elsősorban kétségtelenül a folyton bőséggel buzogó román érzelem biztosította. Egy tanulságos magyar kiadvány jelent meg nemrégiben az utolsó ötven évben közzétett román néprajzi térképekről.* Ezek jó részéről lehetetlen feltennünk, hogy tudós kéz rajzolta volna őket. Az érzelem festett rajtuk románnak mindent, mint ahogy az érzelem állította úgyszólván a glóbus középpontjába Romániát egy jellegzetes térképen, melyen a románok elterjedését ábrázoló körök szinte Európa felét átölelik. Az érzelem elháríthatatlan kitörésének s nem tudományos kutatómunkának az eredménye az a legújabb kombináció is a románok eredetéről, mely mostanában lett ismeretes a magyar olvasóközönség előtt.** Ez már odáig előkelősíti a románokat, hogy még a római származással sem elégszik meg, hanem – megfordítva a dolgot – a rómaiakat is a románokból, illetve ezek őseiből, a dákokból származtatja. Ha érzelem ragadja el a románokat, semmin sem lepődhetünk meg, hiszen ők szomszédságunk legérzelmesebbjei. Olyannyira, hogy még tudományosságukban is az érzelem dominál. Vagy mivel mással volna magyarázható az a suttyomban ható terror, mely nem engedi meg, hogy a dicsőségesen duzzadó nemzeti érzésen csorbát ejtsem a tudomány? Magyarok jól ismerjük ezt a terrorfélélt: a múlt század vége felé egyik karakán tudósunk összeszedte elődei „hazafias véleményét” a magyarság szittyá származásáról, a hazafiatlanság vádját sütve az ellenkezőt állítókra. Ami azonban nálunk múlt századi tünet, s elmúlt, miként a tavalyi hó, a románok között ma is érvényben lévő elv. Hogy ebből milyen károk származnak rájuk, szinte fesseget az indulat, hogy bőven leírjuk. Elég azonban, ha csak egyéb szomszédaink, a szlovákok nagyjából azonos tudósi eljárására utalunk. Kétségtelen, hogy elsősorban *romantikus* az ismertetett nemzetképet alkotó román tudomány: a régmúltat látja a legfényesebbnek, mert abban érzelmes képzeletét szabadjára engedheti, adatok nem kötik meg; annak hőseit emberfelettire nagyíthatja, országát széles e világon rettegettnek. Romantikus természetével egyúttal anakronisztikus is: a románok konkrét őseiről beszél egy olyan régi korban, amikor inkább csak kultúrákról, mint egyes népekről lehet szó, nem akarván tudomást venni a modern kutatási irányelvről, hogy a népi egyéniségek kialakulása az emberi történelemnek aránylag újabb fejezete; a nagy múlt s a nagy jövő ábrándjait ezenkívül számtalanszor előre- és visszavetíti. Mindezekből következően *kritikátlan*: tényeket felfúj, túlértékel; egészen friss eszméket, melyeket a legújabb kor szült, mint például az összes románok egyesülését, a múlt provinciális mozgolódásaiban és kalandjaiban is felfedezni vél. Előítélettől vezetve, a román múlt számtalan kérdését, területét munkálatlanul hagyja, vagy mesterséges beállításban látja. Egyszer még pironkodni fognak a románok, hogy emiatt idegen, magyar tudományosság látott neki a román múlt még sok tisztázatlan kérdésének. Ennek a magyar kutatásnak lehetnek elfogult, helyely-közzel esetleg még rosszakaratú eredményei is, hiszen mindnyájan emberek vagyunk. De előbb-utóbb szemléletváltoztatásra fogja bírni a mai praedestináltan romantikus-anakronisztikus-kritikátlan román eredet- és múltvizsgálatot. Ez annál inkább is lehetséges, mert minden tisztafejű ember láthatja, hogy a románok súlyban és tekintélyben semmit sem vesztenek erejükből, ha a mindjobban világosodó igazságra helyezkednek. Mert vajon oly nagyon lényegesen kellene-e változtatni az öntudatunkon, a politikai magatartásukon, ha a tényeknek megfelelően azt állítanák, hogy a Bal-

* RUMÄNISCHES ETHNOGRAPHISCHES HANDKARTEN, UND IHRE KRITIK. Staatswissenschaftliches Institut, Budapest, 1942. 44. o. 34 térképpel.

** Lupa elmélete, 1. *Kisebbségi Körlevél*, 1943, 1. szám. Gáldi László cikke.

kán északi részén romanizálódva s hallatlan vitalitással eltelve, lassan előzönlötték nagyjából azt a területet, melyet egykor az apjuk, a római, birtokába vett? Isten látja lelkünket, hogy mi ebben még nagyobb öntudatépítő lehetőségeket sejtünk. Ma csak egy régóta hazudott s mesterségesen életben tartott dicső múlthoz kell méltónak *len-niök* a románoknak; olyan állapot ez, melynek terméketlensége, csupán megtartó jellege előbb-utóbb ki fog derülni. De ha azt tartanák magukról, hogy felköltözve a Duna fölé, a régi római provincia szerepét akarják átvenni a rokonság jogán, akkor ehhez a szerephez méltóvá kellene *válniok*; s ez olyan folyamat volna, melynek építő, alkotó jellegét a végletekig lehetne fokozni a románság hasznára. Mindez azonban merő, haszontalan agyvíllódzás. Ma a románok, bizonyára presztízisokból, a dákoromán kontinuitáshoz ragaszkodnak, s azt szépségflastromozzák a tudományos közvélemény nem kis vidítására. Nyilván azért teszik ezt, hogy a második világháborúból ugyanazzal az országgal kerüljenek ki, mint az elsőből, nem gondolva arra, hogy ma már csak pislákolnak azok az elvek, melyek huszonöt éve döntöttek.

Ez azonban az ő dolguk, minden nemzet a maga módján szokott képet festeni magáról, megokolást keresni létezésére, küldetést szabni tagjai elé. Ahogy ezt jelenleg tesszik a románok, akképp kell nekünk a lehető tanulságokat leszűrniük:

1. Naiv fia az a Kárpátok vidékének, aki azt hiszi magáról, hogy kizárólag ő tarthatja a legkiválóbbnak nemzetét. Ha a magyarok között volna ilyen, e tanulmány első öt pontjából meggyőződhetik, hogy a románok nem kevésbé a legkiválóbbnak tartják nemzetüket. Ne kísérletezzünk még olyasmivel sem, hogy melyikünknek vastagabb az irodalomtörténete, nagyobb a tehetsége, értékesebb és több a produkciója. A nacionalizmus egyformán elégtett ki minden nemzetet. Hiszen nem a nyersanyagok tömegéhez, még csak a tagjainak a számához sem kötötte egy nemzet nagyságát, általában a legkevesebb konkrétumhoz s rációhoz. Annál inkább azonban az érzelemhez – ezért édestestvére a nacionalizmusnak a romantika, az érzelem stílusa. Az érzelem pedig általános emberi tulajdonság, mindenütt meglelhető, akár az étvágy vagy a szomorúság, s nem függ egy társadalom, közösség nagyságától: egy kis gyülekezetben éppannyi lehet belőle, mint egy arénában, egy éjszban éppannyi, mint egy angolban. Semmi csudálatos nincs tehát abban, hogy az egyes nemzetek körében kitermelődött nacionalizmus egyforma hevű, fantáziában, kebdagasztásban, vágyakban, célokban egyenlő értékű. Ha tagadnók, hogy a nacionalista román a maga módján éppannyi értéket, biztatást láthat nemzetében, mint a magyar, ezzel körülbelül olyan badarságot hinnénk róla, hogy nem lehet annyira szerelmes vagy érző szívű, mint mi.

2. Teljességgel felesleges az aggodalmaskodás, ha a fenti, külföldön terjesztett román nemzetkép méltányolásáról, azaz a román propaganda sikeréről hallunk. Még mindig tele rémülettel ennek nagy győzelmétől az első világháború végén, ma is azt hiszük, hogy a románok sikere – az érdek-összeütközések miatt – egyenlő a magyarok sikertelenségével vagy fordítva. Pedig csupán arról van szó, hogy egyforma szépet állíthatva magáról minden romantikus nacionalizmus, az egyik ember a románnak hisz, másik a magyarnak (ha ez is romantikát terjeszt), vagy talán sokkal egyszerűbben, egyik az egyikkel találkozik, másik a másikkal. Ebből akkor keletkeznek késhegyig menő propagandaháború, ha még ma is romanticizmusra reagáló propaganda-felnevők döntenék el a világ sorját. Ez esetben természetesen az a nemzet győzne, amelyik tömerdek pénzzel, garmada könyvvel, légió propagandistával a legtöbb ismerőt tudná szerezni a maga szépnek festett nemzetképéről, háttérbe szorítva a többi nemzet képét. Az első világháború után nagyjából ez volt a helyzet. Ez lesz-e vajon a második után is?

3. A románok azt tartják, hogy igen, legalábbis propagandaleadásuk természete ezt árulja el. Részint abból látjuk ezt, hogy semmit sem változott az az első világháború óta: ha véletlenül egy negyedszázad előtti román propagandairatot ütnénk fel, ha nem tűnnék fel a nyelv, melyen írták, alig vennők észre, hogy nem a mai időkre szánták. Részint pedig abból, hogy ma is jórészt a magyarság ellen irányul. Vagy úgy, hogy eltekintenek fölötte, mint egy quantité négligeable fölött, fikciónak mondva azt, hogy egy szem magyar is volt és van, csinált és csinál valamit Erdélyben, vagy pedig úgy, hogy a legfeketébb ördögnek festve s legázsiaibb hordának mondva minden vétket rákennek azért, hogy a románok elmaradtak a nyugattól, bizánciak lettek stb. Nem mondható, hogy éppenséggel reális vagy tájékozott szemmel tekintenének felénk a szomszédságból. Ne is várjuk az ellenkezőjét addig, amíg a romantikus román nemzetkép él. Addig ugyanis Erdélynek román bölcsőnek kell lennie, a román származású Hunyadinak egymagában Erdély egységét kell bizonyítania a román vajdaságokkal, számos Magyarország felé tekintő magyar fejedelmei, urai ellenében, a világháború utáni Nagy-Romániát a magyarok elé kell visszavetíteni, kellemetlen epizódnak tekintve ezek közbejöttét, s mindez csak úgy érhető el, ha a román nemzetképet ráterítik a magyar jó részére, és jámbor arccal állítják, hogy nincs alatta semmi, vagy ha van is, valami ördög.

Isten őrizzen, hogy viszonzni próbálnók ezt, magyarok. Azt állítottuk magunkról a tanulmány belsejében, hogy a mi nemzetképünk általában mindig korszerű volt. Ez ma azt jelenti, hogy megunva a nacionalizmus romantikus indítékait, valami új közösségi gondolatot keresünk. A közösségben gondolkozók pedig nem lehetnek ellenségei a közösségeknek. Ha másból nem is, egyelőre legalább abból tapasztalhatjuk ezt, hogy mind több érdeklődője, ismerője akad köztünk a román közösségnek, s mind több tudós kutatója a románság múltjának s jelenének.

FIGYELŐ

ORPHEUS TESTAMENTUMA

*Orbán Ottó: Az éjnek rémjáró szaka
Magvető, 2002. 56 oldal, 1490 Ft*

Költők utolsó versei az emlékezés, ítélkezés és visszavonás nyelvén beszélnek, bizonyos testes könnyűség tónusában: szófűzésük a tágas mellékjelentések szokatlan fordulatait veti elének, témáik elveszítik nevüket, formáik gondatlanságaikkal együtt tökéletesek – a befejezés előtt még egyszer – egy összemérhetetlen szólam kíséretében – megkísértik a kezdetet.

Ez az elégikus hangszínnel mélyített, hanyagnak tetsző lírai talajmozgatás egyszerre összefoglal és kezdeményez: a költői szemlélet idővel mérlegelni kezdi fontos eszméit, előbb-utóbb még a közömbös alkat is erkölcsi mércekké halvány rovátkáit rajzolja a szövegbe, és egy-egy összegző idea vártájáról véglegesíti véleményét a dolgokról.

A költői alkat ugyan a személyiség egyedi hangján szólal meg, mégis a kései versek közös jegyeinek birtokában: erősödnek az ifjúkori emlékek ösztönzései (nevezzük ezt, Babits-ra utalva, „hajjcsi-halni”-effektusnak); minden apró titok, amely ellenáll a kiszámíthatóság törvényeinek, egyenlő rangra emelkedik, a tapasztalat mindinkább egymásba építi a mikro- és makrokozmosz híradásait (nevezzük ezt, Kondor Béla szavával, szükségyszerű, részleges öregkori „boldogságtörödékek”-nek; vagy ahogy Robert Musil írja: minden számár boldog, ha legalább egy parányit erősebb, mint a málhája); a szövegekben elúrhodik a férfias kíméletlenség üressége, az utolsót táncoló kakas büszkesége vagy a holdat megugató eb siralma és elhagyatottsága (hadd hívjam itt segítségül Erdély Miklós egyik fordulatát: „*aligléted remény és figyelem által újra érvényre jut*”); az érzéki tapasztalat fokozott erővel keresi az elvont kifejezések megfelelőit, a felhalmozott élettapasztalat eszmei egyenértékeseit, hogy legalább a gondolat lámpásával túlvilágítson az utolsó, beláthatatlan útkanyaron (a záróverseknek ezt a jegyét – Rilke ontológiai beszéd-

módjára utalva – „Orpheus-igény”-nek nevezném); és végül említenek még egy rejtett elemet: az etikai és intellektuális megváltásérzet mellett az utolsó szövegek háttérében szót kér az esztétikai megváltás gondolat is (a *helyesnek, értelmesnek és a szépnek ez a hármas igénye – különböző fokon – minden öregkori alkotás mélyén ott munkál – mondjuk így: a matuzsálemi „dal megváltja énekesét”*).

Orbán Ottó posztumusz kötete, AZ ÉJNEK RÉMJÁRÓ SZAKA a kútba hulló kövek csobbanását s a víztükörben megcsillanó töredék napfényt idézi meg. Mintha a megsemmisülni készülő figyelem még egyszer egy emberi tenyér fölé hajolna, és megkísérelné értelmezni saját életét a személyes és egyetemes érvényű hanyatlás jeleinek tudatában.

A kötet két ciklusra bomlik.

Az első csoportban tizenöt dal sorjázik: két- vagy háromszakaszos, keresztrímes, sor eleji nagybetűvel írott kötött formák, címükben egy-egy elvont fogalmat görgetve, szemlátomást egy hosszabb, egynemű ihletfolyamat darabjai – ezek, aki együtt, egy olyan moralista összegzései, így egykori hitének széttört üvegszilánkjain semmiféle eszmény maradék fényeit nem láthatja többé.

A második csoport – hét költemény – egymással címükben sem összefűzött, üdvözomjas, már-már a másik partról integető, átszellemült szövegek együttese, amely mintegy újra tagolja a fojtott művészi hangot, s a remény rangján álló mosollyal eleveníti meg a költészet, a szerelem és az ifjúság eszmei háromságának ígéreteit. A hálaadás, a fohászzkodás és a mágikus elődidézés tónusárnyalatai elegyednek ezekben a szövegekben, és itt-ott – nagy ritkán – kiütözik a költő keserű, egész életre szóló fiatalkori háborús tapasztalata.

A zárt, ünnepélyes és hanyag formai jegyeket mutató, látomás- és jóslatbeszédet egybefűző tizenötös csokor olyan erővel villantja fel a költő fanyar létsummázatait, hogy az ember lassú, szóról szóra haladó olvasásra kényszerül, s az egyszerűen, de súlyosan megfogalmazott versfordulatokban, úgy rémlik, ő maga is lépten-nyomon mérlegre kerül. A szöveg

annyira megszólító erejű, a személyes vallo-
más varázslata annyira számon kérő és megrá-
zó, hogy az olvasót szinte megtanítja a vég-
ső kérdésekkel történő szembesülésre. A kö-
tött forma még a hellyel-közzel fel-felködlő
közbeszédi elemeket is szertartásos közzé-
avatja, s a néhol megpendített ironikus hang
is verdiktté keményedik. Első benyomásunk
az, hogy itt egy csalódott halandó beszél, aki
valaha tegező viszonyban állt a reménnyel
(gondoljunk a DAL A KORSZAK JÖVŐKÉPÉRŐL című
darab első sorára: „szarrá ment megváltást prófé-
táló rögeszménk”, s az ezzel szemben álló, hitval-
lásszerűen szóló A TIGRIS BAJUSZA tizenkette-
dik sorára: „Képzetelem mégis az égre les”). Már
a szóválasztás is azt jelzi (ég, jövőkép, megváltás,
világ, jó vég, Isten fia), hogy egy olyan költő fel-
sége területén járunk, aki nem feledkezett meg
a világ erkölcsi mérhetőségéről, s akinek élet-
műve ahhoz a poétikai vonulathoz tartozik,
amely bízhatott a szabadság és a rend szintézi-
sében. Szó se róla, a kötetben akad néhány
pont, amely arra utal, hogy ez a feltevés eleve
korlátozott, korai személyes tapasztalatokat
cáfoló és fölöttébb törékeny lehetett. A komor
önlélekrajz, a DAL A KESERŰ IZRÓL így beszél:

„Gyerekkorom csonketeze keményen kifosztott;
A légópince lépcsőjén le és föl.
Ágyamhoz tálcán hozták a kórházi kosztot,
Keserű volt a szenvedéstől.”

Vagy pillantsunk rá A REJTŐZŐ ROKON utolsó
sorára:

„s láttam az ostrom alatt az utcán rohadó lódögöt.”

A kései ítélet eredménye, a vég eredménye, le-
sújtó, általános érvényű és visszavonhatatlan (a
művészet részleges erőforrásait emlegető so-
rok a kötet második ciklusában csak enyhíthe-
tik az egyetemes rombolás tapasztalatát). Az
ember maga is háború („Operált koponyámhoz
mind közelebb robban a gránát”, „Mindennapos ve-
reségünk a test”, „s bombát robbantanak testünkben
a terrorista sejték”), a romlás szerves barometere
– sárrá sorvadó anyag, bár eszmék hordozó-
ja. A teológiai szókatalógus jelenléte a verse-
ket történeti mederbe ágyazza, s egy modern
manicheus világkép darabjaiból szervezi meg
hiten túli hitvallásait. Megindító, ahogyan a
sötét alaptónus anyagán olykor-olykor áthatol
egy-egy „cingár lángnyaláb”, emberi mivoltunk

bizalomelixírje. Ismét idézem a DAL A KORSZAK
JÖVŐKÉPÉRŐL című darabot egészben, hogy lás-
suk: a sorokon átimbolygó mondatszerkezet
valójában – a negatív ítélet maszkjában – egy-
fajta tárgyitalan várakozás elemeit rebbentí fel,
s iskolapéldája lehetne annak, hogy a művé-
szetben a legrosszabb tapasztalat ábrázolása is
utat nyithat a létigenlésnek, vagy legalábbis
egy vers erejéig felfüggesztheti a kárhozatot:

„Szarrá ment megváltást prófétáló rögeszménk,
Hogy össze kell fognunk, s megjavul a világ,
És rossz történetünknek jó vége lehet még,
Ha eztán nem feszítjük meg Isten fiát –

Ember többé nem lesz embernek farkasa,
Mely prédáját bombákkal tépi szét.
Éjszaka jön, a holdnak nincs hasa,
Sötét van, vak, csillagtalán sötét.”

A vers első két sorának kijelentése – mint-
hogy a második sor vesszővel kezdődik – nyil-
ván átfogja a harmadik-negyedik sort is – a
harmadiktól a hatodik sorig terjedő versmag
mégis olyan érzetet kelt, mintha hirtelen
visszavonná, meglebegtetné a kezdő állítást (a
hetedik-nyolcadik sor aztán ugyancsak kettős
töltésű: sötétséget emleget ugyan, de mivel
eszmei síkról természeti síkra tereli a szöveget,
puszta leírásként is észlelhető). A drasztikus
indítás, a teológiai árnyalattal villanó szavak,
a többes számú birtokos személyrag az első
sorvégen (ritka ez ebben az egyedi sorsössze-
geket betakarító, megrendülten-megrendítő-
en felelőssé vált költői nyelvben), a közösségi
eszme felbuknása („össze kell fognunk”), a vil-
lágjobbítás bizonyos technikáinak maradéktal-
an kudarczete, a jövőlatoltgatás képatórnék
összekapcsolása a keresztény istenfogalommal
– nos, mindez egy sokoldalúan elrejtett jó lel-
kiismeret merészen kíméletlen s éppen ezért
bizalomra jogosító szemléletét közvetíti. Külö-
nös súllyal esik latba a negyedik sor „eztán”
szava, hiszen a gondolatmenet ezen a ponton
fordul át: az ítélet egy pillanatra kölcsönkéri a
remény elvét, s mintegy a mai naptól – a mind-
enkori mai naptól – hagyja újrateremtődni
az erkölcsi rendet. Mintha azt sugallná: a múlt
csak akkor menthetetlen (mi magunk csak ak-
kor tesszük megbocsáthatatlanná a történe-
lem bűneit), ha mától fogva ugyanazt tesszük,
mint amit eddig tettünk. A modern teológiá-
ban ismeretes ez a gondolat: „a mindennapok-

ban folyamatosan megteremtett Isten” – itt ennek a fordítottját látjuk: a költő a keresztény mítosz központi képzeteit megidézve int arra, hogy egy *másik* jövő bármikor elkezdődhet.

Egyetlen példánál igyekeztem megvilágítani azt a szokatlanul sűrű versalakzatban megfogalmazott kettősséget, amely a kötet legfontosabb híradása: noha olyan költő műveit olvassuk, aki a halál előtti időszakban is többnyire a létezés mínusz összegeit tárja elénk, erre csak a plusz összegekre irányuló kilátás birtokában válik képessé. A szövegek furcsa érzelmi ingamozgása – bárhol ütöm fel a könyvet – több ízben megkínál valamiféle örömmel, erősítő lélektartalékkal vagy hajnalian derűs mozzanattal. Ez a pozitív gesztusrend főleg a következő tematikus gócpontok köré épül: az örök szerelem ideája, a művészet (a „dal”) életben tartó ösztönzései („*Hadd szajkózzam, hogy halál nincs, / Míg legyűrrjük a verseinkben!*” – VEJNEMÖJNEN, KOSZTOLÁNYI), a játék létfontosságú adományai („*Életben tart fiatalágunk maradék könnyelműsége*” – DAL A KOCKÁZATRÓL ÉS A MELLÉKHATÁSRÓL).

A szerelmi érzés hovatovább himnikus formákban lobog Orbán Ottó öregkori verseiben. Ez nemcsak azért különös, mert a magyar költészet – kevés kivételtől eltekintve – eddig nem rendelkezett ennek az érzésnek a versmintával, hanem azért is, mert itt a lélekkel átszellemített testiség gyönyörű leírása mellett (a ZSOLTÁR, semmi kétség, a magyar szerelmi költészet csúcsai közé tartozik) a szerelem mintegy az anyag és a szellem összekötő hídjaként jelenik meg (amelynek közepén alkalmasint tátonghat egy üres lyuk, lásd: „*Emberi, tehát vak és veszélyes a drága*” – DAL A FAGYBAN LOBOGÓ LÁNGRÓL). A matéria túlhabzása, az öröm hangsúlyozása a halál közelében, a pusztulás és a teremtés közös metaforájának megpillantása a szerelmi egyesülésben, a szerelem időtlensége (ez a „szerelem-vándorlás”), a közösség megalapozása, valamint a szerelemnek mint halállelensúlynak sejtetése – ezek azok az eszmei részelemek, amelyekből Orbán Ottó kései szerelmi lírája összeötvöződik.

„*Mert a szerelem élet és halál egyazon pontban,
Fele rész teremtés, fele rész pusztulás*”
(ZSOLTÁR)

A kötet egyik vezérszólama, orpheusi szövegszövedékeinek nyomatéka és erőforrása

az a sokrétű vallomássorozat, amely magának a költészetnek a funkcióira vonatkozik. A megformált beszéd tisztaságot teremt, ellensúlyozza a félelmet, gyógyírt kínál a mulandóság fenyegetései ellen, és azzal, hogy tükröt tart hanyatló érzelmi-szellemi életünknek, megengedi, hogy futólag rápillantsunk az örökkévalóságra. Orbán Ottó verseiben ez a költői hitvallás nyílt és burkolt alakzatokban nyilvánul meg. Szembeszökő, hogy az első ciklus tizenöt darabja a „dal” címet viseli, s ez a tény már önmagában utal a költői beszéd egyszerűsége törekvő fontosságára, öntudatot szélesítő ígéreteire. Nem új jelenség ez persze – gondoljunk Babits kései verseinek dallamot dicsőítő metafizikájára vagy József Attila HAZÁM-jának utolsó sorára vagy az érett Rilke nagy költői-ontológiai összegzéseire. Orbán-nál azonban ez a lírai vallomástétel a polifon fejelem, az ironikus bújtatottság, az elődök-re való közvetett utalások révén csendül fel, s csak egyetlen költeményben (VEJNEMÖJNEN, KOSZTOLÁNYI) erősödik crescendóvá, a halállal szembeni feltétlen tiltakozássá. Alig találunk a kötetben olyan darabot, amely ne utalna a versre, sőt ne használná ezt a kifejezést („*Már nem tudok másfajta verset írni, / Csak olyat, melyben a halál kaszája cseng*”, „*Gyilkosoktól nem védhet meg a szellem*”, „*Szavakkal zárva fejszemem*”, „*Hatvanöt év, majd hatvanhat, / A verssem lassan megtelik halállal*”, „*de ez ma a csodák napja, a költészeté*”, „*Egy verssor libeg a nyelvemen*”, „*Vejnemőjnen vaskori sámán, / Dallal bűvöl a ragacos sárba*”, „*Versink ha vers egy tigris bajuszát cibálja*”, „*Megutáltam fiatalágom eszméletlenül pazarló verselését*”). Néha a közvetlen megnevezés elmarad, ellenben a verssor mögött egy-egy nagy előd alakja bukkan fel – e költészet esztétikai politeizmusa megengedi, hogy több és többféle minta derengjen át a szövegen. Résszint népdalemlékeket fedezünk fel („*Amott kerelkedik*” – DAL AZ IDŐ FÖLEMELT UJJÁRÓL, „*E vizet árasztó és füvet sarjasztó erő*” – DAL A KOCKÁZATRÓL ÉS A MELLÉKHATÁSRÓL; ritmikailag itt említtem ezt a sort is: „*Hallod-e, te Öregember?*” – DAL A TEREMTETT VILÁGRÓL), részint pedig klasszikusaink vesznek új lélegzetet a sorokban (Vörösmarty: „*Régi dicsőségünkről hazudozik a történelem*” – DAL A GYILKOSOKRÓL, „*Jön a fűfrizurás tavasz*” – DAL A TEST FÁRADTSÁGÁRÓL; Babits: „*Amíg élek s meg nem halok*” – A MŰZSA CSÓKJA, ez a vers összességében a JÓNÁS IMÁJÁ-ra emlékeztet, mondhatnám úgy is: egy „hiszekegy nélküli

üdvözlégy” ez, egy profán Jónás imája. József Attila: „*Lekottázom, hogy csontjaimban mit recseg a fagy*” – DAL A HEVERŐRŐL ÉS AZ ÓCEÁNROL, ez a sor a TÉLI ÉJSZAKÁ-nak erre a döbbenetes sorára utal: „*Összekocannak a molekulák*”, „*Keserű volt a víz is, amit ittam, / Keserű a bűnpártoló törvény*” – DAL A KESERŰ ÍZRŐL).

A kötet – formai szempontból – abba a lenyűgöző erejű záradékkötet-műfajba tartozik, amely klasszikus költőink végső mondanói a mosolygón szabálytalan verstani, mégis tökéletesen hatékony költői forma keretében őrizte meg. Azok a laza formai megoldások, amelyeket egy éretlenebb költői stádiumban ügyetlenségnek, sallagnak vagy szabadosság-nak bélyegeznénk, ezekben a nagy zárszavakban – meghökkentő módon – a teljesség, mélység és véglegesség garanciáiként jelennek meg. A szótagszámlálás elhanyagolása: „*Aszály jön ezután, örök aszály... / Amott kerekedik egy szél járta száj*” (DAL AZ IDŐ FÖLEMELT UJJÁRÓL) és: „*Mindennapos vereségünk a test, e / Lyukas zsák, ahonnet elfolyik az élet, / Ha beborít a világ-végi este, / Melyből vérivó denevérek víjjogása éled*” (DAL A MINDENNAPOS VERESÉGRŐL),

vagy a hímrímek nőrímekekkel való összecsengetése: „*Mi érte utol a tegnapi nagymenőt? / ...a Playboy / Címlapján vadító, meztelen nőt?*” (DAL AZ IDŐ FÖLEMELT UJJÁRÓL),

vagy a sorvégi penultimák rontott ritmusa: „*Életben tart fiatalságunk maradék könnyelműsége*” (DAL A KOCKÁZATRÓL ÉS A MELLÉKHATÁSRÓL),

vagy a rímhatás nélküli rímek fellépése: „*...rögeszménk / ...lehet még*” (DAL A KORSZAK JÖVŐKÉPÉRŐL),

vagy a mondatív szaggatottsága: „*A ritka kegyelmi pillanatban / Amikor az alvó agyban egy retesz bekattan, / Vagy épp, hogy kinyílik az ajtó, s némi fény / Dereng föl az idegdücsök tövéen*” (A MŰZSA CSÓKJA),

vagy a sorvégek rekedt hangszekrényei: „*Hatvanöt év, majd hatvanhat, / A versem lassan megtelik halállal. / Anyagfáradás ellen nem hat...*” (DAL A TEST FÁRADTSÁGÁRÓL),

vagy a beszéd apró vetemedései: „*Ne hagyj, hogy az öregség kiforgasson magadból, / és békét kössön azzal, amivel eddig nem kötött, / bár hallom, hogy a madárfütty mögül lélekarang szól, / s látam az ostrom alatt az utcán rohadó lódögöt*” (A REJTŐZŐ ROKON)

– mind-mind olyan szisszenés, amely a kései remekművekben megváltódik, s a mondanó szerves elemévé szilárdul. A szövegek

örvénylő mozgása maga alá gyűri itt a forma alkalmatlannak vagy esetlegesnek ítélt útjelző palántáit, és önálló, egyszer használható formai rendet alkot. Azt mondhatnánk: ahogy a jó versnek nincs mintája, úgy az öregkori költői hangfajtákra sem alkalmazható semmiféle hagyományos poétika. Minden nagyszabású kései költészet olyan szuverén formavilág, amely közvetlenül Orpheus lantjával érintkezik. Ritmikai hieroglifa és érinthetetlen magántestamentum.

Orbán Ottó utolsó könyve: megrendült hitű, halálrészántan igazat mondó orpheusi tanúszó. Olyan lírai halandó és halhatatlan hagyatéka, aki a világ „sötét kozmosz”-ával végül csak a szerelem örökké-valóságának hitét és a költészetbe vetett sérülékeny bizodalmat szegezte szembe. A nagy eszmék halálának korában – amely a szabadság ígéreteit ismét rabiátus részérdekeket érvényesítő keserű pirulákban osztja – a költő is végleg befjezte iróniába rejtett, bizalmas suttoágását. Költészetének anyaga, ki kétlené, sötét földpát, barlangi homály, meddőhányó. De e művészet összesített tartalma és formai tökélye mégis katartikus: felkészít és meghív az emberi fordulatra, miközben meghosszabbítja bennünk a lelkiismeretet.

Báthori Csaba

HOL VAN MÁR AZ EZÜST NYÁR

Mészáros Judit (szerk.): *In memoriam Ferenczi Sándor*
Jószöveg Műhely, 2000. 304 oldal, 1900 Ft

Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908*

Osiris, 1999. 436 oldal, 1680 Ft

„*Nem hihető, hogy tudományunk története meg fog feledkezni róla*” – írta Sigmund Freud barátja és harcostársa, Ferenczi Sándor halálakor, 1933-ban: a valóságban a világ (és hazája, Magyarország) évtizedekre megfeledkezett a nagy magyar pszichoanalitikusról. Ez a „Ferenczi-felejtés” – akár egy pszichiátriai tünet – pszichoanalitikus szóhasználatlalt túldeterminált volt.

Freud halála és a náciizmus leverése után a világot lelkiismeret-furdalás gyötörte, amiért úgy bánt a nagy osztrák tudóssal, ahogyan bánt. A második világháború utáni évtizedekben a pszichoanalízissel szembeni ellenállás nagyrészt a háttérbe szorult, és a szinte fenntartás nélküli dicsőítés vált uralkodóvá. Részen Ernest Jones amúgy megbízható és részletes, de Ferenczivel szemben rosszindulatúan elfogult Freud-életrajzának hatására a közvélemény mindenkiről igyekezett megfélemezni, akinek – mint Ferenczinek is – nézeteltérése támadt a bécsi mesterrel.

Magyarországon előbb a náciizmus, utána (tartósabban) a kommunizmus ellenségesen kezelte a pszichoanalízist és azt a szubkultúrát, amelynek a mélylélektan része volt: a magyar századfordulót. A sztálinista kommunizmus totemállatai vagy pozitív hősei között egy Ferenczi Sándornak természetesen nem lehetett helye.

Pedig Jászi Oszkár annak idején, a húszas évek elején joggal nevezte a pszichoanalízist a kommunista fiatalság bálványának. Ferenczi hallgatói között fel lehetett fedezni az akkor még nem kommunista (de baloldali) ifjú Rákosi Mátyást is. *„Nagy port vert fel abban az időben a freudizmus, mely akkor kezdett terjedni – írta Rákosi emlékirataiban. – A Galilei Körben (lehet, hogy a Társadalomtudományi Társaság megrendezésében) sorozatos előadásokat tartott Freud átlommagyarázatáról Ferenczi Sándor doktor, Freud közvetlen tanítványa s nézeteinek buzgó terjesztője. [...] Mint minden új, engem is érdekelt [...]. Ebben az utóbbi formájában [vagyis világnézetként] afféle misztikus reakciós vallásfilozófia lett belőle, mely még olyan fejekben, mint József Attiláé is, zavart okozott. Akkor azonban az egyházi reakció diühösen támadta, s ez magában véve elegendő volt arra, hogy érdeklődésünket felkeltse.”*

Az immár jó két évtizede tartó Ferenczi-renezánsz – Ferenczi viszonylagos háttérbe szorításához hasonlóan – ugyancsak túldeterminált. A pszichoanalitikus mozgalomban és elméletalkotásban a Freud-féle szigorú, „apai” pszichoanalízis vesztett a súlyából, és megerősödött a Ferenczi-féle lágyabb, „anyai” mélylélektan. Az amerikai és általában a nemzetközi történettudomány felfedezte a bécsi modernitást, amelynek farvizén a budapesti századforduló is behajózott a tudományos érdeklődés kikötőjébe. Idehaza Horváth Zoltán írt (a szí-

gorú tudományosság követelményeinek alig megfelelő) monográfiát a budapesti modernitásról – mindenesetre első fecskének bizonnyalt, amelyet többen követtek. Elkerülhetetlen volt, hogy a magyar századfordulót vizsgáló kutatók belebotoljanak Ferenczi Sándorba, aminek éppen ideje volt, hiszen hozzá hasonló magyar pszichoanalitikus vagy pszichiáter azóta sem született.

Az utóbbi évtizedben a vezető Ferenczi-kutatók közé került a Budapesten élő és pszichoanalitikusan praktizáló Mészáros Judit. Az ő érdeme, hogy az amúgy lassan áttekinthetlenné váló Ferenczi-szakirodalom két értékes orvos- és pszichológiatörténeti könyvvel gazdagodott. Az első a miskolci orvos korai, „pre-pszichoanalitikus” írásait gyűjti össze, a másik komplexebb tartalmú. Három részből áll: Ferenczi Sándor nekrológjait, interjúit, valamint róla szóló mai tanulmányokat összegez.

Mindkét kötet hosszú időre a Ferencziről szóló magyar nyelvű szakirodalom alapvető forráskiadványává válik. Különösen az in memoriam kötet hihetetlenül gazdag anyagot tartalmaz nemcsak Ferenczi életéről és munkásságáról, hanem a pszichoanalitikus mozgalmról, a magyar kulturális és tudományos életről, Ferenczi környezetéről is. Ha úgy tesszük, nem szisztematikusan Ferenczi-életrajznak és a Ferenczi-kutatás mai helyzetéről szóló beszámolóknak is tekinthető (miközben ma már egyetlen szakember aligha képes részletes Ferenczi-életrajzot írni). Kiemelendő, hogy igen megbízható és alapos mindkét könyv jegyzetanyaga. Szép a könyvek kiállítása, különösen az in memoriam kötetben szemléletesek az illusztrációk.

Az a kép, amelyet Mészáros könyveiben elének tár, sokban árnyalja Ferenczi-felfogásunkat, de nem tartalmaz alapvetően új tényeket. Amúgy is úgy tűnik, hogy a Ferenczi-Groddeck-, valamint elsősorban a Freud-Ferenczi-levélváltás, továbbá Ferenczi klinikai naplója közzétételével a nagy Ferenczi-felfedezések korszaka lezárult. Ferenczi és Jones, Ferenczi és Melanie Klein levelezésének várható megjelentetése valószínűleg már csak a mai képet fogja színezeni.

Feltűnő egyébként, hogy a Ferenczi-nekrológkötetben már a korabeli szerzők ábrázolásában Ferenczi életének és munkásságának milyen sok témája megcsendül. Úgy is lehet

mondani, hogy a mai Ferenczi-kutatók nyolcvan-kilencven százalékban az akkor megpendített témákat árnyalják, bővítik és variálják. Az írók, mint Karinthy, Márai, Kosztolányi, Ignotus és mások inkább Ferenczi vonzó személyiségéről értekeznek, a szakemberek a budapesti pszichoanalitikus tudományos érdekeiről. A határok azonban nem élesek, hiszen egyéniség és életmű Ferenczinél ha nem is összehogozhatatlanul, de nehezen szétválaszthatóan összefonódott.

Megjelenik életének egyik fő motívuma: barátság és majdnem szakítása Freuddal. Erről is szót ejt, a korabelinél természetesen jóval nagyobb részletességgel, a kortárs szerzők mindegyike. A legtöbb klasszikus szerző még Freud és Ferenczi között egyensúlyoz, Ferenczi mellett egyértelműen csak Clara Thompson amerikai pszichoanalitikus foglal állást, aki élesen bírálja a mélylélektan atyját, Sigmund Freudot. Igaz, a bécsi mester eléggé álszent módon viselkedett: míg a nyilvánosság előtt dicsérte budapesti barátját, egy német tanítványának megjegyezte: „*Hát nem kereszt Ferenczi a vallunkon?*” A kérdés ma sincs lezárva, hiszen a pszichoanalitikus gyakorlat olyan alapkérdéseit érinti, amelyek nincsenek és jó ideig nem is lehetnek megoldva.

Sajnos az in memoriam kötet sok írása (mind a klasszikusok, mind a maiak) apologetikus. Legszembetűnőbb mindez a bioanalízis, a pszichoanalízisnek a biológia jelenségeire való Ferenczi-féle alkalmazása dicsőítésében (amely például Hermann Imre pszichoanalitikus emlékelőadásában feltűnő). Ideje lenne tudatosítani, hogy a bioanalízis folytathatatlan és elavult, hiszen alapja – ma már elfogadhatatlanul – a szerzett tulajdonságok átörökítésének lamarcki tétele. „*Biogenetikai hipotéziseinek némelyike furcsán fest*” – írta Paul Federn bécsi pszichoanalitikus: ez volt a bíráló maximuma, amit Ferenczi józan szemléletű kritikusi megengedtek maguknak.

De ettől és más apróságoktól eltekintve ámulatra méltó, hogy milyen tisztán látták Ferenczi nekrológirói már halála másnapján hősük tudománytörténeti helyét. A korabeli megemlékezők közül kiemelkedik Bálint Mihály, Ferenczi legszínvonalasabb követőjének előadása, habár szakmailag Paul Federn írása is igen mélynek tekinthető. A mai tanulmányírók közül érdekes a párizsi Judith Dupont

írása a Ferenczi-életmű utóéletéről és Ann-Louise Schlesinger Silver munkája Ferenczi amerikai hatásáról. Ezekben a munkákban sikerült a legjobban a személyesség összekötése a tényekről szóló beszámolóval. Kiemelendő Pfitzner Rudolf írása is. Egyik-másik megemlékező szinte vallásos rajongása viszont zavaró, s például az olasz Carlo Bonomi tanulmánya arról győz meg, hogy a szerző Ferenczit projekciós felületnek tekinti, amelyre saját meggyőződéseit vagy akár rögeszméit vetíti ki.

A megtárgyalt korabeli témák a könyvégetésektől a Freuddal való kapcsolaton át a patoneurózisokig terjednek. Miről ejtenek kevésbé szót a korabeli megemlékezők? Alig vagy csak kevésbé érintik Ferenczi zsidóságát. Míg Freud zsidó származásáról és identitásáról igen jelentős szakirodalom áll rendelkezésre, Ferencziről ma is feltűnően szegényes az idevágó irodalom.

Hasonlóképpen szűkszavúak a célzások Ferenczi, a pszichoanalízis és a korabeli hivatalos Magyarország feszült viszonyára. A gróf Klebelsberg Kunó-féle tudománypolitika szemében a pszichoanalízis csupán megtűrt tudománynak (vagy még inkább „tudomány”-nak) számíthatott. „*E jobb belátásra ösztönző felvilágosító jelentés [Jendrassik orvosprofesszor jelentése] ellenére a freudizmus legperverzebb irányzatának képviselőjét, egy Ferenczi Sándor dr. nevű orvost, Kunfi utóbb, mint a proletárdiktatúra közoktatásügyi népbiztosa, mégis kinevezte egyetemi nyilvános, rendes tanárnak*” – írta egy 1936-ban megjelent orvostörténeti munka. A keresztény kurzus és a hivatalos valláserkölc képviselői a mélylélektan perverzitásnak tekintették, semmi többnek. Feltűnő az öncenzúra szerepe ennek a mégiscsak jelentős kérdésnek az elkerülésében. Jelentőségén aluli Ferenczi rejtett szexualiserkölc-bírálatának megemlézése is.

Ugyancsak szembeötlő – habár nem magyar, hanem nemzetközi összefüggései miatt –, hogy a nekrológírók sorából hiányzik Georg Groddeck német orvos, Ferenczi akkori legjobb barátjának neve. Groddecknek főleg Füst Milán, Kosztolányi és Dénes Zsófia révén magyar irodalmi kapcsolatai is voltak.

A megemlékezők közül Hollós István pszichiáter emelte ki Ferenczi pre-pszichoanalitikus írásainak jelentőségét. A közfelfogás úgy vélte, hogy Ferenczi fiatalkori művei mintegy előlegezték mélylélektani érdeklődését. Be-

vezet6j6ben ezt a folytonoss6got emeli ki M6sz6ros Judit, 6s erre utal a k6tet c6me (A PSZICHOANAL6ZIS FEL6) is. A val6s6g azonban bonyolultabb: Ferenczi pre-pszichoanalitikus 6s pszichoanalitikus korszaka nem n6lk6l6zi a folyamatoss6g 6s a megszak6totts6g elemeit sem.

A folyamatoss6g elemei k6z6tt meg lehetett volna eml6teni a r6vid m6fajok kultiv6l6s6t is: ellent6tben Freuddal, mind a preanalitikus, mind pedig az analitikus Ferenczi kedvelte a r6vid terjedelm6, n6ha csup6n n6h6ny sorb6l 6ll6 6r6sokat. „Mindk6t” Ferenczire jellemz6 az 6tf6g6 6r6kl6d6s (m6g az 6k6r6s orvosi vonatkoz6sair6l is 6rt) 6s az alapos m6velts6g. Mindk6t korszakban kit6ntek Ferenczi j6 pszichi6terhez ill6 filozof6l6hajlamai. 6rz6dik, hogy Ferenczi (ahogy eddig is tudtuk) Freuddal ellent6tben sz6vvel-l6lelkel volt orvos. *„Ferenczi kit6n6 klinikus volt, remek diagnoszta – 6rja M6sz6ros Judit –, sok szempont egy6tt6 m6rlegel6s6re k6pes, nagy intuit6v k6sz6s6ggel rendelkez6 orvos.”*

Ellent6tben viszont a k6s6i Ferenczivel, a korait az organikus, szervi szeml6let is jellemezte. A n6k ir6nti 6r6kl6d6s nem csup6n ambivalens, ahogy M6sz6ros 6rja, hanem az ambivalencia 6s a ny6lt ellens6gess6g k6z6tt ingadozik. Az egy6ni 6lett6rt6neti okokon k6v6l, amelyekre M6sz6ros Judit az ut6sz6ban tal6l6an mutat r6, mindez a kor tendenci6it t6kr6zi. Utalunk a b6csi modernit6sra, de Karinthy Frigyes korabeli n6ellenes elbesz6l6seire is. K6r, hogy a magyar sz6zadfordul6t (6s egy6ltal6n, a magyar t6rt6nelmet) feminista szempontb6l alig dolgozt6k fel: akkor t6bbs6 tudn6nk az 6ltal6nosabb okokr6l.

Ferenczinek 6lete minden 6rett szakasz6ban sz6ks6ge volt egy kognit6v apaf6g6r6ra. A pszichoanalitikus korszak6ban Freud t6lt6tte be ezt a szerepet: a tárgyalt id6szakban – ez a k6tet egyik meglepet6se – Paul M6bius n6met orvos. (Sch6chter Miksa, a *Gy6gy6szat f6szerkeszt6je* mellett, akinek egy6nis6g6t 6s Ferenczivel fenntartott kapcsolat6t M6sz6ros Judit ismereti ut6sz6v6ban. Milyen j6 lenne, ha valaki v6gre meg6rn6 a *Gy6gy6szat t6rt6net6t!*) Ferenczi dics6rte a n6k 6gy6mond 6lettani gyengeelm6j6s6g6r6l 6rott, m6ra mindenest6l elavult M6bius-k6nyvet (hab6r Weininger h6res-h6r-hedt NEM 6S JELLEM c6m6 k6tete kapcs6n val6ban t6bb tart6zkod6st, ha 6gy tetszik, ambiva-

lenci6t mutatott – tal6n Weininger zsid6 antiszemitizmusa miatt).

B6r az ifj6 Ferenczi 6r6kl6d6se sokoldal6bb, mint az 6rett pszichoanalitikus tud6s6, felt6n6 az ideg- 6s elme6gy6gy6szati t6m6k jelent6s ar6nya. Abban az id6ben a k6t tudom6ny a mai helyzettel ellent6tben m6g 6sszetartozott. De sokat foglalkozott a szexol6gia n6gy6gy6szati 6s endokrinol6giai vonatkoz6saival is. Id6nk6nt, ha ritk6n is, fel-felt6nik szexu6lis kritik6ja (A N6I RUH6ZAT). M6skor viszont elavult n6zeteket k6pvisel: egy hely6tt k6kel ugyan a f6rfihomoszexualit6s jogi 6ld6z6se ellen, m6shol azonban helyesli a „perverz6k” megb6ntet6s6t. Freuddal folytatott levelez6s6ben is felt6nnek a homoszexualit6s kapcsolatos el66t6letek, pszichoanalitikus 6r6saiban azonban nem. K6rosnak, aberr6ci6nak min6s6ti az on6ni6t is. N6mi opportunitizmusr6l tan6skodik az ateizmus elutasit6sa a szabadgondolkod6 Ferenczi r6sz6r6l egyfajta panteizmus jav6ra.

Sok 6r6sa ban6lis, korabeli el66t6leteket, t6veszm6ket ism6tel meg, b6r m6g leggyeng6bb munk6ir6l is meg6llap6that6, hogy vil6gosak 6s egy6rtelm6iek, mindenf6le hom6ly hi6nyzik bel6l6k. De az olvas6nak sokszor nehez6re esik 6tr6gnia mag6t ezen a bet6t6t6menen, amelynek kilencnek sz6zal6ka – ha nem Ferenczi 6rja – k6s6bbi pszichoanalitikus 6r6saival szemben 6r6ktelen. Legt6bbs6 6r6sa korrekt, de 6j felismer6seket alig hoz6 munka. Az 6nmagukban ma m6r mer6ben 6r6ktelen esetbemutat6sok is megfelelnek a korabeli orvostudom6ny sz6nvonal6nak. Ellent6tben az in memoriam k6tettel, amelyet minden l6lektan ir6nt 6r6kl6d6 olvas6nak 6j6nlunk, ennek a k6tetnek a k6zbev6tel6t t6rt6neti jelent6s6ge ellen6re csak a Ferenczivel valamilyen szempontb6l foglalkoz6knak tudom6 javasolni.

A k6tet legkiemelked6bb 6r6sa A SZERELM A TUDOM6NYBAN, amely a k6s6bbi Ferenczi zsenialit6s6t vet6ti el6re. B6r Ferenczit 6r6kl6k az 6lm6k, az introspekci6, a p6npszichikus felf6g6s is (tal6n ebb6l az 6r6kl6d6s6b6l n6tt ki a bioanal6zis), kognit6v szinten val6sz6n6leg a tudattalan szerep6nek korai felismer6se tette 6rett6 a pszichoanal6zis befogad6s6ra. De zseni6lis Freud szerep6nek el6legez6se is: *„A fejl6d6stan m6g kev6s t6rt h6ditott a lelki 6let tudom6ny6ban. M6g mindig nem j6tt meg a pszichol6gia*

Darwinja és Haeckelje. Még mindig nincs megalakotva a lélek ontogenezise és filogenezise.” (1900.)

Jó néhány felismerése maradó, ma is aktuális: például, hogy az orvosok gyakran tévednek, de palástolni igyekeznek tévedéseiket. Szociális érzékenységről tanuskodik – de sajnos nem avult el – a segédorvosok nyomorának vagy az elmebetegek helyzetének leírása.

„Egy beteljesedett, lezárulóféiben lévő emberöltő pregnáns alakjait látja nemzedékünk nap nap után eltávozni a küzdők sorából. Joggal nevezhető heroikusnak ez az emberöltő, amely a természettudományos haladás jegyében elköszönt tizenkilencedik század örökségeként e haladás értékében hinni és azért küzdeni tudó reprezentánsokat hagyott a továbbbi utódokra tanítómesterül és példaképül” – írta némileg mélabús hangon Schächter Antal, Schächter Miksa fia. Nem tudni, hogy a magyar orvos mennyire volt tudatában: Ferenczi halála, amely a véletlen szeszélye folytán hónapra egybeesett a náci könyvégetésekkel, jelképezte a klasszikus közép-európai pszichoanalízis felbomlását és végét s egyúttal a modern mélylélektan központjának eltolódását az Egyesült Államokba. A pszichoanalízis ezüst nyara egyszer s mindenkorra véget ért Európában és Magyarországon.

Harmat Pál

dern líra történetével foglalkozó, azon belül Rilke-kutató Pór Pétert, akinek a Balassi Kiadó jóvoltából is immár magyar nyelvű tanulmánykötetét is forgathatjuk.

Szerzőnk kettős gyökerezettségű irodalomtörténetes-gondolkodói alkatát előzékenyen és sommásan foglalja össze kötete címében: LÉTED FELIRATA, valamint annak előszóvá terebélyesedő magyarázatában, ahol „minden művészi jelrendszer egzisztenciális érdekét” hangsúlyozza. (12.) Olyan működőképes hatásegységről volna tehát szó, mint amilyen volt például Nietzsche-nél az Isten haláláról és a világ látszat voltáról szóló kijelentések egymásrautaltsága. (Még ha esetenként hajlamosak vagyunk is megfeledezni az egyik vagy a másik oldalról; Pór egyébként nem.) Vagy eszünkbe juthat akár a szerzőnk életművének gerincét alkotó, bizonyos értelemben Nietzsche-vel (most éppen fenti téziseivel) feleselő Rilke két fontos kijelentése: „Gott wird...” és: „Das Modell scheint, das Kunst-Ding ist.” (Az utóbbi levélrészletet Pór többször idézi s fordítja ekként: „A modell látszik, a művi dolog van.”) A „feliratnak”, a „művészi jelrendszernek”, az esztétikai látszatnak, sőt a látszaton túli jelenlétnek („ist”), a „művi dolognak” tehát tagadhatatlan „egzisztenciális érdeke”, súlya van. S fordítva, az egzisztenciális érdekelttség jellegzetes gondolat- és szövegszerkezeti erővel rendelkezik.

Vegyük csak például a kötet keretes szerkezetét, amelyen belül szerzőnk főbb témái és tézisei ismétlődnek, variálódnak, fogalmazódnak újra és újra. De ha tetszik, a keret maga is csupán egy variáció a sok közül. Az első tanulmányban Pór például behatóan járja körül Schiller kevésbé ismert elbeszélését, A SORS JÁTÉKA-t, amely látványosan ellentmond az isten-tapasztalat Szent Pál-i paradoxonát („De nem a helyes ismeret szerint...” – RÓM 10,2) fellazító, mert racionalizált, ráadásul programatikusan optimista, Leibniz-féle theodicaeának; és amelynek hőse a DON CARLOS-ból ismert felvilágosult Posa márkí úgymond negatív-dialektikus tükörképe. Szent Pál egyébként fontos hűzóneve a kötet mértani közepén található, A JEL TEREMTÉSE című tanulmánynak is – természetesen nem dogmatikai vagy egyháztörténeti, de még csak nem is eszmetörténeti, hanem szemiotikai szempontból (amelynek per-

EGY TUDÓS IKONOKLASZTA „NEGATÍV” HITVALLÁSA (ÉS ANNAK „POZITÍV” KÖVETKEZMÉNYEI)

Pór Péter: *Léted felirata. Válogatott tanulmányok Balassi, 2002. 284 oldal, 2000 Ft*

Magyar irodalomtudós valószínűleg nemcsak úgy válhat nemzetközi léptékűvé, hogy külföldön született eredményeket honosít meg saját hazájában, hanem úgy is, hogy arra érdemes nemzeti vagy alkati sajátosságait értékesíti a nemzetközi porondon. Nos ez utóbbi, „alkati” változatra nyugodt lélekkel felhozhatjuk példaként a Franciaországban élő s anyanyelvén kívül németül és franciául értekező, a mo-

sze, jól tudjuk az előszóból, szerzőnk esetében megvan a maga egzisztenciális előzménye, illetve következménye): „Az, ami a többi apostol számára közvetlenül és minden kétségen kívül bekövetkezett csoda volt: az emberiség megváltása és az új világrendszer keletkezése, Szent Pálnak már csak utólag, jelben és többszörösen is a törés jelében jelent meg.” (149.) S az isteni jelenlét (*praesentia*) tapasztalatának közvetítettsége fokozódik Pór esetében egészen a jelen nem létig (*absentia*), pontosabban a hiányélmény világszemléleti rezignáltságának irodalomtudósi „átfordításáig” (hogy a szerzőnk által sürűn hivatkozott rilkei terminust „visszafordítsuk” órá is). A tudósi szerepfelfogás háttérében természetesen kimutatható az eszmetörténeti „átfordulás” a valóságos tradícióból a felvilágosodáséba, ami – tudjuk jól, s ha nem Kanttól, hát Nietzschétől – jóval nagyobb deficittel jár, mint hozammal. Visszatérve tehát az első tanulmány zárlatához, Pór „a nagykorúvá vált és értékéről és értéktelenségéről” beszél, amellyel „az európai szellemnek Kant és Brecht között szembe kellett néznie”; s ugyanez a gondolat ismétlődik szinte szó szerint a rá következő DON CARLOS-elemzés végén. (23., 41.) S végül a kötet befejező írásában szintén egyfajta – történetfilozófiailag megalapozott – negatív istentapasztalatról olvashatunk, amely egyszerre egzisztenciális és esztétikai ihletésű, hiszen szerzőnk Rilke és Pilinszky „átváltott Piétáiról” beszél, vagyis arról, hogy a (legtágabb értelemben) modern költészetben miféle áttételeken keresztül hozható szóba egyáltalán a krisztusi misztérium (szóbahozatalának) „problémája”, de nem „programja” (hogy a közelmúlt talán legprovokatívabb istenes verseinek szerzője, a Pórhoz világszemléletileg közel álló Petri György szófordulatával éljünk). Pór itt olyan verseket említ, amelyek közül az egyikben a jellegzetesen rilkei „átváltás” „már nem is csak erotikus, hanem egyenesen szentségtörő alakban teljesedik be”. (273.) S hogy mégse tűnjön szentségtörőnek sem a Jézusról és Máriáról szóló vers, sem a vers Pór-féle értelmezése: nos erre garancia egyfelől a rilkei „mitopoétikus átváltás” (Hans-Georg Gadamer kategóriája) esztétikai minősége, másfelől szerzőnk elemzői intelligenciája. Noha nem lehet véletlen, hogy Pór leggyakrabban talán éppen ezt a *Pietà*-verset hozza fel Rilkeről szóló tanulmányaiban. Ugyanakkor

(hermeneutikai értelemben) előítéletes és (egzisztenciális értelemben) szükségszerű választásait mindig elegánsan indokolja, azaz tényleg meggyőző irodalomtörténészi „felíratl” látja el saját „létének” negatív hitvallását, mintegy beleíródik a saját szövegébe. S ezáltal könyvének olvasója úgy erősödik meg saját hitvallásában, legyen az akár a(z) írásokban körvonalazódó) szerzővel ellentétes előjelű, hogy egyúttal nyitott marad az elemzések geometrikus tágasságára, szemléleti és beszédmódbeli ökonómiájára.

S talán ez az ökonómia volna Pór írásainak legfőbb erénye, amely érvényes lehet (természetesen megfelelő áttételekkel) az irodalomtörténeti életmű, azon belül a jelen kötet hőségének, Rilkének a líratörténeti helyére is – a realista-naturalista és a szimbolista, valamint az avantgárd poétikák között (illetve helyett) az előbb összeálló, majd inherens törésvonalai mentén felbomló „orfikus alakzatok” poétikájában. Az ökonomikus látásmód már a bevezető címmagyarázat módszertani deklarációjában is érvényesül, ahol szerzőnk a (némi egyszerűsítéssel leginkább talán posztstrukturalistának nevezhető) „új elmélet” kihívásával szembesülve úgy véli, helyes, „ha nem állítjuk szembe egymással az egységet és a törést, a teremtést és a jelet, a személyiséget és a megszólalásformát stb., hanem, legalábbis a »klasszikus modernség« költői szemnyében, korrelatív, sőt esetleg modernség meghatározó fogalmakként kezeljük őket”. (11.) S az alkati-izlésbeli döntésből fakadó elmélet és módszer feltehetően nem csupán az esztétizmus vádjával oly gyakran megbélyegzett Rilkéhez nyújt (nem apologetikus, hanem elemző) kulcsot, hanem a (legtágabb értelemben vett, tehát nem csupán klasszikus) modernség líratörténetéhez, Baudelaire-től egészen Pilinszkyig. De nézzük, hogyan működik a kiegyensúlyozott elméleti-módszertani hitvallás, például a BAUDELAIRE KETTŐS ÖRÖKSÉGE című tanulmányban, ahol is André Breton művészete kapcsán tarthatatlannak bizonyulnak a sematikus-ideologikus szembeállítások és kizárólagosságok. Mert míg egyfelől „a közhiedelem szerint egy szürrealista alakzatnak meghatározhatatlannak kell lennie”, és másfelől a szimbolista alakzatnak „a közhiedelem szerint a szürrealizmusával éppen ellentétesnek kell lennie, amennyiben ha a végtelenig terjed is ki, végül mégis zártnak kell marad-

nia”: addig „a korszak lírai alkotásának képzeletvilága valójában nem tagolódik a dichotomikus kategóriák szerint, amelyekkel e szembeállítást le szokták írni: érzelmi versus tárgyi, zárt (körkörös) versus nyitott (hiperbolikus), hanem e kategóriák állandó mozgásában”. (58–59.) A rezignáns felvilágosult Pór tanulmányaiban sosem az egyik, „közhiedelem” áll szemben a másikkal, hanem a mindenkori műalkotás sajátosságára összpontosuló figyelem mond ellent a kurrens (vagy maradi) „közhiedelmeken” alapuló látásmód neofita (vagy ortodox) buzgalmának. Ráadásul nem is annyira az irodalomtudós ellenzi az ideologikus műértelmezést, hanem maga a műalkotás; s az irodalomtudósnak nincs is más dolga, mint erre a fenomenális taszítóerőre (s egyúttal vonzásra) figyelni, azaz magára a műalkotásra. A mindenkori értelmezői ideológiát taszító mindenkori műalkotás egyik leg tisztább példája a rilkei ÚJ VERSEK „orfikus alakzata”, amelyben a költő egyfelől hátat fordított a szimbolizmusnak, „és következetesen elutasította az irányzat törekvését egy költői jelképszerű megalkotására (amit az irányzat neve szűkebb értelemben jelent)”, másfelől viszont a „zárt műalkotás eszményét (amit az irányzat neve tágabb értelemben jelent) elfogadta, és pályája különböző állomásaiban a »saját« kategóriái szerint megvalósította”. (162.) Tehát nem is az a döntő, hogy a műalkotás ellenáll a „szűkebb értelemnek”, de még csak nem is az, hogy befogadja a „tágabb értelmet”, hanem az, hogy „saját” jelentéssel telítődik, amennyiben a „vers – mint térkompozíció, mint téralakzat – zárt és teljes egész”. (163.) S ennél már csak az lesz izgalmasabb, amikor az „orfikus alakzat” zártsága felbomlik, és amikor így a műalkotás új típusú nehézséget támaszt a befogadónak, amennyiben úgy tesz, mintha azt kívánná tőle, hogy az „új elmélet” jelentésfelforgató generálszószával öntse nyakon. Az „új elmélet” kísértésének ellenálló, mert rezignált értelmező csak úgy kerülheti el az erotikus színezetű (ön)átejtést, ha továbbra is ragyogó, mert szövegközeli elemzésekre építő gondolatmenetét – a jellegzetesen megengedő líra- és stílusművelési tudás előterében.

De időzünk még egy darabig a „törésen” innen. Hiszen a mindenkori költemény önmagába zárt alakzat volta, művisége lesz szembe-tűnő Hofmannsthal A RÓZSALÓVAG-jában is – noha nyilvánvalóan másképpen, mint Rilke-

nél, ha tetszik, még műívben, ámbár az alap-tapasztalat közös: a csakis esztétikai jelenségként, művi látszatként igazolható világ nietzschei eredetű dogmája. Nem véletlen tehát, hogy a költő-atyafigura Baudelaire örökségéről szóló tanulmány mellett a „filozófus-költő” Nietzsche „üzenetéről”, következőképpen az „üzenet” közel egyidejű fogadóiról, az egymás (és Apollinaire) mellé helyezett Hofmannsthalról és Rilkeről is olvashatunk egy alapos tanulmányt. A századforduló lírai modernségé tehát különböző költői válaszokban válik megközelíthetővé, mely válaszok ugyanarra a baudelaire-i vagy nietzschei feladványra fogalmazódnak – sokféleképpen; s éppen erre a sokféleségre nyitott – ez a fő érdeme: a közös töről fakadó különbözőségek párbeszédbe állítása – a LÉTED FELIRATA SZERZŐJE. AZ IDEZET ÉS TEREMTÉS A MODERN LÍRÁBAN című tanulmány megint csak Hofmannsthal és Rilke egymás mellé terelésével indul, azon belül egy Rilke-lelétrészlettel, amely amellet, hogy a modern líra alapdilemmáját célozza, egyúttal (de nem megfélekedve a szükséges áttételekről) akár Pór tudósi-gondolkodói vallomásaként is fogadható: „Nekem minden örökölköttek szemében ellenségesnek kell lennem, s amit megszereztem, nagyon kevés; majdnem semmilyen műveltségem nincs.” (Az eredetiben: „...ich bin fast ohne Kultur.”) (116.) Vagy nézzük, mit mond szerzőnk Nietzsche agrammatikus-katakéziseli lírájának „monologikuságáról”: „Ikonoklasztikus líra, a hagyományrombolás költészete ez – de vajon létezhet-e egyáltalán hagyományromboló költészet, és folytatható-e?” (104.) Konvenció és invenció dinamikus összjátéka nem csupán a (legtágabb értelemben) modern líra kétütemű hajtómotorja (legalább a késő reneszánsz vagy a kora barokk óta), de az irodalomtudós műértelmezéseinek alapszerkezete is. Erwin Panofsky művészettörténeti-művészettudományi fogalom-párját kölcsönvéve: Pór elsősorban az ikonografikus lírahagyomány ikonologikus újraértelmezéseire figyel, s nem ritkán éppen azokra a radikális ikonoklasztákra, akikben leginkább magára, a maga szemléleti-módszertani ikonoklasmusára ismer. S így máris a fentebb említett „törésen” túl vagyunk, ott, ahol a lírai konvencióval feleselő szerzői invenció fellazítja, sőt szétfeszíti az „orfikus alakzat” zárt egységét, s egyúttal megkérdőjelezi önmön jelentésrögzí-

tő nyelvi kompetenciáját is. (Mely „törés” már az ÚJ VERSEK számos darabjában is megelőlegeződik, akár témájában, akár nyelviségében; lásd a méltán híres Apolló-torzó-verset.) S ez a fordulat – amely Pór Rilke-kutatásában, azaz már elkészült és még készülő Rilke-monográfiáiban is kirajzolódik – követhető nyomon kötetünk négy Rilke-tanulmányában: az első az ÚJ VERSEK zártságáról, a második annak törésvonalairól, nyitottságáról, a harmadik az új poétikát sejtető, mostanság sokak által nagy kedvvel értelmezett MALTE-regényről, a negyedik pedig Rilke „*kései verseinek alapmodelljéről*” szól – megelőlegezve mintegy a német nyelvű monográfiásor befejező részét.

Az ÚJ VERSEK (eleve két kötetből álló) szerkesztésében a „törés” két oldalról értelmeződik: „Azokban a versekben, amelyeket Rilke a kétrészes kötet elejére helyezett, ez a nemlét [a zárt művi alakzatot veszélyeztető nem művészi elem szubverzív ereje] még többnyire hagyományos formában testesül meg. Orpheusz története akkor változik át végérvényes alakzattá, amikor az énekes visszafordul, hogy lássa Eurüdiké halál-érzékletes alakját...” – „A későbbi versekben viszont a »végletes« alakított-alakító hiányában van jelen, a »végletes«, az »átalakulás« negatív-paradox telosza az, amely felé a dolgok fordulnak, illetve irányulnak.” (194–195.) S az utóbbi tendencia erősödik fel az ÚJ VERSEK-et követő időszakban, amelynek legérettebb gyümölcsei (a kötetbe nem került kései versek mellett) a DUINÓI ELÉGIÁK ÉS AZ ORPHEUSZ-SZONettek. Ráadásul Rilke lírai pályájának kései és súlyos önértelmezése (amelynek ragyogó előzetes szövegdokumentuma a MALTE-regény) egyúttal összeér Pór irodalomértésének, valamint a Rilke-monográfia megszűlendő zárókötetének főbb kérdéseivel. A könyv ez ügyben legilletékesebb tanulmányában – ahol többek között a festő analóg figura, Cézanne lecserélődik Kleere, akinek egyébként ENGEL IN WERDEN című képét láthatjuk kötetünk borítóján – Pór az ELÉGIÁK „agrammatikus létesetéről”, egyfajta „*lativus absolutusról*” beszél. (246.) Mely terminusok öszszetettségből tisztán kiviláglik: ha tarthatnánk a válik is az „*orfikus alakzat*” szépséges-ményének zártsága, mind Rilke, mind Pór szemléletében a műalkotás és a befogadás (kötetünk címében is jelölt) kettős, mert esztétikai és egzisztenciális fedezete azért még nem vész

oda sem Rilkénel, sem Pórnál. Még ha ez a fedezet a „törés” negatív tudásáról árulkodik is, ha tetszik, újfent a csakis esztétikai jelenségként igazolható világ, a látszatvilág reznált tudomásulvételéről. Egy olyan világ elfogadásáról, illetve felépítéséről, ahol egy (nyelvi) létezőnek sincs kitüntetett (nyelven túli) státusa, sem Istennek, sem angyalnak, sem embernek (hiszen mindnyájan retorikus-poétikus alakulásban „*in Werden*” vannak), csupán változtatható, egymással folyton felcserélhető helyi értéke. S a nyelvi alakzatok mindenkori helyi értékének meghatározására vállalkozik (a pálya egészének részletes felvázolásán belül) az egyes verseket, egyes költői képeket, egyes szavakat faggató Pór, akiről ilyenkor rendre kiderül, hogy irodalomtudósi alapossága mellett műértelmezői, sőt esszéírói erényekkel is rendelkezik. S így a szépség, amely az első és a második ELÉGIA szerint (Nemes Nagy Ágnes és Rónay György fordításában) „*nem más, / mint az iszonyú kezdete, mit még elviselünk*”, mondjuk az angyalok arcainak látványa, amelyek „*tükrök: amint a saját szépségük árját / visszafelé hömpölygetik ön-arcaikba*” – tehát a szépség továbbra sem lesz más, mint az arra érdemes befogadóra várakozó műalkotás sajátja.

A költemény nyelvi szépsége – legyen az akár túl vagy innen azon a bizonyos „törésen”, továbbá legyen az akár Rilke vagy más (legtább értelemben) modern költő műve –, noha folyamatosan saját magát „*hömpölygeti*”, tükrözi vissza saját magába, a figyelmes olvasót mégiscsak a fogalmilag megragadhatatlan, ideologikusan uralhatatlan, hiszen radikálisan „*művi*”: fenomenális szövegtapasztalat megfogalmazására sarkallja.

Bazsányi Sándor

VITA

A szólásszabadság hívei vagyunk, nem szoktuk előírni szerzőinknek, hogy miről mit gondoljanak – a *Holm*ban megjelenő recenziók nem a szerkesztőség – amúgy sem okvetlenül egyseges – véleményét tükrözik; amit számon kérünk, az a szakmai színvonal és tisztesség.

„Kritikához férfi kell, elvekben alapos, elvekhez hű... kritikusként tisztaságot szerető kezek kellene, olyanok, melyek magokat alacsonyás, igazságtalanság, részrehajlás foltjaival beszennyezni irtózzanak” – írta Bajza József százhetven évvel ezelőtt. Ma sem kívánhatunk mást: ilyen férfit (vagy persze nőt).

Hagyománya a Holminak, hogy egy-egy fontosabb műről több kritikát is közöl. Esterházy Péter JAVÍTOTT KIADÁS-ával is ezt terveztük (és valósítottuk meg ez évi februári számunkban). Farkas Zsolt írása is ide készült felkérésünkre, amikor azonban megkaptuk, a szerkesztőség többsége úgy ítélte meg, hogy ez az írás nem felel meg a könyvbírálattal szemben joggal támasztható követelményeknek. Az amatőr olvasó megteheti, hogy csak azt a könyvét olvassa el egy szerzőnek, amelyik éppen a kezébe kerül, a hivatásos olvasótól, vagyis a kritikusától azonban elvárható, hogy ne érje be ennyivel, és kiváltképpen ne abban az esetben, ha a könyv már a címével felhívja rá a figyelmet, hogy valaminek a folytatása, kiegészítése, és még ennél is kevésbé akkor, ha ez a valami az adott szerző magnum opusa, vagyis jelen esetben Esterházy Péter HARMONIA CAELSTIS-e. Márpedig a rendkívüli olvasottságát amúgy bőségesen szemléltető Farkas Zsolt azt állítja, hogy éppen ezt a fő művet nem olvasta. Mindamellettt azonban tudni véli, hogy ugyanaz a fő problémája, mint a JAVÍTOTT KIADÁS-nak. Zavar bennünket továbbá – nem először – a gúnyiratot átható, eleve eltökéltnek látszó és a szerző személyét és művét olykor egymásba mosó ellenszenv, a Holmi szellemétől idegen, fölényeskedő, agresszív hang.

Ugyanakkor tehetséges írásokról nehezen mondanak le a folyóirat-csinálók. Arra gondoltunk, hogy provokatív állításai talán termékeny vitát gerjesztenek. Annyiban nem is csalódtunk, hogy a vitapartnernek felkért szerzők közül legalább egyet – Márton Lászlót –, aki, mint írja, a JAVÍTOTT KIADÁS megjelenése után nem tudott recenziót írni a könyvről, most ez a pamflet arra indított, hogy mégiscsak beszéljen róla. Mindazonáltal abban a reményben bocsátjuk közre a két írást, hogy a vita folytatódik.

A szerkesztőség

A SZÉPSÉG ÉS A SZÖRNYETEG

„Azt hittem, tréfálok.”
(Esterházy: JAVÍTOTT KIADÁS)

„see my tears good father / will they wash
it away / all my dirt from your holy feet no
/ i don't believe it works that way 'cause /
you ask for nothing / 'cept to be by my side
love // yes my sister girl / i know that it is
true / you see me with the lord's eye girl
and / you see right through and / you look
for nothing / is there something behind my
eyes”

(16HP: BURNING BUSH)

„Boldog az az anya, / ki kerteskét kertel,
/ boldog az az apa, / ki virágot ültet, //
másnak, nem magának, / más ember fiá-
nak, / gyönyörűségére / maga magzatá-
nak”

(Népdal)

„Nem volt más lehetőségem, előrebocsátva
továbbra is: hacsak a szabadságot nem
akartam választani.”

(Kafka:

JELENTÉS AZ AKADÉMIAÑAK)

(Bevezetés) Egy francia filozófus (intézménytörténész/kopasz buzi/radikális baloldali/stb.) MI A SZERZŐ? című vázlatos értekezésében azt mondja, hogy a szerző sem nem az a valós történelmi személy, akinek neve egy írásmű elején (végén) szerepel, sem nem az, aki a műben narrál. Sokkal inkább a kettő közötti oscilláció – (ön)reflexió – lehetősége: egyfajta *funkció* a szerző, „egyike a *szubjektumfunkció* lehetséges *konkretizálásainak*”. És lehet, így a MI A SZERZŐ? szerzője, hogy a diskurzusnak nem valamely őseredeti teremtő a szubjektuma, hanem a szubjektum „a *diskurzus változó, komplex függvénye*”. Közlebből: az Esterházy Péter (EP) jelölő e szövegben mindig trópus. Metonímia, amennyiben e(gy) szöveg szerzője (én, bárki, egy funkció) nem ítélkezhet EP-ről (született, anyja neve, szem. szám, hús-vér stb.), legfeljebb mondatokat fűz műveihez, mondataihoz vagy akár e sajátos szerzőfunkcióról alkotott elképzeléseiről. Metafora, amennyiben ez a kettő mégiscsak hasonlít egymásra, noha EP sohasem gondolta komolyan, hogy az intelli-

gíbilis világ differenciálása (jó, rossz, hazug, igaz stb., tudat, tudattalan) pont akkor válik radikálisan nyelvi természetűvé, amikor az én (mi) valóságosságillúziói totálissá válnak. Színekközhé, amennyiben mindig csak egy részletproblémájáról lehet szó annak a beláthatatlan komplexumnak, amelyet bárki az EP jelölővel hoz összefüggésbe. Satöbbi.

Mindezt azért jegyzem meg előzetesen, hogy 1. nehogy valaki azonnal és végképp valamilyen legyen, és hogy milyen, azt csak azok tudják, akik azonnal és végképp tudták. Hogy nehogy azonnal és végképp eljussunk a vég-ső változhatatlan valóságához. És hogy 2. viszonylag olvashatóan írassak. A különböző elméleti diskurzusok, átfogóbb metadiskurzív koncepciók persze mély bepillantásokat nyújtanak éppen ezen a területen, de szeretném megkímélni az érdeklődő olvasót attól a könnyed választástól, hogy ezeket azonnal ignorálja azonnal szakértelmüket fitogtató semmitmondást. (De kerülni fogom a szavak metázását: csak idézeteknél használok idézőjelet.) Ugyanakkor mégse csússzak bele abba a digitális és arrogáns múmoralizálásba, amely a JAVÍTOTT KIADÁS (efféle) értelmezését (és az etikai reflexiót) sokak számára lehetetlenné vagy elfogadhatatlanná teszi. Kényszeresen ismételvén a mű alapesztusait. Az ismétléskényszer egy olyan tudattalan retorika egyik alapkövéje, amit a tudat nem ért, csak beszél. ([Nem olyan] bonyolult dolog ez: szemléletesen példázza az a mód, ahogyan a JAVÍTOTT KIADÁS [JK] olvassa a HARMONIA CAELSTIS [HC] – árul[kod]ó mondatait: basszus, mindent megírtam, csak nem vettem észre? Az önde-konstrukció látványos példája/esete; nyugodtan el lehet ütni azzal, hogy a traumát elszenvetted lélek túlérzékenysége: projekció. De vajon a projekció azt jelenti: tehát nem is valóságos? És: ki[t]/mi[t] projiciál? A JK szerzője olvas paranoid módon, vagy a HC szerzője ír profetikusan? És ha mindkettő, akkor félelmetesen közel lehet az igazság pillanata, mert az elfojtott valóságosként fog visszatérni.) És az ismételt szcénák hőisének, az ennek e melodramája hétköznapi formájában – sima kis res-senter indulatokkal terhes, mégis apokaliptikus tónusú – amorálisozásba szokott torkollni. És ezek elég sovány forgatókönyvek, nyereséges produkció lehet belőlük, de jó nem.

Kapcsolódni szeretnék (tehát) a JK beszédmódjához is, amely a legtöbb ember szá-

mára nagyon is elérhető és érdekes. Ennek retorikája és narratológiája – noha általában bonyolultabb, finomabb, szebb stb. – tökéletesen kompatibilis a nagy példányszámú médiatermékekével, az ügynökügyet szelvében-hosszában és mélységében tárgyaló politikai-hír-organumoktól a sztár mindennapjait bemutatató és emberi esendőségeit sem rejtegető magazinokig vagy pletykalapokig bezárólag. Ugyanakkor/éppen ezért olyan, amelyet a legtöbb morális, jogi, nyelvhelyességi, pénzügyi, fraktálgeometriai és etikettszabály befolyásol. A mű ennek megfelelően rendkívül tapintatos nyilvános fogadtatásban részesült – őszinte-vallomások jellege kikényszeríti a személy-(iség)elvű, masszívan prozopopoétikus olvasatot, és hogy a rá adott leglényegesebb reakciók ad hominem legyenek. És ez, mint tudjuk (magánszféra szentsége stb.), mélységében jobbára nem nyilvános műfaj. Két felszíni formájában az: az egyik (interjú/portré/stb.), amikor a nagy emberről kiderül, hogy ő is majdnem ugyanolyan, mint mi, a másik (pletyka/tényfeltáró/stb.), amikor a nagy emberről kiderülnek a bűnei.

Én mégis megpróbálkozom egy harmadikkal, egyrészt mert a JK is csak ezt a kettőt kombinálja, másrészt sokakat érdekelhet, harmadrészt mi ezzel a problémá, ha a másik nem saját rossz lelkiismeret elszabadulni készülő torzképe a tükörben.

Az író és a nyelv kapcsolatát(nak néhány mozzanatát)ról lesz tehát szó, más szóval a stílus kérdéséről, mely (stílus) tudvalevőleg az ember maga (akihez az ember beszél, aki beszél az emberhez stb.) – vagyis hátha etika és esztétika (stb., logika, politika) tényleg egy. (Misztika.) – A nagy író (a klasszikus/a zseni/az erős költő/a diskurzusalapító/a halhatatlan stb.) a nyelvet írja át: ő mondja meg, mi a Duna, az ő szemével látsz, az ő fülével hallgatsz arról, amiről nem lehet beszélni. Ambíciója, hogy rajta hagyja szignóját a nyelven. Neki kell tehát a megfelelésteljesebben viszonyulnia ahhoz, hogy a halandók hűségben másolói lesznek-e, vagy mégis boldogabbak, ha mégse.

A JK szomorú könyv, anyni bizonyos. Nem kell erőlködni a kompasszióhoz.

K k k.

Megtörtént eset, a jónak csak az emléke maradt, itt a vége, fuss el véle.

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegényember, annak négy fia...

(**És elnyelte mértó**) Történt aztán, hogy egyszer csak ott termett EP, a hetvenes–nyolcvanas évek közepén, s ahogy térültek-fordultak, hogy, hogy nem, EP az ún. irodalom ún. politikai és ún. morális ellenőrzése elleni csaták legnyalkább vitézeként forgatta a hivatalos és ön(jelölt)cenzorokban a pennát. A free speech friss szellőjeként fűtt, zászlójaként lobogott. Kelő nappal ő is kelt; szerencsés, fiatalos, örömelvű nemesítő vala ő, kerted nárciszokkal végig ültetvé. Nyomában kedv s öröm röpkedtek, csillogás és pompa, amerre járt, fiatalok, középkorúak és kritikuskok követték minden lépését, irigy és nagyszerű kollégák és konkurensek lapoztak rá előszörre, ahol csak megjelent, igényes történelemtanárok Hajnóczy Péterről, progresszív mütössegédek Bólya Péterről álltak át E Péterre. Egy kicsit átírta az egész magyar nyelvet, utoljára Barczafalvi Szabó Dávid és Lőrincz El Lajos alakított ennyire látványosan rajta. Ó volt a nagy tehetség: simán kikerült minden aprofhradest. (Ez H. Bloomnak az irodalomról alkotott – szintén sík ödipális – víziójában az erős költő nagy retorikai művelete, a hatástól való szorongásának megfordítása: a mestert mesterien utóda felé mutató előddé tenni.) A BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA (BASz) esztétizmusára, az alanyban-állítmányban gondolkodó „szakmaiság előtérbe helyezésére, az ideológiamentesség ideológiájára [mint azt másutt kifejtettem] az a nagyon fontos szerep várt, hogy legitimáljon egy olyan szabadabb, valóban alkotói beszédmódot, amelyet per definitionem nem vonhat ellenőrzése alá a hatalom ideológiavezérelt gépezete, ugyanakkor – untilg ismételvegett szlogenjei ellenére – eszében sem volt visszavonulni a társadalmilag fontos kérdések tematizálásától”. Hissen – és ez az elvileg (cenzurálisan) mérhetetlenül szabadabb kilencvenes évekre derül ki – voltaképpeni érdekeltsege éppen ilyesmi volt (volna), nép, nemzet, kultúra, politika, történelem, nők, isten, haza, család és a többi komoly férfidolog. Miután meghalt a cselszövő, immáron (ön)cenzúra nélkül elő lehetett vezetni a politikai és szociális elkötelezettséget – amit azelőtt mind a komcsi, mind a népi igen nagyon nyomatott, és mégse lett nagy király. És íme: a nyolcvanas évek elejére kivívott e(szté)tikai autonómia kissé megmerevedik, és a kilencvenes évek teljesen új helyzetében EP egyre megmondósabb, nemritkán a kulturális-nemzeti észosztó villan elő az eurokonform köpönyeg mögül.

Végül érdeklődése a családi-nemzetiségi mitológiára, a saját hőstörténetére összpontosul. Fedőnév: történelem. „*Akartam mutatni, hogy tényleg mindent fölzabált a történelem.*” (JK, 18.) No és mi lehet az a minden, ami addig nem történelmi volt? Talán a természet? A csillagos ég fölötté? Nem, nincs urbánusabb író EP-nél: semmi köze a természethez. Vagy talán a nemesség, a tartás, a tisztesség? Alighanem. Meg: a szemérem, az ártatlanság, az erkölcsi törvény benne. Vagy tán a múltat zabálja föl az apológia? Egy magát történelmileg sikeresen legitímált – empirikusan általános normává vált: normális – status quo moralitása felmutatja dogmatikus jellegét? De lehet, hogy mindegy, ad analogiam: az vagy, amit megzabálsz. Vagy: tiéd, amit megeszél. Vagy: kapd be, kapd be, mert különben bekapja a kalauz bácsi. (Az anonim szerzők bölcsessége – hm?)

(**Idézet és tulajdonnév**) A BASz sokféle darabjának egyik legszembetűnőbb és legtöbbet vitatott közös problematikája az idézet volt. Ez rögtön élesen különválasztotta azokat az értelmezőket, akik ezt poétikailag izgalmasnak, illetve akik morálisan kifogásolhatónak találták. Az utóbbiak számára a jelöletlen (azaz egyértelmű markerek – idézőjel, eredeti szerző nevének feltüntetése – nélküli) idézet voltaképpen lopás. Az előbbieket a posztmodern (vagy akár jelző nélküli) intertextualitás fontos – és eredeti – eseteként üdvözölték. EP eljárása ebben a dichotómiában persze nem (volt) semleges: a jelöletlenség a szerzőség identitáselvű, individualizáló felfogása ellen dolgozik. Régi műfaj, de mint már Voltaire is célzott rá, ez önmagában nem lehet probléma. A BASz e radikális műfaji javaslata alapján inkább az (volt) az érdekes – főként, ha a szerző maga erősítő (natural born, sorsszerű, önbeteljesítő) képzelőerő-beli és elméleti fogyatékoságait –, hogy jó idézőművésszel van-e dolgunk, magyarul: össze tud-e rakni egy ütős kis klipet a Gutenberg-galaxis roppant muszteréből. – És valóban: miben is állna a szerzőség ércnél maradandóbb gondolata? Hogy van egy csomó rhapszodosz, x generációt át, és azon dolgoznak, hogy a hősök és egyéb király csávók neve fennmaradjon, de Homérosz lenyúlja az anyagot, és ő lesz az *Aeneas*, a filológia és a *The Story of the Copyright* főhőse? Hogy valaki valahol valamikor leír egy mondatot, és attól fogva az mindörökre az ő nevéhez tartozik? Pé-

dául: „Tévedni emberi dolog.” (Minél nagyobb közhely – mindenki által [f]elismerettség – szerzője vagyok, annál biztosabb, hogy elfelejtik a nevemet, és vakok az iróniára/-tól.) Vagy egy még egyszerűbb mondat: „A tulajdon lopás.” (Ki mondja? A: Prédikátor Salamon, B: Rousseau, C: Tao Te [v. Martin Luther] King, D: Sztálin.) Vagy: „Minden ember olyan érzékszerv, amellyel az istenség érzékeli a világot.” (Stb.)

A BASz e játékos, szabad, naiv tendenciája aztán szép lassan az ellenkezőjére fordul, míg végül azt látjuk, hogy a JK szerzője számára a legrémisztóbb lehetőség az, hogy még mielőtt ő, EP, a legilletékesebb, a tulajdonképpeni tulajdonos megmondaná, mi az, kiderül az igazság. Nem hallottad? Pedig bemondták a Déli Krónikában is. Nem is kell a keresztnévet kimondani: az Esterházy apja. A HRABAL KÖNYVÉ-től kezdődően (miként arra egy későbbi Barthes-monográfus már akkor felhívta a figyelmet; már ha valaki a FUHAROSOK-at nem találta volna túl melodramatikusnak) EP láthatólag egyre inkább beleszalad a reprezentatív-nagy-ember(-Isten-Haza-Család) jelölőhálóba, eköré szerveződik a megszállási energia, még a játékos-charmeur-erotikus imidzs érdekében penitenciaként vállalt, lelkiismeretnyugtató EGY NŐ is ebbe a narratívába épül bele, mint Kőműves Kelemenné.

Akinek nincs túl nagy problémája azzal, hogy az emlékezetében legelevenebben megmaradt EP-mondatokról az évek során kiderül, hogy nem EP-mondatok, az mindenképp felfigyel arra, hogy a JK számos nevet rövidít, másokat nem. „M. N. meséli, hogy az apja koponyájával Sztálingrád alatt fociztak. Ez is kimaradt a könyvből. Vagy ajándékozzuk Günther Grassnak?” (188.) A tulajdonnevek ugyanabba a retorikai alakzatba illeszkednek, mint az idézetek, és – hm – ugyanarra a transzcendentális középpontra mutatnak. Kulcsár Szabó Ernő-től (szintén teljes név a JK-ban, 131.) egyszer megkérdezték (Sz. L.), hogy miért nincs A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1945–1991 című munkája végén névmutató, mire ő bölcsen azt felelte, mert akkor 1., a potenciális érdekeltek mindenekelőtt ezt lapozzák fel, és 2.1., ha nem találják magukat a listán, bele se néznek a könyvbe, ill. 2.2., ha megtalálják, kikeresik a nevüket tartalmazó bekezdés(eket), aztán visszateszik a könyvet a polcra. Mennyivel melósabb a BASz technikája: megdobban a szí-

ved, hogy ott látod Édes Neved (ÉN) a mű végi nagy listán (torzítatlan formában), ám a furfangos szerző nem árulta el az oldalszámot. Márpedig éppen az ödipális kód alapján vezérelt szignifikációs stílusokban tapadnak a legnagyobb tárgymegszállási energiák a tulajdonnevekhez. A tulajdonnév e prioritása az (ént jelölő) ÉN prioritásának jelölője. De persze ez már mindig is az atyának-neve: a teremtő, a totemállat, a copyright-tulajdonos, akinek egy kópiája vagyok, amíg közös tudattalannunk ural, amíg nem ÉN lesz(ek) az eredeti (a keresztnév mint másolat). (Vö. „Egyébként is még mindig jobb, hogy velem történt, mintha – Röhej: így akartam automatikusan folytatni: mintha apámmal történt volna.” [22.] Kérdés a tízezer forintos könyvvásárlási utalványért: mi történt és kivel. „Vagy ahogy a mamácskám szokta volt mondani: Táxi! [Vészek egy táxit. – Vagy ez a Nádas nagynénje?]” [242.]

(Retorikai és társadalmi) A név kötelez, az én lekötelez. Az én személyiségtőzsdei árfolyamának értékét az ödipális kód alapján szervezett prozopopoeitikus szignifikáció elsősorban az ÉN-hez kapcsolja, a tulajdonnévhez mint a cseleérték hordozójához. Tulajdonképpen éppen e(szté)tikailag nem ad hominem. A stíléma, a szöveg öröme ürügy az el/lekötelezett névhez való rögzítésére, a jelentőség) nagy ember általi kisajátítására, elősegítendő a reprezentatív copyrightok eredeti(ség-) tőkefelhalmozását. „Nem tudok betelni evvel az elegáns, célirányos idézőjelhasználattal; talán csak – bocs – Krasznahorkai Laci tudja ezt ilyen pontosan” (255.) – mármint hogy kik közül? Ne hülyülj: utánanézel, hogy Kleist használt-e idézőjelet és hogyan? Vagy Conrad? Vagy Mikszáth vagy Sziij (Feri)? És ki az a Martin Lüdke? (269.) Csak a monogramok nem tudják? „Két cédu-la még erről a napról, Kathrin Röggla regénye levonatának a másik felén. Kösz, Kathrin.” (15.) Szimpiség vs. szemérem. „Komolyban például Kertész Imre jó.” (27.) Komolyban például. „A regényben is van erről szó, Garacsi Laciól vett szöveg segítségével.” (30.) Helő, Laci. „Csillag a Kiadó szeme. Jó kiadó.” (33.) Stb. Fontos magyar és német személyiségek. Egy kis politika, egy kis diplomácia, egy kis szerénység, egy kis elegancia, és máris a nagy tragédia írja a nagy író-t és nem fordítva. – Ha viszont a nóném csáki (dramatization), aki lapátolja a sódert a betonkeverőbe a házam földemjéhez, meg van ha-

tódva attól, hogy ő mekkora embernek robizik, és van egy jó sztorija, akkor cserébe boldoggá teszem: következő művemben kap fogni egy bekezdést és egy kétszínű árnyalatot. És minél kevésbé hajlamos meghatódni – és ez egyértelmű szabály, egy érzékeny ember, akinek van ideje, tudja ezt –, annál valószínűbb, hogy bunkó, büdös, alkoholista, és ha egyáltalán van felesége, veri, de hál' istennek nem sokáig, hisz a társadalombiztosítás korántsem részesíti őt abban a kitüntető figyelemben, mint például a híresek és szépeket vagy azokat a „szemeket[et], akik *előleg cselédjeink történelmi igazságát képviselik*” (70.), gyakorlatilag pedig lenyúlták a segítségükkel a kastélyainkat, ahonnan megszervezik, hogy egymást följelentsük nekik.

Szóval már megint a komcsik járnak legrosszabbul. Meg az áldozatok. The great novel(ty). O boy. Who (cares who) is the author? – A valóság, ahova majd elérkezünk, a földi horror ha vállunkra tette hosszú karmú kezét?

„Az öncsalás lényege, azt hiszem, az, hogy a rémségeket mindig mások követték el, a németek, az oroszok, a nyilasok, a kommunisták. Mi egyrészt nem tehattünk mást, másrészt amit lehetett, megtettünk. Ez nem szabad, felnőtt [ha nem figyelsz oda a gyerekre] ember beszéde. A fasizmus is, a kommunizmus is jobban átjárt minket, mint ahogy arra gondolni szeretnénk.” (167.) Előfeltevés: ma viszont szabadság van, és nincs mi átjárjon bennünket. Vannak ugyan ordas eszmék, de már nem kötelezőek. A kapitalizmus újra szűz. A pénz uralma, az emberek többségének – bizony, bizony, ez a megfelelő szó – kizsákmányolása, az irántuk való felelőtlenség, hogy mindig meglegyen a bizonyítás az emberi természet romlottságára, a természet iránti felelőtlenség, az én/mi-elvű expanzió, az aktív, indokolatlan önzés egyre tornyosuló, visszaforgathatatlan, bábeli szeméttelpe – hát mit tehetek én, kis magyar huszár a multinacionális posztkolonializmus globális saktábláján. A Fenntartható Fejlődés zászlaja alatt belülről bomlasztom lebonthatatlan polipropilén priviligiumaimat. A testvérietlenséget, az egyenlőtlenséget, az elnyomást. – Jesszus, csak nem számon kéri még az etiópiai éhezőket is szegény szerencsétlen EP-n, aki ráadásul – és ezt még az új, szokatlan szerepből fakadóan olykor meghökkentően gyenge JK is demonstrálja – az egyik legtehetségesebb magyar író?

(**A valóság, ahol minden egy**) Nos, van benne valami. Éppen azért, mert roppant ambiciózus szerzőről van szó, akinek komoly tehetsége van a szimbolikus semák átrendezésére, és a JK éppen ezen a vonalon gyengült le véresen – látván immár színről színre az egy igaz való rémisztő végérvényességét. „*Nem tudtam, hogy most utoljára könnyű a szívem. Hogy soha többé.*” (7.) Mintha bosszút esküdne. Pedig talán éppen itt lehetett volna letesztelni a BaSz radikális intertextualizmusát. A valóság az a műfaj, amelyben a különböző műfajok összeérnek, ahol az ismeretelméleti, az etikai, a politikai, az esztétikai, a nyelvi, a filozófiai, a történelmi (fikciós) stb. problematika lényegileg összefügg. Ám EP visszahátrált a létező legborzasztóbb humanizmusba, amelyben az ember egyszerűen képtelen felfogni az emberben levő embertelent, hiszen az tőle, az embertől mindig is távol állt.

Ugyanakkor EP-től, mint tudjuk – EP-től –, semmi nem áll távol, ami isteni. A művész *quasi in terris deus*, mintegy földi isten, mondja a régi humanista közhely is. Világokat teremt; ebben a paradigmában tudta magát mindaddig EP is. Egészen a JK-ig. És most rájött, hogy rosszul tudta. A realista tehetetlen, mert a világ kész. Régebben többször idézte Barthes-tól ennek az ellenkezőjét, de most kiderült, másként fogják fel a világot, hiszen másként fogják fel a nyelvet és a kettő kapcsolatát. Barthes (stb.) radikális intertextualista: az érdekli, hogy a nyelv mint az egyes műveken, az egyes szerzőkön, az egyes beszélő alanyokon átfolyó, folyamatosan művelt nyelv miféle koherenciával (világnézettel, szemléleti formával, doxával, paradigmával, előítéletekkel, költészettel, mitológiaiál stb.) bír. A szerzőkhöz rendelt idézetek egymáshoz rendelése (nem) formális egyeztetés, (mert) maga az (egyes) ember (közös) tapasztalata: az ontológiai megkülönböztetések nélküli szimbolikus ennél jóval gazdagabb – kivéve, ha olyan reduktív instanciája van, amely kivonja magát e játékból, és ezzel korlátozza és elszegényíti (textuális: tapasztalati) világát. – „*Amiként a Bevezetés idézethasználata a Danilo Kiš-novellában éri el a végét (a szöveg mint totális idézet), azonképp itt ez a vég, a maszktalanság mint maszk.*” (108.) Minden más csak tréfa: valójában ez a térdre hulló (kényszerített) melodrámahős vagyok, ez a nevetőmaszk mögötti zokogómaszk. „*Vagy,*

brrr; tréfa, protestáns!” (14.) „<És kérlek titeket, testvéreim, fratres – k k >” (245.)

És a baj nem jár egyedül: „*kijött belőlem a primcsi referenciális olvasó, posztmodern jóhírűnknek lótték*”. (111.) Ettől fogva „*az ún. valóságot tekintem valóságnak (nem a nyelvet), és ahhoz leszek hű*”. (67.) Hú! „[É]n csak mutatom, ami van.” (64.) Vagy ahogy a kritikus (B. Z. A.) megfogalmazta, „*innen a fikció valósággá alakul*”, és „*ki-végzi az irodalmat*”, hiába játszott világeletében, a HC-ig bezárólag, a mi kis posztmodern pornográfusunk a valóság és fikció határán „*ordenárén*”, ördögösen és büszkén, most kiderült, hogy „*a valóság nem nyelvi kérdés, hanem – valóságos kérdés*”. „*Most végleg bebizonyosodott a fikció koholmányszerűsége*.” A valóság műfaji kikötése szerint pedig a realizmus és a diadal – ki elégikus lesz tőle, ki himnikus, de – egyet jelent: mindenki bűnös. Addig jó nektek, barátaim, amíg nem tudjátok felfogni, mennyire komoly dolgok ezek – ó, ha még egyszer naiv lehetnék. Ó, ha (vétkesek közt) cinke volnék, mit *nem* adnék. < ö > Vagy legalább üres: ennél, ami van, az is jobb: „*Csak ülnék a fehér papír előtt a na-hagy mű-hű [tárgyilagosság: ha nagy mű, nagy mű, mindegy, hogy ki-hi írta] utáni fekete vákuumban, alkotói válságban, s egy sort se bírnék írni, az volna jó. Istenem, mit meg nem adnék érte!*”

Tessék: mit? Mennyit? Hát igen: tulajdonképpen semennyit. Hányszor, de hányszor büszkélkedtem avval, hogy engem lenyűgöz minden, ami van. Hogy én mennyire tisztetek mindent, ami létezik. Merthogy ez engem mennyire érdekel! Nesze, érdeklődj!” (17.) „*Mennyit pofáztam a világ érdekességéről meg arról az én kozmikus kíváncsiságomról mint életmentő vagy az életnek értelmet adó szenvedélyről! Meg hogy mit számít, hogy hős vagy áruló, a miénk, akik ezáltal gazdagodunk. Nesze, bazz meg, itt van, gazdagodj! Érdekes! Ennél érdekesebb már mi tudna lenni?!*” (80.) – Hát... Most hirtelen nem is tudom, ez retorikai kérdés? Nehogy nagy naivan sorolni kezdjem.

„[M]ért *nem Mészöly vagy Nádas apja besúgó, sokkal pontosabban le tudnák írni az egészet, mért kell olyasmivel foglalkoznom, ami nem felel meg a te-het-sé-gem-nek!*” (28.) Talán mégiscsak, tényleg szerencsés szerző EP, mint TGM (0.) megjegyezte. Talán a tehetség éppen akkor mutatkozik meg, amikor valami nem oldható meg a szokásos rutinnal, a tuti, kipróbált technikákkal, a szokásos hangfekvésekben. (És ahogy EP a Papi jelentéseiben mindig beazonosítja

saját stílmáit, úgy A SZÍV SEGÉDIGÉI-ből látszik, hogy a sajátos esterházy dikció mennyire a Mamié is.) Mindenesetre ez az első EP-könyv, amely komolyabb introspekciós munkát végez. Ez eddigi EP számára alighanem túl nádasos (stb.) volt – és Nádas (pl.) túl jól csinálta/ja –, tehát került. Most rákényszerült. A szerepjátékban-perszónaváltogatásban jeleskedő menekülőművész – vagy hogy is hívják? szabadulóművész („*nem valami ilyesmit írt Radnóti a Bevezetésről?*” [44.]) – hirtelen lelkezni kezd. Mint Dosztojevszkij. Csak egy kicsit később kezdte. Egy goethei alkattól (szintén TGM észrevétele) ez el is várható. – Látszik, hogy nagyon friss, nagyon idegen neki a közeg, ezért a sok automatikus, kényszeres, zsigeri, reaktív reakció („*bizonyos érzelmileg telített szavakra, helyzetekre beindul – mint a Pavlicsek kutyája!*” [34.]).

Az új, ún. valóság tehát, amiben szerző (olvasó stb.) utazik, rémülettel tölti el (szerző stb.-t). Eddig azt hitte, hogy csupa érdekesség, és most kiderült, hogy mélységesen és reménytelenül sötét. Mottó: „*Nem az látszott rajta, hogy nagy baj van, hanem hogy nincs remény.*” (126.) – Vö. „*Die Lage ist hoffnungslos, aber nicht ernst.*”

(Unheimlich) Próbálja idegenként, csúf új világlátnak appercipiálni, de a rémület fő forrása inkább az, hogy nem tudja beazonosítani a rémület fő forrását. Dolgozik, dolgozik, de minduntalan meg kell állapítania: ezt is tudtam, azt is tudja mindenki, amaz is régi közhely. Akkor mi is ez a hirtelen, engesztelhetetlen trauma? Ha egy na(ha)gy mű(hű)ben jól, játékosan, de igaz módon és művészileg sűrítve, de alapvetően realista módon ábrázoltam az apámat, az őseit, a múltat, és a méltó címe az, hogy HARMONIA CAELESTIS – akkor mi is a probléma? Hogy a JK arról szólna, hogy de kiderült, hogy mégse úgy van az? Hogy mégse realista, mégse igaz? Mi a probléma, ha semmi új nincs a nap alatt (és ezt már a HC megírta)? Mi? Micsoda? Már a HC megírta? Ezt is? Ez az, amit Freud Unheimlichnek nevez: tkp. az derül ki, hogy a külső a belső tükre, hogy a rémületet túlságosan is ismerős. (És a legvalóságosabb – vagyis tünet.) „*Dél van, el kéne mennem, találkozom van S.-sel, de nem merem itt hagyni az asztalon az irataimat, hátha K. csak úgy belenéz, quasi természetesen, ahogy előbb én az övébe. Azt ő nem tudhatja, hogy ezek ennyire az enyéme.*” (181.)

„*Ezt persze elvileg mindig is tudtam, csak talán*

túl nyugodtan tudtam. Hogy [»ránk is«] vonatkozik persze [ti. »ha azt mondjuk, és azt mondjuk, hogy az egy rossz rendszer volt, amely lehúzta, megalázta, széttrancsízította az embereket«, még ha konkrétan »mi« tisztességesen viselkedtünk is. A »vontakozás« az mindig konkrétabb, valóságosabb. Ennyire konkrétan nyilván nem számolhattam.] (175–176.) Figyelmetlenség: -ra számít vagy -val számol szokott lenni, de a moralizáló nyelvművelőnek (vö. „Tanuljatok meg, szemetek, magyarul!” [63.] – Hozzám beszélsz? – nézel magad mögé) is egy nyelve van, mégis megbotlik: „Arról [ti. a HC-ről] meg se azt nem állítom, hogy könnyű megírni, se azt, hogy bárki megtudná.” (112., sic., utolsó szó [egy az] egybe. Ha meg meg tudná, az megint egész más lenne: nem tudná meg, amit elvileg mindig is tudott.) – „Ennyire konkrétan nyilván nem számolhattam.” Vagyis: semmi sem reális(ta)/való(di), amíg nem velem/velünk történik. Tudtuk, hogy voltak rohadék spiclik, aljas árulók. Azt is, hogy tényleg, igaziból. A valóságban. No de... Mások iránti érdeklődés, megértés, együttérzés, felelősség, ezek csak szavak. Sztorik a könyveimben. Édesapám ontológiailag más, mint a többi ember. Akárcsak neked a tied, nemde. „Jó, lehet, hogy a te faterod nem volt téglá, de évtizedeken át csalta anyádat, volt, hogy le se mosakodott, úgy mászott be melléje, rá, ágyból ágyba.” (91.)

A morál genealógiájához.

Mert a rossz lelkiismerethez bűn is kell. – Vö. SPIONNOVELLA, 1975. (A JK barnásvörössel szedett szövegeit – nyomdatechnikai okokból – aláhúzással jelölöm.) „Így kezdődik: Afféle nyalka fickónak és kis besúgónak indultam, amelyből – mint hallom – tizenkettő egy tucat: ha tehát valaki úgy beszélt egy politikusról, mintha azt mondaná: »Elkurvult a házmester leánya.«, azt jelentettem, ha pedig a házmester leánya testét hitvány pénzért vagy más díjért effektíve áruba bocsátotta, szereztem hitvány pénzt vagy más díjat.” (131.)

„Csak azt nem tudtam, hogy közöm van ehhez. / Könnyen volt bennem részvét és szigor. Most is ez van bennem, vagy van ez bennem, csak a könnyű szót felejtjük el. [Nekem minden családtörténet, szoktam volt páváskodni. De hogy a III.III. is...! Arra nem gondolhattam, hogy a minden minden...]” (77.) Pedig a BASz expanzív (inter)textualizmusának ez logikus következménye lehetett volna. De EP más utat választott: „valami, érzem, érvénytelen lett. De mi? Dől az egész. Vagy mindig is dőlve volt, csak én ezt eddig, mond-

juk így, korlátozottan vettem tudomásul?” (106.) Az átkosban elsajátított beidegződés (vö. szabadságharcos) az áldottban is működik: továbbra is ragaszkodik hozzá, hogy a különbségeket e(szté)tikai természetűnek mutassa fel, de minthogy ezt politikailag és morálisan is szabad (vö. kapitalizmus), kiderül, hogy az e(szté)tikai csalás: a valóság más, az igazság odaát van. A világ kész, és benne ember embernek farkasa és farkas farkasnak embere. Az én expanziója a mi apokalipszisévé (kiderülésévé) válik.

Hol volt, hol nem volt, voltunk mi, és voltak az idegenek.

És kiderült, hogy ez volt az árulás.

„[N]em akarok semmit relativizálni.” (252.)

A jelentések valóságosak, ez meg csak < k > irodalom.

(Tehát az eleven, játékos EP) hamis volt, a valóságos pedig hontalan, kísértet(ies) (unheimlich) lett. Az irodalom nevenségesen kapálózik: esélye sincs, hogy visszavágyjon a hatalmas valóságnak. A Kőszobor megragadja a kis Don Juanitót. Goethe a romantikusokat.

„[M]ondom, olvasván ezeket a szövegeket, Shakespeare tényleg szürke realista.” (179.) Hm, hm.

Nem is az, hogy az introspekció túl új, és ezért még kényszeres; az ebből eredő nehézségeket („Stb.: hirtelen eluntam. Úgy unom, szinte nem kapok levegőt.” [54.]) az olvasó szívesen vállalja. Hanem hogy érzékelhetően fakult stíláris érzékenysége. (A híres „botfűlőség”.) A jelentés műfajánál meg mintha mindig azt mondaná: vége a komédiának. (S no, akkor lássuk azt a tragédiát stb.) A jelentések viszont gyakran érdekesebbek – irodalmilag – és főként finanszírozottabbak a gyakran önismerető vagy/és pánmoralista kommentároknál. „Feladatam volt, hogy f. hó 14-én a Népstadionban nézzem meg az FTC–Tatabánya mérkőzést. Elárulni csak mindent és mindenkit lehet.” (208.) Az ironia olvashatósága persze olyan, mint a Gestalt-váltós képek láthatósága: nem jössz rá, hogy a gonosz bosszorka állan a bibircsók – a fiatal leány vállán a melltartópánt. (Vö. projekció mint profécia, az öngazolás mint önbeteljesítés.) „A beszélgetés közben mindig felvettem a választás kérdését. Általában nem észleltem nagy érdeklődést, aminek Csákváron talán az volt az oka, hogy búcsú volt, s így nemigen lehetett ezt a témát tartani. / Állj. Álljunk meg itt egy pillanatra, megrendülten, a hányinger küszöbén.” (70.) Nem? Mennyire inadek-

vát, mint a könyv végén az a népfeddő és nemzetébresztő vezércikk, valamint pártkongresszusi irányelvek között felúton elhelyezkedő felelős-írastudó vándbeszéd (vagy ahogy némely debrrreceni mondja: vándőűbeszéd). És néha az őszinte, rácsodálkozó naivitás: „*Szinte mindenki érdeklődött a magyarországi helyzet fölöl, a valóságnak megfelelően feleltem. Eléggē zseniális mondat, s azt hiszem, nem is hazudott.*” (178) „*Befejezésül még egyszer lelkekre kötötték, hogy vigyázzak magamra, én pedig meghatott örömmel (sic! másolj!) adtam kifejezést, hogy »még vannak ilyen jó magyarok« az emigrációban.*” (221.) Ügynök egy bécsi magyar könyvkereskedésben egy Faludy-könyvet kér. Erre a fiú (EP): „*Nem tudtam, Gyurka bácsi, hogy része vagy apám életének. Te is bocsáss meg. [Bár itt nincs miért. Az olvasó az olvasó, és minden olvasót meg kell becsülni, a legszemetebbet is...]*” (211.) – Na. – Parancsolj, kérlek. – Egyfelől a roppant emlékmű az egek harmóniájának, másfelől ez a barokkos túlszpiázás, ezeregy kartács és kurványázás, aztán a passió összes stációja (mind a kettő):

„*Egy szar spicli, egy árulás (Verrat ist das richtige Wort) – (de) egy ember. Egy olyan, mint én.*” (137.)

Mert látjátok, feleim, „*nem tudunk – mi: emberek, akiket elárult és akiket nem – megbocsátani, mert előttiink nem ismerté el [épp nekünk nem árulta el] tettét [árulását] és nem bánta meg azt [e bűnét], nem bánta meg, hogy lelkének sötétebbik fele legyőzte őt.*” (280.)

Na de: „*hát mit akartok tőle, hagyjátok, hagyjátok, megbűnhődte már a múltat s jövődőt.*” (Uo.)

(Hagyjuk) A HC-t (a HÁBORÚ ÉS BÉKÉ-t stb.) számos ok miatt – esetlegességek tömege szorozva a nagyon érdekes (régí és új) szövegek hatalmas számával, tickle, tickle, tickle, bang – nem olvastam, csak amennyit a JK idéz belőle. A JK markáns HC-olvasatából az derül ki, hogy ugyanaz a fő problémájuk: kizárják, hogy az (én) édesapám és az (ő) ügynökük jelölők ugyanannak az imaginárius (id)entitásnak a prozopopoeiájához tartozzanak. E két centrális jelölő összeférhetlensége a JK jelen ideje. Az ének, az ók, a nemesek, az árulók. Ennek a kiazmusnak a permutációi – ez a JK wégűső wáltozhatatlan walósága. „*Tényleg: mi már itten nem kereshetjük az igazságunkat. A családtagok egyéni szenvedése, mint egy Bayer-aszpirin, feloldódik az árulásban.*” (83.) A valaha oly

nyitott, sokszerű, oly nyelvérzékeny EP most mindent, amihez hozzáér – és igyekszik mindenhez hozzáérni – kővé változtat. Immár vége a játéknak. Ez a valóság, nincs mese. Lehull az álarc stb. Minden ugyanarról, ugyanúgy szól. „*Bizonyos értelemben nekem ugyanúgy hihetetlen a New York-i terrortámadás, mint apám ügynök volta. [...] Én már több mint egy éve élek abban a sokkban, amelybe a világ most került.*” (231.) „*Édesapát mikor is szervezték be?, kérdi Gitta figyelmetlenül. Egy másra meredünk, szó szerint: nem hiszünk a fiúinknek.*” (120.) „*Azonnal tudtam, miről van szó. / Amit láttam, azt nem hihettem el. Gyorsan az asztalra tettem a kezem, mert remegni kezdett.*” (12.) A trauma (az árulás) pillanata, „*amelynek súlya alatt élek azóta is és mindörökké.*” (11.)

De a JK éppen azt ismételteti, monomániásan és rémülten, hogy a HC-ben tényleg benne van minden. Tudod, minden. „*Uram, könyörödj rajtam. [...] Könyörgök, ne állj bosszút és ne kísérletezz velem, ne akard kipróbálni, hogy mi lesz velem a bajban, hogyan visselem a csapásokat.*” (161.) „*Papa, emelj föl, mint régen!*” (136.)

„*Megint rálapoztam egy mondatra, amelynek új értelme lett. Édesapám alapján véve rossz ember volt, egy hitvány tett, de ez lényegében sose derült ki, nem került rá sor. – De.*” (266.)

Szóval a szokásos huzavona. „*Ez csoda, véletlen, vagy tudatalatti?*” (180.) „*Vélhetően nem csak azt nem fogom tudni leírni, édesapám, hanem azt se, hogy én.*” (16.) „*Csak nem ez volt a HC titka? Ugye, nem?*” (186.)

Imádkozunk érette: a HC-t mondd, ne csak a valódit. Az igazat mondd, ne csak a JK-t: „*Mégiscsak úgy igaz, hogy a HC a valódi kép apám-ról, a realista, ez meg fikció. Vad fikció – ennyi fantáziát nem néztem volna ki magamból.*” (163.)

Ennek szemlélésében a JK első lapján: „*Szeretném, ha ezt a könyvet kizárólag az olvasnám, aki már a Harmoniát olvasta.*” Nyilván, hogy a balasz meglegyen. Az egyik serpenyő aljára, mint profi hentes a hájat, Justitia felcsapja a HC-t. Kizöckent idő, ő, kárhozat, és te születéll helyrebillenteni azt (a serpenyőt). („*Az olvasó az olvasó, és minden olvasót meg kell becsülni, a legszemetebbet is.*”) Figyelj, eleve minek néz: „*[D]e ezután bárki, bárki nyikhaj is, odavághat nekem egy félmondatot úgy, hogy utána nehéz volna mit mondanom.*” (14.) A kölcsönös bizalom megelőző (leg)zése. Az együttműködés záloga: mindenki, aki stb., az azonnal minden lehetséges ürügyet felhasznál, hogy rosszindulatát, irigység-

gét, ellenségességét, frusztrációit kiélje: hát persze hogy jönnek a nyikhajok, akik csak annyit látnak a világból, mint ez a szánalmas, múlt rezsimre fixált, büntudati, fekete/fehér, ostoba diskurzus. Mindenki azonnal ügynökközi kezd, összesúgnak a háta mögött: tudod, az ügynök fia, mondják, csak szemükkel bökte felé. (Ahogy a népiek bőfögve borozgatnak rajta a jó akolmelegben: Én találkoztam is egyszer a Matyival, amikor... stb.) Ilyen vagy, neked csak egy ügynök, egy eset, de neki az apja, az ember. „*Köpní vagy füttyülni rá: ez az én apám sorsa.*” (280.) Rosszat sejtő, megrogzított rosszindulatra koncentráltó beállítódás; a megértésnek, az intelligenciának, a szeretetnek, az önreflexiónak mily csekély hatalmat tulajdonító; milyen rémisztően (ön)bizalomhiányos olvasata az olvasóközönségnek, a polgártársaknak: ha valaki nem olvassa a HC-t, csak az ügynököt látja: „[D]e most egy szar vagy, egy nulla vagy, elárultad magadat, elveidét, országodat, még az osztályodat is – milyen erő marad akkor? Istenem.” (62.) Érted: metafizikailag. – Itt vetődik fel igazán élesen a projekcióprobléma: a trutumó, a takony, a geci és valahány efféle fluidum, amely a JK lapjain hömpölyög, elönt-e mindent a te agyadban is, vagy ragaszkodsz hozzá, hogy mindezt írja meg még pontosabban is.

„*Akartam mutatni, hogy tényleg mindent fölzárt a történelem*” (i. h. És az ember – ha nem – disztigválni akar: az én primer, narcisztikus expanziójának eltolása [a] minden jelölőre). Á. Teljesen át kell(ene) hozzá írni a történelmet, az eddigi hiedelmek, elköteleződések, hierarchiák, jól felépített ideológiák, játéksztratégiák és érzületek rendszerét. A HC-t. „[É]s mindez azért van így, mert nem állt még sose kivégzőosztag előtt, mondotta édesapámnak a kivégzőosztag vezetője, munkaidőben?” (101.) Tehát a történelem az életnek kicsit porosz pedagógiájú tanítómestere, ahol az ismétlés a tudás anyja. Ezért nem lehet belőle tanulni.

(**Nézzük**), milyen szempontból is von párhuzamot az író apja ügynöki jelentései és saját irodalmi ténykedése (és főként a HC–JK) között. Mi ez a folyton visszatérő „bagoly mondja verébnék”? Elsősorban az, hogy mindkét szerző intimitásokat ad ki, árul el olyanoknak, akikre azok nem tartoznak (noha amazzok tolaodóan kíváncsiak). Az idegen omniprens, köztünk/bennünk van, és Isten szeme

mindent lát. (Vö. big brother, való világ stb. URH: „valaki néz a tévéből!”) „*Felhasználva az alkalmat megkérdeztem tőlük, mit várnak a francia népszavazástól; mind úgy gondolták, hogy De Gaulle fog győzni. (Ez azóta be is következett.)*” (69.) Tehát hogy egypár megfigyelt eldugva egy magyar faluba mit mond a francia népszavazás (nagyon is) várható eredményéről? Hogy a történelem angyla ezekből a kis színesekből rakja össze a nagy katasztrófát ábrázoló puzzle-t? Alighanem a Tóth is sejtí, hogy ebből a sztoriból aligha sül ki egy államellenes összeesküvés, ám ő maximálisan elégedett De Gaulle győzelmével, ha a delikvens „*felhasználva az alkalmat*” rá gondolt – rá, Tóth Jelenre. EP is rögtön lecsap: „*Felhasználva az alkalmat: tényleg ilyen idióta beszélgetésekbe bonyolódott a Tóth kedvéért?*” (Uo.) „*Válami, semmi, de mondat van, igen lelkiismeretes, de önálló cselekvésre alkalmatlan embernek ismertem meg, mindazonáltal Tóth szerint felhasználható.*” (Uo.) Mindazonáltal a tiszt számára az ún. információ éppannyira érdekes, mint EP számára; ugyanarra hajtanak. („*Tóth poétikai elgondolásai kvadrálnak az enyémmel.*” [Uo.]

Az író a legélesebb fájdalomokról akkor számol be, amikor az intimitás tereibe pillantanak illetéktelen szemek, illetve amikor láthatólag autentikus észrevétel, gondolat, érzés bukkán fel a gyöngybetűs jelentésekben. „*Nevezett lakásán kerestem fel; jobbról-balról megcsókolt. Ezeketől a személyes apróságoktól újra meg újra rosszul leszek, jobbról-balról, ez olyan szegycenlen!... (Megint: bagoly mondja verébnék...)*” (138.) „*Elmondta még E. B.-ről, hogy egy igen csendes ember. Most, amikor ott volt, se igen beszélt, csak ült és mosolygott. Ezt a tehetetlen, gyöngemolyt kiadni: ez az igazi aljasság.*” (86.) „*Ügynöki szöveg jelentette, hogy az a benyomása B.-B.-ről, hogy az »buzi«... Már az érzéseimkről is beszámolunk? B.-B. ilyen irányú magatartására vonatkozó jelentést már Udvardi fn. ügynöktől is kaptunk.*” (145.) „*R.-né nagyon megörült nekem, cigarettával kínált (Menthált szív). Elmész te tényleg a büdös picsába.*” (218.)

Az analógia még tisztább jelölője az, hogy a kezdetben a saját szövegtől élesen, tipográfiaiilag is elkülönített másik szöveg (az idegen test) elkezdí bekebelezni a múltat: viszonylag gyorsan és simán barnásvörös lesz minden HC-szöveg is. „*...majd ezeket az összeesküvéseket följelentette (édesapám). A kurva anyját! Yes.*” (Lefejejtetem az oldalszámot.)

Szóval mi is voltaképpen a trauma?

Az igazság, ami vakká tesz? Süketté? „*Nincs ember a földön, aki annyit szenvedett volna, mint az ő – itt rámnézett – édesapja. Nem tudom, mért mondja...*” stb. (175.) Nem is kérdezem. Vagyis már réges-rég közölték velem, de a tapintatot ő akkor nem (úgy) értette. „[H]át egy időben még apádtól is zokon vették, hogy lepaktált a rendszerrel. *En akkor ezt úgy érteltem, hogy*” (61.), és nem tállod ki, hogy (hogy nem) értette. Úgy értette, ahogy, „*vagyis osztozott az egész társadalom gyakorlatias fölfogásában*”. (Uo.) „*Bár ha Szophoklészra gondolok... (tréfa)*.” (142.)

Megejtő az a réműletteljes, unheimlich, kényszeres munka – tényleg mintha csak az OÍDIPUSZ KIRÁLY vaskos didaxisát ismételné –, amellyel a HC-t újraolvassa: mi van, ha tényleg minden benne van? Ha a HC az igaz való, tényleg, akkor az ügynöknek is benne kell lennie. És tessék, benne van. És ha... Az árulás-problematika láthatólag leuralja világot („*jobb-ra egy pénznyerő automata, aki nyer, harminc ezüstpénz, roppant szellemes*” – 239.): mindenbe(n) ezt és csak ezt olvassa, minden metonimikus vagy metaforikus projekciójától összeszorul a gyomra, a Történeti Hivatal ávó, ha belép az olvasóba egy ismerős, azonnal „*[g]yáván pakolom az asztalomt. Újra meg újra elámulok, hogy ennyi gyávaság legyen egy emberben, és éppen bennem! (Remeg a kezem, híhetetlen.) [Bizonyíthatom: alig tudtam a fentiek elolvasni.]*” (177.) stb.: a legideálisabb alany.

A legkönnyebben beszervezhető, és a legtutibb, hogy tönkremegy bele. (És a négy gyereke és... Hacsak...) A leginkább foglya azoknak a fantazmáknak, amelyek szavatolják, hogy ez a démonia legyen a végső, igaz valóság. Tisztára, mint egy szerelem: „*másról se szólnak a napjaim, csak erről, nem is érzékelek mást, azt se tudom, hol lakom, semmi másnak nincs jelentősége*”. (62.) Megszállott, ez a pontos szó. Igazi szabadulóművésznek való feladat. A test egy jel, és a jelölt egy jelölő. – P-P. P. (ráadásul az arisztokratákról szóló) SALÓ-ját két alkalommal láttam. Mindkétszer a nevezetes szarevős jelenetnél hagyta el a legtöbb néző a moziatermet. Előzőleg a néző szimbolikus averziói és szugesztibilitása függvényében maga is foglya lehetett a borzalmáknak, ám ezt a jelenetet már nehéz volt a hiperrealitás irányába turbóznia, márpedig a szuperközeliék éppen ezt célozták komoly hübriszzel, és ettől fogva csak az önismereti (dis)kurzus radikális és naiv elutasítói maradhattak a fasiszták foglyai, az érzékek

megtagadói, a fantazmák, az abszolút szimbolikus vezéreltség önkéntes rabszolgái, ugyanis aki látott már életében szart, az akkor is kiközölkent a hipnózisból, amint a szélesvásznú, villára szúrt barnaság behelyeződik a szélesvásznú, piros ajkak közé, ha még életében nem látott véres hurkát. „*Nem: hiszem, ha látom, pupák, hanem: látom, ha hiszem!*” (T. W.)

Igazság. Árulás. Izé. Megbocsátás. Absztraktumok drámája. Egy megátalkodott Corneille egy angyali Molière-ben. Az absztraktumok szintiszta alapkategóriák, melyek tisztán alkalmazhatók minden élet minden helyzetére. A vad fikció valóságossá válását kivéve.

(Csak hogy) a legfontosabb szempontok elmentmondhassanak egymásnak. Furcsamód éppen a morális törvénykezés tisztaságelve az, ami a helyzetet logikailag is elég tisztává teszi: ha biztos lehetnél benne, hogy az emberek többsége képes ellenállni a különben-tönkretecsünk-fenyegetésnek és az így-meg-a-teljhatalom-megvéd-sőt-cinkosságnak, téged se tudnának beszervezni. Kívülről. Kinn vagy vagy benn: félelem és reszketés vagy biztosítás – biztosság. Az orosz tankok (a szuezi válság, a vasúti jegykezelők hálózobatitkai stb.) világossá tették, hogy az '56 típusú tiszta megoldás – a forradalom – nem megy. Amerika nem segít, Isten halott, a rezsim addig és azt csinál, ameddig és amit csak akar. Ahogy H.-G. G. mondaná: ez a radikális végesség képezi a beszervezettek és megfigyeltek egzisztenciális horizontját. Vagy ahogy V. M.: itt élned, halnod kell. Ahol a politikai cselekvés mozgásterre ennyire korlátozott (hol zsarnokság van), ott nagyobb súly nehezedik a morális törvényekre, amelyek sokkal régebbieket, masszívabbakat, és nem/pont ilyen extrém körülményrendszerre lettek kitalálva. Négy gyerekem van, nóm. Velük akarok-e élni, vagy... Vagy viszonylag normális körülmények között élhessenek, tanulhassanak, dolgozhassanak, vagy... *Egzisztenciálisan*, ahogy mondani szokás. Jó, jelenetek, de a családok békén hagyjátok. Nehogy már én itt jelentéseket készítek nektek, ti meg nem engeditek egyetemre a gyerekeimet.

Ha normális/morális vagy, hős vagy: lemondnál a bátorságról: Achilles-sarkad fedetlen. A TAVASZ TIZENHÉT PILLANATÁ-ból arra emlékszem, amikor a fiatal szovjet kém csajszi (vő. hősnő) lebukik, és az aljas gestápoló óbers-tummbammfürer úgy próbálja vallomásra bír-

ni, hogy csecsszopó kisgyermekét kitakarva kirakja a mínusz tízbe, és amikor a csaj < k > bár, de mégse törik meg (nem köp), elhűlve mondja neki: „Maga nem anya.”

Gyakorlatilag: ügynök/Papi iszonyú morális áldozatot hoz a szerettei (és így önmaga) relatív jóléte és biztonsága érdekében. Ezzel az áldozattal teszi árta(Ima)tlanná őket: megszabadítja őket a kiszámíthatatlantól, ami (így) bármikor bekövetkezhet. Jézus vagy Júdás: az ajándékról le szokták szedni az árcédulát.

A Ne árulkodj! már kora gyerekkorban népszerű parancsolat. A gyerek hamar megérti: ha te nem jelented *be* (jelzed a központnak) a tanárnak a stiklimet, én se fogom a tiédet. Az imperatívus világosan szegregatív: a gyerekeknek mint sajátos helyzetben levő közösségnek a konspirációja a felnőttek büntetéseinek kivédésére. A büntetés kijátszása korántsem jelenti feltétlenül, hogy a törvényt a gyerek nem interiorizálta; mindenesetre, szemben a felnőttel, nem kriminalizálja (hiszterizálja – a testre irányuló szimbolikus technológiák stb.). Bonyolítja a helyzetet, ha a felnőtt szól rá, ha mégis megteszi: az árulkodás immár nyíltan szembe kerül a többi normaszegéssel: etikai mérlegelést kíván. Ha el(nem)árulod (az istenért se) a pofozkodós P-nének, hogy a paktársad, Béci lopta el titkos szerelmed, Zsuzsi új amerikai szagos radírját, akkor jó lesz-e, legalább neked. Hát persze, hogy nem, mert a felnőtt csak a krétai paradoxonba – a valóságelvbe, a metafizikába, a morálba, az ödipuszba, a rossz közérzetbe – vezet be: egyfelől megerősíti a szegregációt, az árul(kod)ás szó helyes használata (jelentése) előfeltételezi az ellenérdeket (vagy cseréértéket), másfelől ha ő betartotta volna a parancsát, nem árulta volna el magát azzal, hogy az összes többi parancsnak ellene lehet mondani, ezzel a szegregatív kóddal. Tudod, tanár/diák, felnőtt/gyerek, fiú/lány, ultra-viola/diósgyőri, komcsi/mi, trockista/sztahanovista, isten/állat, barát/ellenség, ember/lehelletfinom lószőr ecsettel festett kínai váza, amelyet most tört össze a börtön ablakába tegnap beszökött pekingi ősz. Ha elárulod (nekik) a törvényszegést, áruló vagy, ha nem, elárultad a törvényt (emlékszel: ne lopj, ne ölj stb.).

Az árulásnak csak ebben a háborús logikában van értelme. Minél erősebb e jelölő megszállása, annál inkább fokozódik a személyi és nemzetközi helyzet. Dante bakot tart: nyugodtan lépj fel a vállára, és máris a nyolcadik bu-

gyorban vagy. Felhúzod magad után, és máris eltűnt a kilencedik.

(„Az örök pogány katolikus”) (Th. M.) A csúcs: „*ültem az athéni stadionban, s néztem, ahogy az öcsém az AEK Athénnal a Real Madrid ellen játszik, és ha csak hozzáér a labdához, nyolcvanezer ember ugrik föl (pontosabban 79 999), s kezdi kántálni: apánk jó nevét. Ennek vége.*” (126., kiemelés az eredetiben.) A mélypont: ([lektori]-jelentés)író felkeresi apja szenvedésének stációit, azokat a presszókat és egyéb helyeket, ahol ügynök találkozott a – amazokkal. De minden bank lett vagy márkakereskedés. Krúdy szeptember után: „*A Kis Dóm eszpresszót nem találok, mintha egy csemegebolt lenne a helyén, a Carmen cukrászdát sem találok, vagy a Seiko-szervíz, vagy a Fotex, vagy a Rétes-cukrászda. Bemegyek, hihetetlen illatok, hű ásványvizem. Lesz még valami? Már nem lesz semmi, mondom mélyértelműen, és lehuppanok egy [nem találok ki] Esterházy-torta mellé. De éhes vagyok! Ha egy Voltaire volnék, mindenütt föltűnően hást ennék, húst hússal [...] Valaki hangosan mondja a nevemet (vagy az apámét), tortát vesz épp, olyan, mintha provokálna, felugrok, megyek kijelé, kezét csókolom, nem köszön senki vissza. / Szemben a Bazilika. Látott mindent mindig. / A Keringő helyére csak egy pillantást vetek, ez is bank lett.*” (240.) És ha nem jutna eszedbe, hogy ez egy rendes, igazi kálváriajárás, se baj: „*Ha szabad ember volnék (nem pedig katolikus – tréfa!), most fagylatloznék.*” (241. – Ha Lennie Lennox lennék, mindig énekelnék, és sohase lobognék stb.) – A mélypont ünnepélye: azért nagyon nehéz műfaj ez, mert kihívja ama bizonyos másik kompassziót is, a nem irányítottat, a nem reflektáltat, a nem ügyesen felépítettet, a nem a szerző forgatókönyve alapján rendezettet.

EP abszolút normális, szimpatikus ember. Ha gőgösködik, rászól magára, ha butáskodik, lebarmolja magát, ha sajnálatja, kineveti magát és így tovább. Gyakran az olvasó is így jár: ha averziói támadnak valamivel kapcsolatban, kritikái észrevételei, előbb-utóbb megtalálja valahol a könyvben. A szerző irtózatos munkával megpróbált mindent leeregálni, minden lehetséges támadási felületet kivédeni, és ez nyilván így is van rendjén. Ugyanakkor ezzel nagyon élesen ki is jelöli az olvasótáborát. A teljes védettséget csak arra a horizontra kiterjedően tudja biztosítani, amit belát. A többi nem érdekli. – Idegenül téblábol a valóságos Budapesten (teppeg, mint tót a repcében, ci-

peli a kereszjtét stb.), lajstromozza, hosszan, végül „*fiatal ordenaré lányok*” szólítják le: „*kis-öreg, egy ezresért leszoplak*”, de nem tudod meg, hogy reagált a mester. Ő már máshol jár. Hogy hol?: „*Míntha a Lenin-fiúk hívták volna így nagyapámat: kisöreg. (Megnéztem, nem: papa, 396.)*” A HC mint a valóságreferencia. Az ordenaré lányok persze vonakodnak EP helyett elvégezni a szükséges filológusi munkát, amely a Lenin-fiúkkal történő párosításuk jogosságát (történelmi szükségszerűségét) igazolhatná.

És persze őszintén összenéznenek, ha EP „*a nagyfőjű »wessi«, aki vagyok*” (stb.), Kassa és Lübeck, mecsoda kölönség, ösmered) típusú dumákkal próbálna nyomolni náluk, viszont szerző csontig meghatódik a (jól fizetett) önkéntes-ossi könyvtárosnőknön, akik lelkesen kikeresik neki a stázis és náci apaárulás anyagokat, akik „*segítettek abban, amiben, amúgy, soha senki nem tud, a regényírásban. Amiért nagyon hálás vagyok. Én könnyen mondok köszönetet, ha van miért. Köszönöm.*” (98.) Ach, keine Ursache.

„*Stasi a családban. Árulás. Főleg apaárulás (bukok az apaárulásra, élek-halok érte – hát ez utóbbi még igaz is). A mítikus alapárulások. És mit mondanak az árulók magukról, miért tették. És rémlik, mintha Göring fia is irt volna az apjáról, szóval náci-gyerekek, az is érdekelne. (Bocs, Papa, tudom, ez azért túlzás...)*” (99.) (Ha eltévesztett volna, kiról van szó.)

„*Főleg az foglalkoztat (!), mondtam szentelenül, mint egy szabadnapos Flaubert, ahogy feltáruul egy másik világ: a meglepetés. Hogy valaki nem az, aki. És akkor ki az, aki.*” (99.) – Az ördögűző. Benned van, és ő irányít. Az én. – A pszichiáter mondja a megszállott kislánynak: nem hozzád beszélek, hanem ahhoz, aki benned van. Emberfeletti erejű gyilkos lesz a kislánytestből, férfihangon beszél stb. A katolikosz – talán jézusi? számít? – értelme: hogy csak két nem, két faj van: az egyetemes és a resztli, avagy a pogány odakint és a gonosz idebent, vagy fordítva. – Love grows / where my Rose- / mary goes. – Szólózni próbált az ipse, de a nő hozzásimult... Copyright: Mária Magdolna örököse.

2001 szeptemberében a norvég hercegnő elemi iskolai tanulmányai végeztével egy jóhírű angol középiskolában szándékozott folytatni tanulmányait. Ám a tizenöt éves kamasz lány rövidesen visszatért hazájába, mert nem akarta, hogy éjjelét-nappalát újságírók figyeljék és dokumentálják tízmilliók számára.

„*Na nem!*”

De igen. Igen, igen. Igent mondok a világra, ez az én alapvető igényem.” (231.) „*[I]lyen az alkatom, tehetséges örülő vagyok, ezt kaptam az Égtől (És szóla alá a fellegekéből az Úr: örülj, bazzmeg!, és lön, ekképp dicsérendve őt*” (7.) – persze az archaizmusnak lehetne értelme, de csak ha a jövő idejű melléknévi igenév jelen használatának is lenne. „*Mosolygunk. Rémes vagyok, olyan fokon hazug minden, amit most csinálók, hogy az már humoros.*” (37.) „*Egyre könnyebb hazudnom.*” (17.) Kutya nehéz úgy ögázat mondani, ha az ember nem ismeri a hazugságot – nyilván a HC ellötte már ezt a mondatot, de ha ilyen fontos az első mondat, akkor mit jelent (hogy) az első szava (eufemizmus)? (Mi van van elásva? stb.)

„*A jelentés operatív szempontból nem értékes, mivel abban csak családi problémákról van szó. Olyan ez, mint egy rosszindulatú HC-kritika.*” (58.)

(A metafiziko-familiális részrehabjlás) mint a törvény végrehajtási utasítása; az ödipális kód, amely előírja (a) tulajdon elsőbbségét. (A szó éppen nem a híres komplexusra utal, hanem annak normális – neurotikus – megoldására.) A saját halhatatlanságának istenében hívó én a hiúság vásáran heteket, éveket spórolhat meg, mégse gondolhat soha arra a hipotézisre, hogy a közönséges nyelv, a közhely furcsa módon mérhetetlenül több időt rejt magában, közelebb áll a közös tudáshoz (vö. igazság), amely a stílus voltaképpeni terepe: nem a (kisajátított) kinyilatkoztatott, hanem a (közös) megnyilatkozással való játéka az, amelyben az e(sté)tikai közvetlenül mutatkozik meg az interszubjektivitás terében. Ez nem levezethető – elég csak hagyni magunkat mosolyogni, ha tényleg örülünk egymásnak.

„*A család mint a társadalom értékörző téglája. A tréfa adja magát. Magában leszámolt a régi rendszerrel, származásával. És tényleg lehet, hogy ezt mondta. A kis hülye. Leszámolt a származásával? Anyáddal, avval!*” (137.) („*Eddig a legjobb a Balassa-írás címe: »Apádnak rendületlenül.*” [145.] „*És áztalt, hogy bírták az egyik legnagyobb arisztokrata nevet, erősebbek lettek.*” (121.)

Mert „*nem az apa projektálódik a főnökbe, hanem a főnök értelmezi az apát, hogy elmondja, »nem szárnyalod túl apádat«, vagy »túlszárnyalod, hogy megleld ősapátokat.*” Lacan meggyőzően megmutatta a kapcsolatot ödipusz és a szegregáció között. Mégpedig nem oly módon, hogy a szegregáció ödi-

pusz következménye lenne, alárendelődően a fiak testvérületének az apa halála után. Ellenkezőleg: a szegregatív használat ödipusz egy előfeltétele, amennyiben a társadalmi terület nem redukálható a családi kötelékre, kivéve, ha előfeltevésünk egy irtózatoss archaizmus, a faj személyben vagy szellemben való megtestesülése: igen, én egy vagyok közületek”. (G. D. – F. G.)

„[A]z övék lett – az enyém is, mindörökké, de az övék lett” (193.)

„Már az emlékei is azoké!” (167.)

„Már a fasza is az övék, a mitikus »apám fasza«” (stb. „ennek vajon van-e következménye az én farkamra vonatkozóan”. 168.)

„Egy apa, aki kizárólag a fia által létezik.” (108.)

„Húsvétvasárnap a testvéreimmel. Vidám apatörténeteket mesélünk egymásnak, lényegében ők nekem. Hogy amikor álmában, egy vasárnap reggel, ráhúzták a vizes mosdókesztyűt a lábfejére, György és Marci, elkezdte őket [tbsz. 3. szem.] üldözni. Annyi előnyünk [tbsz. 1. szem.] volt, amíg megtalálta a szemüvegét. Skera a fürdőszobába (iszikri, mondom én meg magamban), oda bezárkóztunk. Ő meg követelte, hogy azonnal nyissuk ki. Csak akkor, ha a Papi megígéri, hogy nem bánt. Majd mindjárt megígérek én neked két egyformát. Akkor viszont nincs kinyitás. / Úgy hallgattam, mint egy mesét. És olyan boldogan mesélték. < k > Könnyesre nevetünk magunkat. Közben én, mint egy gonosz boszorka, ismételttem: Nevezzetek csak, nevezzetek, amíg még lehet. De kár, hogy ezt nem lehet másképp, olyan szívesen eljátszanám a jóságos bátyot, aki megvédi kistestvéreit < k > minden rossztól.” (184–185.)

Mint egy fekete lyuk, a szörnyű végkifejlet magához ránt mindent.

„Mintha csak újra meg újra belerúgni lehetne, tényleg mint egy kutyába, és nincs bennem sajnálat, megérdemli, de evvel se kerültünk közelebb, mintha ugyanazt ismételtetném.” (136.) „De hogy az ávó dolgozott a nyelvérzékemen...” (159.) „Ha tudtam volna korábban, hogy is mertem volna tollat venni a kezemből... Betemetett volna a gyűlölet, a szégyen, a félelem.” (16.) Az önmegértés és a másik megértése éppoly szigorúan korrelál, mint az öngyűlölet és az idegengyűlölet. Az ő(ni)smeret szintje nyilvánvaló összefüggésben áll azzal, ki mit tekint cinikusnak, alpárinak, botrányosnak, amorálisnak, és mit ironikusnak, bölcsnek, felelősség- és (mert) szeretetteljesnek.

„Nem kell, hogy szeressék. Én is csak azért szeretem, mert az apám.” (109.) Ez például hülye-

ség; ha nem olvastad a HC-t, akkor (is) tudod, hogy az.

De – a tengernyi < k > a bizonyíték – a szeretettel is valami baj lehet. (A vággyal stb.) Ha a családi idill az ártatlanság allegóriája, akkor a szeretet (a vágy stb.) eleve tragikus hangfekvésben beszél, akkor a szeretet (a szülői kontroll, a double bind, a szerződés, a fertőzés, a cosa nostra leggyengébb láncszeme, a feltétlen stb.) elérzékenyülés a familiális patternök erején és hatalmán, mely erő és hatalom a fenséges Isten/haza/család/én/ödipusz öröksége. A széf a szívben, ahova minden érték el van zárva az illetéketlenek elől. A túl sok vesztítenivaló depozitórium. Minden szeret(e)-tem ide van bezárva, és ha csak egy ujjal is hozzájuk érnek (mások), az olyan szenvedélyt korbácsol bennem – és minden jóézésű emberben –, amely minden bosszút, minden elnyomást/elfojtást, minden bünt(udatot) táplál és legitimál.

Odakinn (a valóságban/a fikcióban) nem is marad semmi, csak a nagy ember, az ordenáré lányok, a smasszerok, a bankok, a gesztusok gondosan könyvelt kereskedelme, a kétségbeesett nyomulás. Ne is próbáld zokon venni, te is így működsz; legfeljebb ügyetlen vagy. Vagy buta. Vagy naiv. Vagy...

Tudod, az a változat, amikor a Szörnyeteg megeszi a Szépséget reggelire.

Farkas Zsolt

HOVÁ TEGYEM AZ ELBESZÉLŐT?

Farkas Zsolt A SZÉPSÉG ÉS A SZÖRNYETEG című írása műfajára nézve pamflet, ám engem legkevésbé azok a modorosságok és modortalanosságok érdekelnek, amelyek pamfletté teszik. Fontosabbnak tartom, hogy a JAVÍTOTT KIADÁS kapcsán Farkas felvet két-három (egész pontosan három) olyan problémát, amelyen érdemes a nyilvánosság előtt elgondolkodni, nemcsak Esterházy Péter eddigi életművének jobb megértése érdekében, hanem általában az írói önismeret elmélyítése végett is.

Előrebocsátom, hogy ezek a problémák

nem éppen újak, sokan tárgyalták őket sokféleképp: a szerző mibenlétére, valamint a fikció és a realitás átjárhatóságára vonatkoznak, ám a JAVÍTOTT KIADÁS konkrét példáján a szokásosnál talán élesebb fény vetül rájuk. Mielőtt azonban sorra venném őket, hadd számoljak be egy olvasói benyomásomról. Időnként az volt az érzésem, hogy Farkas maga is elbeszélést ír; olyasféle művészettörténetet, mint a HALÁL VELENCÉBEN, csak épp az ő Gustav von Aschenbachja nem egyik városból a másikba, hanem az előző könyvből a következőbe indul – Farkas szerint – utolsó útjára. Nem az a lényeg, hogy A SZÉPSÉG ÉS A SZÖRNYETEG-ben mire képes a narrátor és mire nem, hanem az, hogy Farkas nem mint prózaszerzőt, hanem mint prózahóst tárgyalja Esterházyt, aki egy történet szereplőjeként szembekerül az igazság kimondásának különböző nehézségeivel.

Másfelől Farkas azért sem hajlandó szerzőnek tekinteni Esterházyt, mert a JAVÍTOTT KIADÁS-t dokumentumként, a való világgal, illetve a keserű igazsággal való szembesülés dokumentumaként olvassa. Ennek értelmében Esterházy nem egy szépprózai alkotás szerzője (függetlenül attól, hogy Farkas a könyvet mint szépprózai teljesítményt is élesen bírálja), hanem részint állampolgár, tekintélyes közéleti személyiség, akinek lába alól önhibáján kívül, ám – Farkas szerint – saját hübriszétől nem függetlenül, hirtelen kicsúszott a legitimációnak egy jelentős darabja, részint az irodalmi üzem egyik főrésztvevője, aki az állampolgári balesetből irodalmi tényt állít elő. Farkas az előállítás aktusára koncentrál, nem pedig az eredményre; ezért időnként az volt az érzésem, hogy Farkas nem is egy elbeszélést ír, hanem egyszerre kettőt. Tudniillik azt az elbeszélést is ő írja, amelyet A SZÉPSÉG ÉS A SZÖRNYETEG lapjain olvas az olvasó kedvéért. Félreértések elkerülése végett hangsúlyozom, hogy semmilyen inkorrektiséget nem tulajdonítok Farkasnak, ő mindig azokat és csak azokat a labdákat csapja le, amelyeket a JAVÍTOTT KIADÁS szövegszerűen feldob neki. Viszont éppen azért, hogy a könyvet a tényirodalomhoz tartozónak tekintni, egyszerűen jóval egyneműbben fiktívvé is alakítja, mint az a szerző nyilvánvaló szándéka volt. (Szerzőn a JAVÍTOTT KIADÁS szerzője értendő.) Farkas a JAVÍTOTT KIADÁS fabuláját egy régi vágású kisrealista kisregény szűzséjévé formálja át: mintha Sánta Ferenc egy so-

ha meg nem írt művét adná elő valaki egyes szám első személyben, persze jó sok idézettel megbolondítva.

Itt vetődik fel a kérdés, hogy miképp ajánlatos tehát olvasni a JAVÍTOTT KIADÁS-t, és hogy csakugyan nyilvánvalóak-e Esterházy szerzői szándékai. Előbb azonban szeretnék azon is eltöprengeni, miért nem olvasta Farkas a JAVÍTOTT KIADÁS előzményét, a HARMONIA CAELSTIS-t, illetve miért jelenti ki oly nyomatékosan, hogy nem olvasta. Nyilván nem azért, hogy fitogtassa tájékozatlanságát, és nem is azért, hogy ellenkezzék Esterházyval, aki az újabb könyvnek mindjárt az első lapján annak az óhajnak ad hangot, hogy ezt a művet „kizárólag” az olvassa, aki már olvasta a HARMONIA-t. Vagyis persze hogy ellenkezni akar, de nem a gesztus a fontos, hanem az, hogy elszigetelje a következménykönyvet az előzménytől, s így a JAVÍTOTT KIADÁS-nak mind a narrátora, mind az idézéstechnikája jóval esendőbbnek mutatkozzék, mint a kétrészes nagy könyv utalmában.

Nem az a kérdés, hogy ezt Farkas megteheti-e, hiszen hogyan tehetné. Maga a JAVÍTOTT KIADÁS is úgy szól ez ügyben, hogy „*az olvasó azt csinál, amit akar; könyörögni meg nem fogok*”. Azon sem érdemes túl sokat hezitálni, hogy szép dolog-e Farkastól a narrátor kérése, majdnem-könyörgése elől elzárkózni. Nyilván nem szép, de Farkas nem azt érzi feladatának, hogy szépen vagy méltányosan viselkedjék, hanem hogy kipécézzé a kipécézhető. Mellesleg szólva, azt az állítását, miszerint „*roppant ambiciózus szerzőről van szó, akinek komoly tehetsége van a szimbolikus sémák átrendezésére, és a JK éppen ezen a vonalon gyengült le*”, éppenséggel nem ártott volna a HARMONIA CAELSTIS olvasásával alátámasztania. Akkor viszont szembesült volna azzal a ténnyel, hogy „ezen a vonalon” mostanáig a HARMONIA a legerősebb Esterházy-mű, és el kellett volna gondolkodnia rajta, milyen immanens poétikai okai lehetnek a kiegészítő mű váratlan legyengülésének – ha az csakugyan legyengülés.

S itt érkezünk el a Farkas dolgozatából következő első fontos kérdéshez, ez pedig a mű egységére irányul. Vagyis: lehet-e önálló műként olvasni a JAVÍTOTT KIADÁS-t, vagy inkább helyénvaló elfogadni a narratori ajánlást, amelynek értelmében csak az előző könyv ismerete juttat hiteles olvasói tapasztalathoz?

Be kell vallanom, hogy Esterházy műve vagy

művei kapcsán valamit én is olvasatlanul hagytam: a JAVÍTOTT KIADÁS kritikáit nem ismerem, s így nem vagyok biztos benne, csak sejtem, hogy előttem már mások is felvetették, miért nem dolgozta össze Esterházy a JAVÍTOTT KIADÁS-t a HARMONIA-val, miért nem helyezte el a második részben előreutalásokat a harmadikra, s miért nem publikálta háromrészes, egységes egészként a (jelenlegi formájában) két különböző könyvet. Hiszen ez elvileg lehetséges lett volna: a JAVÍTOTT KIADÁS én-elbeszélője azt mondja, hogy közvetlenül a HARMONIA kéziratának lezárása és leadása után, hónapokkal a megjelenés előtt szembesült az apa egykori jelentéseivel. Elvileg visszavehette volna a kéziratot, kérhetett volna haladékat az átdolgozásra, és átdolgozhatta volna.

Ez esetben nem kényszerült volna könyvnyi terjedelmű utólagos kiigazításra, és Farkas Zsoltnak nehezebb lett volna élből azt mondania, hogy „*EP visszahátrált a létező legborzasztóbb humanizmusba*”. Hogy csakugyan visszahátrált-e és csakugyan abba, arról néhány bekezdéssel később. Egyelőre ott tartunk, hogy a Történeti Hivatalban talált anyagot elvileg beledolgozhatta volna éppen elkészült művébe. Persze csak elvileg.

Az éppen elkészült nagyobb ívű szépprózai műveknek ugyanis megvan az a jellegzetességük, hogy el vannak készülve, ami egyebek mellett abban mutatkozik meg, hogy a szerző nem tud hozzájuk nyúlni többé, mégpedig azért nem, mert megszűnik aktív szerzőnek lenni, a mű egyik napról a másikra bezárul előtte. Én a JAVÍTOTT KIADÁS-t nem tényirodalomként olvastam, ám az én-elbeszélő időpontokra vonatkozó közléseit elfogadom hitelesnek. Magyarán szólva, Esterházy igazat mond: amikor ő az apa jelentéseihöz hozzáfért, a HARMONIA szövege már élte a maga önálló, külön életét.

De mi lett volna akkor, ha Esterházy Péter, a HARMONIA CAELESTIS szerzője fél évvel vagy akár egy egész évvel hamarabb kapja meg az apai dossziét? Azt hiszem, ez sem változtatott volna a lényegen. Esterházy majdnem egy évtizeden át dolgozott a nagy könyvön; a munka utolsó fázisában alapvető strukturális változtatásokat tenni a készülő mű szétrombolásával lett volna egyenértékű, méghozzá nem műimmanens okokból. Esterházy tehát azt tette, amit hasonló kényszerhelyzetben minden valamirevaló írónak tennie kell: a rendelkezésé-

re álló eszközökkel megvédte műve integritását, miközben emberként és állampolgárként is igyekezett helytállni. Véleményem szerint mindkettő sikerült neki. (Művön a HARMONIA CAELESTIS értendő.)

Igen ám, de állampolgárként (és a HARMONIA-ban felidézett főúri család sarjaként) más, egyszerűbb és hatékonyabb megoldást is választhatott volna az elhallgatás, a cinkosság vádjának elkerülésére. Beérhette volna egy kurtta, néhány soros bejelentéssel vagy egy néhány oldalas vallomással. Ily módon eleget tett volna a tisztesség követelményének, és nem tette volna feltehetővé Farkas Zsolt ama kérdését, hogy: „*A JK szerzője olvas paranoid módon, vagy a HC szerzője ír profetikusan?*” Vagy pedig közzétehetette volna a jelentések teljes szövegét, a személyiségi jogok megkövetelte minimális törlésekkel, minimális kommentárral vagy éppen kommentár nélkül. Ez a lépés óriási politikai botránnyal járt volna, sok fájdalmat okozott volna, sok ellenérzést ébresztett volna, mindez azonban teljesen kívül esett volna Esterházy szépírói működésén.

A megoldás, amelyet Esterházy választott, másmilyen. Ő egy olyan művet hozott létre, amely önálló világ is, meg nem is az. Ezzel pedig eljutottunk a Farkas Zsolt írásából következő másik fontos kérdéshez: hogy tudniillik csakugyan a valóság táru-l-e fel a JAVÍTOTT KIADÁS lapjain? A valóságra van-e vonatkoztatva olyasféle értelemben, mint egy szociográfia, egy életrajz, egy forráskutatásra támaszkodó történettudományi munka? (Noha tudjuk, hogy az ilyen művek szerzője is akarva-akaratlanul szépírói eljárásokat alkalmaz.) A válasz igen egyszerű: a JAVÍTOTT KIADÁS két Esterházy kétféle szövegére van vonatkoztatva: Esterházy Péter HARMONIA CAELESTIS című szépirodalmi alkotására és az apa, Esterházy Mátyás hatvanas-hetvenes években írt ügynöki jelentéseire.

Az egyik szöveg korlátlanul megismerhető (például a benne előforduló nagyszámú rejtett idézet elvileg mind azonosítható), a másik nem; az egyik szöveg teljes terjedelmében hozzáférhető, a másik nem. Aki csak a HARMONIA-t olvasta a JAVÍTOTT KIADÁS nélkül (sok ilyen olvasó volt 2002. április előtt, ma is vannak ilyenek), annak nincs olyan érzése, hogy befejezetlen vagy csonka művet olvas; aki csak a JAVÍTOTT KIADÁS-t olvassa, mint például Farkas Zsolt, az kizárólag a csonkaságot, a megfosztottságot érzékeli (így írhatjuk le a gonosz

idézetek és a narrátori jayveszékélés elegyét), s annyiban maga is részévé válik a lidérces történetnek, amennyiben cikizi (állampolgárnak, prózahős publicistának tekint) a narrátort, így tudniillik segít neki vezekelni. Miért is? Egy másik ember – az apa – vétkes gyengeségéért? A hübrisszé vált saját jóhiszeműségért? Netán a korábbi művek játékos, laza intertextualitására? Jó, jó, de mi köze van ehhez annak, aki csak a JAVÍTOTT KIADÁS-t olvassa?

Aki viszont ismeri a HARMONIA-t, tapasztalja, hogy a nagy könyvben sűrűn előforduló „édesapám” szó denotátuma valamivel határozotabb körvonalat kapott, mint azt a szerző eredetileg gondolta vagy óhajtotta volna, ettől azonban az édesapa nem valóságosabb, hanem kísértetiesebb lesz. (Ugyanez a probléma csírájában már Kosztolányinál is megvan, lásd a HÁZI DOLGOZAT című novellát, különös tekintettel az édesapa szerkezetére.) Ezért az édesapától származó idézetek az ilyen olvasó előtt is átjárhatatlan törmelékhalmazként tornyosulnak. Ezért úgy gondolom, hogy a JAVÍTOTT KIADÁS-ban sűrűn emlegetett „k” és „ö”, könny és önsajnálát nem a reálisan létező Esterházy Péter, kor- és polgártársunk privát fiú érzéseit, hanem az írói és olvasói mozgástér szűkülő korlátait jelöli. (Aki ezt nem hiszi, gondolja végig, miért és miképp tárták nyilvánosság elé privátan mondott érzéseiket a vallomásírók nagyjai. Vagy jusson eszébe, hogy a WERTHER-ben, de már Ovidiusnál is, a HŐSNÖK LEVELEI-ben a könnyek ismétlődő emlegetése nem az olvasó együttérzésére irányul, hanem a tér – többnyire elválasztó – alakzatait rögzíti: ó, jaj, a kedves távol van, ó, jaj, nem jöhet ölelő karomba, hacsak át nem ússza a tenger-szorosot, és így tovább.)

Nagyon nehéz észre nem venni azt a küzdelmet, amelyet Esterházy a mozgástér beszűkülése ellen folytat, a könyv első lapjától az utolsóig. Nem vagyok benne biztos, hogy a legmegfelelőbb írói eszközöket választotta ehhez, de abban biztos vagyok, hogy maga a célkitűzés teljes mértékben legitim. Sőt, szerintem Esterházy pályáján egy ilyesfajta próbatételnek előbb vagy utóbb óhatatlanul be kellett következnie. Történhetett volna ez korábban is, másmilyen tárgyhoz kapcsolódva, más közéleti kontextusban; nem érdemes töprengeni rajta, hogy ez esetben mi lett volna az eredmény. Inkább arra hívnám fel a figyelmet,

hogy Esterházy elég erős ajánlást tesz és tart fenn a JAVÍTOTT KIADÁS műfajára nézve ahhoz, hogy lehetséges, mi több, illendő legyen figyelembe venni azt, ami alapvetően történik a könyv lapjain: a stilizált nyelvi sémákból életre támasztott regényhős lázadását a szerző ellen.

Ez a lázadás Esterházyt láthatóan felkészületlenül érte, nem tudott úrrá lenni rajta, ezért nem is választhatta a legmegfelelőbb eszközöket a folyamat megragadására, ám valamiért (például a HARMONIA CAELSTIS-től való gyors és végleges elszakadás végett) fontos volt neki, hogy az új könyv még azon melegeben, a HARMONIA recepciójának első hulláma közben formát öltjön. Ha másképp alakult volna, ha a narráció ki tudott volna gázolni az érzelmi esendőségből és a reflektálatlan közéleti szövegmokból, úgy a szerző teherbíró formai konstrukciót talált volna az édesapa zendüléséhez, és kevesebb fogást kínált volna Farkas Zsolt-nak, viszont a problémakezelés, annak összes következményével együtt, nem mutatott volna olyan messzire, mint így.

Magam is úgy gondolom, hogy a JAVÍTOTT KIADÁS nem tartozik Esterházy sikerült könyvei közé. Nincs meg benne (miért is lenne?) sem a BEVEZETÉS utáni kis könyvek kiegyensúlyozottsága, sem a HARMONIA világról való egyetemes tudása. Ám én ebben nem a hanyatlás, hanem a megújulás jelét látom. Szerintem egyáltalán nem arról van szó, hogy Esterházy engedményt tett a közéleti szerepvállalás javára, és most a közhelyszerű tények özönében kapkodja a fejét. Inkább ennek ellenkezője történik: olyan írói problémákkal igyekszik megbirkózni, amelyekhez már eddig is közel jutott, ám eddig nem törődött velük. Most viszont részánta magát, hogy nekik rugaskodjék, noha nyilván tisztában volt e művelet kockázatával. Éppen ezért nem arról van szó, hogy Esterházy valamit „nem jól” csinált, hanem arról, hogy a szereplő hirtelen, egyik könyvről a másikra maga is szerzővé válik. (Ha van hübrisz az életműben, úgy az a szereplők – például Csokonai Lili – efféle hajlamaival folytatott játék.)

Az egyik könyvben az idézet- és montázstechnikát használó szerző, egy fiú-narrátor beiktatásával, emléket (síremléket) állít az apának, majd a másik könyvben az apa kilép a sírből, egy idézet- és montázstechnikát alkalmazó szöveggel kedveskedik, amelynek révén

bizonyos értelemben életre támad, ugyanakkor erkölcsileg meghal: ezt a problémát a JAVÍTOTT KIADÁS nem tudja jól kezelni, és az írói tanácsstalanság nagy adag közéleti tanácsstalansággal párosul.

Itt azonban beleütközünk a harmadik fontos kérdésbe, amely felvetődik Farkas Zsolt írása nyomán: hogyan beszélhet egy író a maga író mivoltában (vagyis nem állampolgárként és nem publicistaként) közéleti ügyekről? Mit mondhat egy író X. nagy mű szerzőjeként következő, Y. művében vagy akár W. interjúban Z. nyilvános ügyről – ha egyrészt el akarja kerülni, hogy mostantól ő mondja meg az igazságot (a tutit, a frankót, az őszintét), másrészt hogy a fejére olvassák: „*te is így működsz, legfeljebb ügyetlen vagy*”? Esterházy a kilencvenes évekbeli publicisztikájában kialakított egy olyan beszédmódot, amely mindkét veszélyt elkerülte. Nem gondolnám, hogy „*nemzeti-kulturális észosztóként*” beszélt, és nem látom annak jelét, hogy magát intézményvé akarta volna tenni.

Azt gondolom, a közügyekről való beszédmód addig nem okoz különösebb gondot, amíg egy író különválasztja a publicisztikát szépirodalmi, azon belül szépprózai alkotásaitól. (A líra közéleti vonatkozásai több szállal és közvetlenebbül kötődnek a költő által választott szerephez.) Előfordul azonban, hogy egy aktuális közéleti vagy politikai kérdés egy szépirodalmi alkotás középpontjába kerül, megragadása a műnek nemcsak erkölcsi, hanem esztétikai tétjévé is válik. Ilyen volt a maga idején Szolzsenyicin Gulag-könyve, és ilyen volt Heinrich Böll KATHARINA BLUM ELVESZETT TISZTESSÉGE című kisregénye is, amely sok tekintetben párhuzamba állítható a JAVÍTOTT KIADÁS-sal – nem utolsósorban mindkét szerző nyilvánvaló személyes érintettsége és a közvetlen recepció (ettől nem független) politikai sarkítottsága miatt.

Böll művéről ma már, harminc év távlatából bízvást elmondható, hogy jelentős hatást gyakorolt Németország közéletére és mentalitására, e hatás tartóssága pedig főleg a mű irodalmi alkotás jellegéből fakad, máskülönben a szöveg pusztá kordokumentummá vált volna. Persze Heinrich Böll harminc évvel ezelőtti narrátora, ellentétben a JAVÍTOTT KIADÁS-éval, nem tanácsstalan, és miközben a demokrácia egyik válságtünetét szemlélteti, nem kényszer-

rül egyúttal poétikai fordulatot végrehajtani; ebben az értelemben a KATHARINA BLUM jóval kevésbé problematikus könyv, mint a JAVÍTOTT KIADÁS. Am ugyanezért nem is ébreszt várakozásokat a szerző írásmódjának radikalizálódása, a poétikai keretfeltételek belső átértékelése iránt, amit a JAVÍTOTT KIADÁS megtesz.

A JAVÍTOTT KIADÁS mai szemmel nézve kétségkívül lehangoló olvasmány, méghozzá nem a tartalom, nem a valóságreferenciák, hanem a problémakezelés módja és eredménye miatt. Ám elképzelhető, hogy tizenöt vagy húsz év múlva már korántsem lesz ennyre lehangoló. Nem azért, mert addigra megszokjuk és megszeretjük, és nem azért, mert addigra majd még inkább eltávolodunk a korai Kádár-rendszerrel és az ügynökök nyomorúságos világától. (Csak zárójelben: a könyv egyik jelentős érdeme, hogy szembeszegül azzal a gyors kollektív felejtéssel, amely évtizedeket borít homályba több millió magyar állampolgár élet-történetéből. Ezt a szándékot Farkas nem méltányolja. Valamint azt sem, hogy Esterházy egyszerre próbálja megragadni a lealjasodást és annak megérteni nem tudását. Nem gondolnám, hogy ez valamiféle avított és álságos humanizmus volna, inkább az írói önmegismerés egy határesetete.)

Hanem, reményeim szerint, azért lehet majd jobb szívvel olvasni, mint ma, mert későbbi fontos Esterházy-művek előzményét lehet majd észrevenni benne. Ez a kijelentés nem jóslat, csupán ama tény tudomásulvétele, hogy Esterházy írói lehetőségei a JAVÍTOTT KIADÁS-beli – kudarcba fült – küzdelem révén nem csökkentek, hanem számottevően nőttek. Ezért úgy gondolom, hogy a JAVÍTOTT KIADÁS megírása és jelen formájában való közzététele, bármennyi méltányos vagy méltánytalan bíráló észrevételnek tette is ki magát Esterházy, helyes döntés volt.

Fentiek papírra vetése közben azon is elgondolkodtam, miért nem voltam képes közvetlenül a megjelenés után recenziót írni a JAVÍTOTT KIADÁS-ról, most viszont, Farkas írása kapcsán miért tudtam mégis beszélni róla. Nem megvédeni akartam a könyvet (írásom, azt hiszem, nem apologetikus jellegű), s nem állt szándékomban pontról pontra vitába szállni Farkas Zsolttal. Egyszerűen mást gondolok Esterházyról és a JAVÍTOTT KIADÁS-ról, mint ő, illetve ő mást gondol, mint én, és ez így van jól.

Viszont ez az írás (igaz, kismértékben) Farkas Zsoltról is szól. Nem a kíméletlenségével van bajom, nem is a modorával, hanem azzal, hogy túl közel megy a céltáblához, és olyasmit néz fekete körnek, ami nem az. Ha olykor hátrább lépne, jobb lenne a találati arány.

Szerintem nem szerencsés dolog a „*metafiziko-familialis részrehabilitálás*”-ra koncentrálni, és az Esterházy család sarjára zúdítva a nyilatkat, szem elől téveszteni az elbeszélőt: ugyanis ez utóbbi a JAVÍTOTT KIADÁS érzékeny pontja. Általában nem szerencsés dolog szőnyeg alá söpörni az elbeszélőt, mert vagy kibújik a szőnyeg alól, és nyelvet ölt a kritikusra, vagy maga a kritikus válik elbeszélővé. Ami nem baj, csak átvisz egy másik műfajba.

Márton László

HOL KEZDŐDIK A KERESZTÉNY ANTISZEMITIZMUS?

Válasz Vattamány Gyula kritikájára

Mindenekelőtt köszönöm Vattamány Gyulának, hogy Aranyszájú János-kötetemet¹ szenvedélyes kritikára, pontosabban tudós invektívára méltatta. Igen megnyugtató számomra látni, hogy ezt az oly nagy műltra visszatekintő és tiszteletre méltó szónoki műfajt nem fenyegeti a kihalás veszélye. Sajnos válaszomban nem tudok minden évrre részletesen kitérni, csak megpróbálok bemutatni a problémát, tisztázni a kettőnk álláspontját elválasztó különbség természetét, továbbá az Aranyszájú János-kötet utószavához és az azt ért kritikához ráadásként némi kiegészítő információval szolgálni.

Miről van tehát szó? Kr. u. 386-ban, az Orontész-parti Antiokhiában pappá szenteltek egy kiváló szónoki képességgel rendelkező fiatal embert, név szerint Jánost, aki nagy hatású prédikációival később az Aranyszájú melléknevet érdemelte ki. Az ifjú pap az ügyne-

vezett nikaiai hitet képviselte, amely az Isten Atya, az Ige és a Szentlélek egyenlő istenségét, „egylényegűségét” hirdette. János még ugyanabban az évben kilenc prédikációt mondott egy másik keresztény irányzat képviselői ellen, akik a nikaiai hitet elvetve azt tanították, hogy az Atya az egyedüli Isten, akinek a Krisztus az első teremtménye, s hogy köztük akkora a különbség, hogy a létben elfoglalt helyük még csak hasonlóságot sem mutat egymással. Ennek a kilenc prédikációnak magyar fordítását adtam közre az említett kötetben, bőséges jegyzetanyagotól és egy utószóval kísérve. Ugyanezt a Jánost később, 397-ben a császárváros, Konstantinápoly érsekévé szentelték, ahol rövid, hét évig tartó tevékenységével felkavarta a város lakóinak indulatait. Fellépett a gazdagok fényűzése ellen, mérsékelte az érseki palota költségvetését, megpróbált menhelyet építeni a leprásoknak, kérlelhetetlenül leszámolt azokkal a püspökökkel, akik tisztségüket pénzen vették, távol tartotta magát az udvari intrikáktól, nem kedvezve egyetlen politikai pártnak sem, és még attól sem riadt vissza, hogy szembeszálljon a kissé erőszakos császárnővel, Eudoxiával. Tevékenysége eredményeként elérte, hogy a főváros népe, főként a szegények, rajongva tiszteljék, de azt is, hogy a birodalom hatalmasságai szinte egy pártba rendeződjenek ellene. Ezért végül, 404-ben száműzetés lett az osztályrésze, majd 407-ben még messzebbre száműzték, de útközben belehalt a durva bánásmódba. Ugyanez a János pályafutásának kezdeti szakaszában, 386/87-ben több beszédet mondott a zsidók ellen is, abból a célból, hogy ezáltal eltérítse azokat a keresztényeket, akik számára ekkor még a kereszténység és a zsidóság nem vált el teljesen egymástól, a zsidó szokások megtartásától. Az így létrejött nyolc beszédet később egyetlen korpuszba rendezték, és sok mindenre felhasználták. Így lettek keresztény kezekben eredeti kontextusukból kiragadva előbb a mértéktelen zsidóellenes polémia eszközei, és így vonták később, jórészt a XX. században a vérmes antiszemitizmus vádját János és általában az egyházatyák fejére.

E prédikációkkal lényegében a történészeknek három csoportja foglalkozott-foglalkozik. Részben a korai antiszemitizmus kutatói, akiket az érdekel, mennyiben járult hozzá a zsidóellenesség egy-egy megnyilvánulása ahhoz a folyamathoz, amely előbb a pogromokhoz,

¹ Aranyszájú Szent János: A FELFOGHATATLANRÓL ÉS AZ EGYSZÜLŐTT DICCSŐSÉGERŐL. KILENC PRÉDIKÁCIÓ AZ ARIÁNUSOK ELLEN. Odigitria–Osiris, 2002.

majd később a XX. századi náci rémtettekhez vezetett. Csak néhány név: James Parkes, Marcel Simon, Joseph Vogt, N. R. M. de Lange, A. J. Visser. Ők természetszerűleg a nagy összefüggésre és a hatástörténetre figyelnek, és módszereikből adódóan a zsidóellenes megnyilvánulásokat kiragadják mind Aranyszájú János művei egészének, mind a kor antiokhiai közegének kontextusából. Ez a szempont, amennyiben e kontextus figyelmen kívül hagyása nem ölt túlzó mértéket, tökéletesen jogos, hiszen fontos történelmi feladat annak az útnak felfedése és megértése, amelyet követve az európai társadalom eljutott a történelem talán legabszurdabb rémtetteihez. Az ehhez a csoporthoz tartozó kutatók, mint azt a szóban forgó utószóban is említettem, elsősorban a zsidók ellen mondott nyolc prédikációval foglalkoznak, és általában nem fukarkodnak az egyházatyát elítélő jelzőkkel. Mint kritikájából és eddigi publikációiból is kiderül, Vattamány Gyula ennek a hagyománynak, mégpedig a hagyomány legradikálisabb ágának a követője.

A második csoportba viszont olyan tudósok tartoznak, akik életük egy részét Aranyszájú János művei tanulmányozásának szentelték, általában azért, mert szeretik és nagyra tartják ezt a magas intellektuális, morális és spirituális kvalitásokkal rendelkező egyházatyát. Nekik, miután jól ismerik János erkölcsi elveit, a minden ember iránti szeretetre vonatkozó tanítását, szembesülniük kell egyfelől a judaizáló keresztényekhez mondott beszédek éles hangnemével, másfelől pedig az egyházatyát sommásan elítélő és a Shoa közvetett előkészítőjének tartó modern hagyománnyal. Ők azonban a homíliákat az egyházatyá egész munkásságának fényében szemlélve általában nem tudják elfogadni a „vérmes antiszemitizmus” vádját. Egyikük sem azonosul magukkal a polemikus kifejezésekkel, amelyekből Vattamány Gyula kritikájában bőven idézett: ezeket minden szempontból elfogadhatatlannak tartják; ámde a művet nem a későbbi fejleményekből visszafelé kívánják megítélni, hanem a maga korában és kontextusában, mint egy darabot Aranyszájú János munkásságából. Ennek az irányzatnak legfontosabb képviselői Adolf-Martin Ritter, Anne-Marie Malingrey és Rudolf Brändle. Az utószóban voltaképpen az ő eredményeiket követtem, hozzátéve egy-két saját gondolatot.

Végül Robert Wilken² egymagában képviseli a harmadik irányzatot, a késő ókor kutatóit. A késő ókort a legutóbbi időkig, mondjuk Montesquieu-től Gibbonon és Rostovtzeffen keresztül Jonesig, az ókori magaskultúra hanyatlásaként, illetve a „sötét középkor” előkészítőjeként tartották számon, de Peter Brown munkásságával, aki elsőként világított rá ennek a kornak tökéletesen sajátos, gazdag és izgalmas világára, és először definiálta úgy, mint a kontinuitás és az átmenet korát, megszületett a késő ókor tudománya mint önálló diszciplína. Mint e diszciplína művelője, Wilken azt a társadalmi közeget vizsgálja, amelyben János zsidóellenes polémiája elhangzott. Jól lehet őt nem elsősorban a beszédek tartalma érdekli, hanem a szövegeket és az egész jelentéget forrásanyagként használja a keresztények és a zsidók IV. századi antiokhiai viszonyának társadalomtörténeti megértéséhez, ámde morális ítéletében ő is az előző csoportéhoz hasonló következtetésekre jut: ma semmiképpen sem tehetjük magunkévá János kifejezéseit és érveit, ámde önnön közegükben enyhébb megítélés alá esnek, mint azt az antiszemitizmus kutatói, akik a történetet a végéből kiindulva visszafelé írják, javasolják.

Hogy a téma mennyire viharos érzelmeket kavarr ma is, azt bárki könnyen megítélheti, ha elolvassa azt a kibertérben zajlott vitát, amelyet Paul Halsall publikált internetes web-oldalán 1998-ban.³ Ezt még nem olvastam akkor, amikor az utószót írtam, és most mélyen elgondolkodtatott. Halsall egy katolikus, nyíltan antiszemita web-oldalon megtalálta Aranyszájú Szent János nyolc prédikációjának egy angol fordítását, ami annak ékes bizonyítéka, hogy a prédikációkat még ma is használják antiszemita céllal. Erre Halsall átvette a szöveget mint „középkori forrást”, és előszóként közzétett négy oldalt James Parkes, a fent említett első iskola egyik legkorábbi képviselője egyik könyvéből. Ehhez Halsall még további megjegyzéseket is fűzött, amire több reakciót is kapott, főleg tradicionalista katolikus és ortodox keresztény személyektől, akik, miköz-

² Robert L. Wilken: JOHN CHRYSOSTOM AND THE JEWS: RHETORIC AND REALITY IN THE LATE 4TH CENTURY. (THE TRANSFORMATION OF THE CLASSICAL HERITAGE 4.) Berkeley, 1983.

³ <http://www.fordham.edu/halsall/source/chrysostom-jews6.html>.

ben azt igyekeztek bizonyítani, hogy a nyolc prédikáció nem tekinthető antiszemitának, majd hogyanem azonosultak azok hangvételével – egyszóval igazolni próbálták az igazolhatatlant. E vita olvastán arra a meggyőződésre jutottam, hogy alapvetően helyes stratégiát követtem, amikor a kérdés tárgyalásakor elkerültem, hogy e nyolc prédikációval közvetlenül foglalkozzam, és megelégedtem a következőkkel: 1. utaltam rá, hogy a prédikációk szónoki kompozíciók, amelyek nem feltétlenül tükrözik szerzőjük valódi érzelmeit – az antik *pszogosz*: „invektíva” vagy „vádbeszéd” műfaját követik, amelynek szabálya az ellenféllel kapcsolatban minden jó elhallgatása és minden rossz felnagyítása – valamint arra is, hogy a korabeli hallgatóság ezt valószínűleg a maga helyén tudta értékelni;⁴ 2. megemlítettem, hogy amíg a szövegek kritikai kiadása meg nem jelenik, még nem tudjuk egészen pontosan megállapítani, hogy milyen formában hangzottak el eredetileg (csaknem kétszáz kéziratuk ismert, és a szövegahagyomány tisztázatlan), és hangot adtam annak a sejtésnek, hogy jelenlegi formájukhoz és hangvételükhöz későbbi interpolációk is hozzájárulhattak; 3. kimondtam, hogy bár az invektíva műfajának használata általánosan bevett és elfogadott volt János idejében, mai erkölcsi érzékünket erősen sérti, s amennyiben ez nem így van, az minálunk utal erkölcsi problémára.

Amikor azt írtam, hogy véleményem szerint, amennyiben „*Aranyaszájú János előre látta volna a később bekövetkezett eseményeket*” – mindenekeelőtt azt, hogy prédikációi hogyan lesznek fegyverré a zsidók elleni erőszakhoz – „*aligha hagyta volna ránk ezeket a beszédeket*”, ezzel elfogadtam, hogy a beszédek hosszú távú hatása igen rossz volt, hogy baj, hogy ebben a formában ránk maradtak, és abbéli érzésemnek adtam hangot, hogy János, mint erőteljes morális érzékkel megáldott ember, ha csak minimális profetikus képességgel rendelkezett volna is ebben a tárgyban, nem folyamodott volna ehhez az eszközhöz a zsidó szokásokat követő keresztények visszatartásában. Hogy ezt a kijelentést kritikusan miért nem érti, és hogy miképpen kapcsolja össze Milgram kísérletével, meg azzal, ahogyan a náci indo-

kolták gazzetteiket a nürnbergi perben („én csak parancsra cselekedtem”), tökéletes rejtély marad előttem, aminthogy az is, miért olvassa félre egy ennél sokkal jelentéktlenebb megjegyzésemet: „*akár magától, akár megbízatásból tette ezt János...*” Vattamány Gyula ugyanis ez utóbbi közbevetett megjegyzést úgy olvassa, mintha ezt írtam volna: „János csak parancsra cselekedett, és ezért felmentést érdemel...”, holott én csak annyit mondtam, hogy függetlenül a kérdéstől, vajon saját kezdeményezésére mondta el a beszédeket János, vagy püspöke megbízásából, fontos látnunk, hogy kicsivel azután születtek, hogy az egyház egy sor kánonikus döntést hozott a két vallás összekeveredése, nevezetesen az ellen, hogy a keresztények a zsidókkal közösen ünnepeljenek és bőjtöljenek. Ez igen ellentmondásos folyamat eredménye volt, hiszen a kereszténység a zsidóság egyik irányzataként indult, csak Szent Pál tevékenysége nyomán fordult egyáltalán a „nemzetek” felé, és elszakadása láthatólag még a negyedik század végén sem fejeződött be. Pontosán ezt az egyháztörténet-írás által sokáig elhanyagolt történeti tényt szemléltetik az említett kánonok és Aranyaszájú János vitatott beszédei is, ahogyan azt Ritter és Wilken megmutatta.

Mindamellettt aki méltányos elbírálásra vágyik, annak magának is erőfeszítést kell tennie a másik méltányos megítélésére. A félreértés csak félreértés marad, de meg kell kérdeznem, nem fogalmaztam-e valóban félreérthetően, nem hagytam-e figyelmen kívül valamit, amit nem lett volna szabad elhanyagolni, nem estem-e magam is valamiféle illúzióba. És attól tartok, valóban abba estem. Ez az illúzió a tacitusi „*harag és elfogultság nélküli*” történetírás lehetősége, amely higgadtan tud mérlegelni, miközben körös-körül dúlnak az indulatok. Ezért most megpróbálok az utószóban követelnél jóval élesebben fogalmazni, hogy minden irányban világosan elhatároljam az álláspontomat. Ha még ezután is megmaradnak a félreértések, hadd maradjanak, azzal már nem törődhetek.

Nos, a Halsall web-lapján publikált vita mutatja a kérdés szomorú aktualitását: a keresztény antiszemitizmus prominens képviselői a prédikációkat ma is zsidógyalázó fegyvernek használják; mások – és sajnos idetartozik Vattamány Gyula is – történetileg és teológiai-lag egyaránt hamisan egyenes fejlődési vona-

⁴ A *pszogosz* műfajának használatára elsőként Ritter világított rá, majd őt követve Wilken részletesebben tárgyalta a kérdést.

lat húznak az egyházatyák hitvitájától a XX. századi újgnosztikus nemzetiszocializmusig, amelynek ideológiai hátere éppen a kereszténység és annak fő parancsolata – „szeresd ellenségedet!” – elleni lázadás volt;⁵ és végül a keresztény hagyományt megkülönböztetés nélkül védeni kívánó tradicionalistáknak, akik különben láthatólag borzadnak a nyílt antiszemitizmustól, nem okoz nehézséget visszatérni Aranyszájú János rosszul megválogatott vád-jaihoz, illetve azok igazolásához. Ebben a helyzetben illuzórikusnak látszik Ritter egyébiránt igen tiszteletreméltó álláspontja, amelyet magam is követni igyekeztem az utószóban: „*Lehetséges a szövegeknek ez a kezelése [nevezetesen az, hogy a prédikációkat pusztán mint antiszemitizmus forrásmunkát használjuk], ha valaki fontosabbnak és döntőbbnek tartja annak felfedését, miként történhetett, hogy bizonyos szövegeket másként értettek és más célokra használtak fel, mint amire szerzőjük szánta őket. Amde a történelem feladata – sőt talán elsődleges feladata –, hogy fellegye az eredeti szándék kérdését is, hiszen elemi emberi jog (amely még a holtakat is megilleti), hogy mindenképp az eredeti szándékaink szerint ítéljenek meg bennünket, nem pedig a következmények szerint (amelyeket csak esetlegesen befolyásolhatunk, ha egyáltalán befolyásolhatunk!).*”⁶

Amikor az utószót írtam, még úgy gondoltam, hogy Ritternek igaza van. Most úgy gondolom, hogy még sincs igaza. Miért épp a szentekre ne volna igaz a Krisztus mondása: „jó fa nem teremhet rossz gyümölcsöt” (Mt 7,18)? Ez a nyolc prédikáció a történelem folyamán pokoli rossz gyümölcsöket termelt, és terem ma is. Bármilyen volt is szerzőjük eredeti szándéka, tény, hogy a keresztény antiszemitizmusnak szolgáltatót ezzel gyűjtőanyagot, és ő felelősséggel tartozik értük az utókor előtt. Természetesen, amennyiben a szöveghagyományra vonatkozó sejtésem helyesnek bizonyulna, és kiderülne, hogy a prédikációk durva hangneme jelentős mértékig későbbi interpoláció eredménye, a szerzőt terhelő felelősség egy

része szükségképpen átkerülne János válláról a későbbi interpolátoréra. Aranyszájú János egész tevékenysége viszont rengeteg jó gyümölcsöt termelt, amely messze elhomályosítja a nyolc prédikáció által okozott árákat. Amikor a hagyomány őt „*az ortodox templomok apszisában, az oltár, vagyis a legszentebb hely mögötti*” freskókon ábrázolja, ezzel nem „*a keresztény zsidógyűlölet jelenségét*” helyezi oda, mint Vattamány Gyula polemikus hevében állítja. Ezt a helyet a liturgikus imákhoz való hozzájárulásával, az eukarisztiáról szóló tanításával, a szegenyek és esetleket iránti szeretetével és a hatalommal szemben tanúsított bátor kiállásával érdemelte ki. Vattamány Gyula kijelentése több más hasonló megjegyzésével együtt, mint amilyen az is, hogy az ÚJSZÖVETSÉG patrisztikus olvasata „*a masszív zsidógyűlölet jegyében fogant*”, szenvedélyének indítékára mutat rá: Aranyszájú János személyén keresztül az egyház egész hagyományát kívánja megbélyegezni, hogy azután a kereszténységnek ne maradjon más útja, mint a SZENTÍRÁS-nak a hagyománytól független neoprotestáns újraértelmezése. Itt már nem történetírásról van szó, hanem a klasszikus invektíva szónoki eszközével folytatott hitvitáról, amely a patrisztikus hagyományokon alapuló ortodox teológiának még a létezéséhez való jogát sem ismeri el.

Parkes ezt írja a nyolc zsidóellenes prédikációról: „*Amikor a keresztényekről van szó, [Aranyszájú János] egyetlen olyan [szentírásbeli] szöveget sem hagy említés nélkül, amely a megbocsátásra buzdít; amikor a zsidókról van szó, csak egyetlen újszövetségi verset hallgat el: »Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek!«*” (Lk 23,34)⁷ Ámde amikor János éppen nem a templom és a zsinagoga összekeveredése ellen küzdött, akkor pontosan erre a versre hivatkozott, s ennek segítségével kísérelte meg megérteni a zsidóság történelmi szerepét. Így *Az Apostolok cselekedeteinek elejéről* mondott homíliákban⁸ azt tanítja, hogy a Krisztus keresztre feszítését követelő zsidók ugyan el akarták átkozni magukat, amikor ezt mondták: „*Vére rajtunk és gyermekeinken*”, de a Krisztus nem fogadta el ezt a megmondatlanlanságot, hanem bocsánatot kért számukra az Atyától, maga is

⁵ Vö. Nicholas Goodrick-Clarke: *THE OCCULT ROOTS OF NAZISM: SECRET ARYAN CULTS AND THEIR INFLUENCE ON NAZI IDEOLOGY: THE ARIOSOPHISTS OF AUSTRIA AND GERMANY, 1890–1935*. New York, 1992.

⁶ Adolf-Martin Ritter: *JOHN CHRYSOSTOM AND THE JEWS – A RECONSIDERATION, ANCIENT CHRISTIANITY IN THE CAUCASUS. (IBERICA CAUCASICA I.)* Kiadta Tamila Mgaloblishvili, Surrey, 1998. 150. o.

⁷ J. Parkes: *THE CONFLICT OF THE CHURCH AND THE SYNAGOGUE*. New York, 1934. 164. o. Lásd Halsall fent említett web-oldalán.

⁸ PG 51, 111, A FELFOGHATATLANRÓL, utószó, 274. o.

megbocsátott, s ezzel bennünket is megbocsátásra tanított. Kritikusom szerint ez elszigetelt jelenség az Aranyszájú életművében, de ez egyáltalán nem igaz. Pontosan fordítva: a nyolc zsidóellenes prédikáció hangvétele elszigetelt jelenség az általános tanításhoz képest, amely újra meg újra a Krisztus imájára hivatkozik, s azon keresztül az egyetemes szeretetet és a kivétel nélkül mindenkiért mondott imádságot tanítja.⁹ Ha a keresztények egész történetük folyamán megfogadták volna ezt az erkölcsi buzdítást, akkor sohasem ragadtatták volna magukat zsinagógák lebontására, pogromokra vagy a *fortiori* a náci holokausztban való részvételre – sohasem lettek volna antiszemiták.

Most pedig térjünk át a teológiára. Azt az érvemet, hogy Aranyszájú János nem tartotta átkozottnak a zsidó népet mint népet, kritikusom túlzott könnyedséggel söpri le az asztalról. Részből arra hivatkozik, hogy János az egyik zsidóellenes beszédben az ellenkezőjét mondja (s éppen ez érdekel engem: mi az ellentmondás magyarázata [lásd fent, 1. és 2. pont]?), részben pedig arra, hogy az átkot János csak a kereszténnyé lett zsidók esetében oldja fel, és hogy „a iudaioi korpuszáról... éppen ilyen módon tudja leválasztani az apostolok és a hitre jutottak csoportját”. Ez azonban pontosan fordítva van. János nem azt mondja, hogy pusztán az apostolokon és a később keresztényekké lett zsidókon könyörült meg a Krisztus, hanem az apostolok és a többi zsidó Krisztus-hívő példáját hozza fel annak bizonyítékául, hogy az Isten nem vetette el véglegesen a népét. Értelmezésében a Krisztust elfogadó zsidók nem leválnak a népkőről, hanem éppen ők jelentik annak biztosítékát, hogy az egész nép mint nép üdvösségre rendeltetett (mellesleg nem tudom, hogy Krisztus-hívő zsidónak kell-e lenni ahhoz, hogy az ember tudja: az ilyen ember ugyanúgy népe része marad, mint a többiek). Nem látom, hogyan máshogy lehet érteni A RÓMAI LEVÉL MAGYARÁZATÁNAK különös tanítását, amely szerint az isteni gondviselés mintegy üdvösségre szolgáló játékot játszik a két néppel, a zsidókkal és a pogányok-

kal: hol az egyiket fogadja magához és a másikat veti el, hol a másikat fogadja be és az egyiket veti el, hogy a végén mindkettőt üdvöztítse. Ennek az egész eszmének csak akkor van értelme, ha az „elvetetés” állapotában is ki lehet érdemelni az üdvösséget, nemcsak a „befogadtatásában”. Attól még az elvetetés elvetetés, a befogadtatás befogadtatás marad – ez az ellentét nem oldható fel János számára, aki szerint a Krisztus eljövetele a világot megváltó egyszeri aktus, amelynek elfogadása vagy elvetése osztja attól kezdve két részre az emberiséget.

Túlzott teológiai nemtörődomséggel jellenkénteleníti el Vattamány Gyula az Aranyszájúnak azt a tanítását is, hogy a Krisztus második eljövetele idején az egész zsidóság üdvözül majd, mondván, hogy az csak eszkatológiai spekuláció, a lényeg az, ami addig történik. Ez az eszkatológiának igen felületes értelmezése, amely figyelmen kívül hagyja, hogy az *eszkhaton*, az utolsó pillanat valósága már most, az első eljövételt a másodikról elválasztó minden egyes pillanatban jelen van („az Isten országa közöttetek van” [Lk 17,21]). Csakis így érthető az, amit János Pál szavait értelmezendő mond („ha viszont az ő vétkük a világ gazdagsága, és az ő bukásuk a pogányok gazdagsága, akkor mennyivel inkább a beteljesedésük?” [Róm 11,12]): „Nem azt mondta ugyanis, 'mennyivel inkább a visszaterésük vagy a megváltozásuk vagy a helyreállításuk', hanem »mennyivel inkább a beteljesedésük«, vagyis amikor majd mindannyian bemennek. S ezt azért mondta, mert akkor majd nagyobb kegyelemben lesz részük, megkapják az Isten adományát és szinte mindent.”¹⁰

A szövegben a „visszaterés”-sel és a „helyreállítás”-sal szembeállított „beteljesedés” a zsinagóga élete és a második eljövétel közti folytonosságra utal; a „nagyobb kegyelem” kifejezés csak azt jelentheti, hogy már a jelenlegi elvetetésben is jelen van az isteni kegyelem, de jóval nagyobb lesz a végső befogadtatás idején. A „mindannyian” nemigen értelmezhető másként, mint hogy mindenki üdvözül, aki nem követett el olyan, kárhozatra vivő halálos bűnt, amelyet sohasem bánt meg – és tudjuk, hogy János szerint, aki úgy gondolta, hogy az Isten az üdvösséget az embereknek készítette, a kárhozatot viszont nem embereknek, hanem az ördögöknek,¹¹ ezek száma csekély. Végül a

⁹ Lásd például MÁTÉ EVANGÉLIUMÁNAK MAGYARÁZATA, 60, 3, PG 58, 588; 79, 3, uo. 721; 86, 2, uo. 766; A KERESZTRŐL ÉS A LATORRÓL, 1, 5, PG 49, 405–406 (2,5, 415–416); A 44. ZSOLTÁR MAGYARÁZATA, 6, PG 55, 192 stb.

¹⁰ PG 60, 587 ÉS A FELFOGHATATLANRÓL, utószó, 278. o.

¹¹ A FELFOGHATATLANRÓL, 184. o.

„szinte mindent” arra utal, hogy azért a keresztényeknek mégis valamikéivel jobb dolguk lesz az üdvösségben, mint a zsidóknak.

Vattamány Gyula szerint János pusztán csak azért „hagyja nagylelkűen üdvözülni a zsidókat”, mert kénytelen ezt megtenni, hiszen Pál szavait magyarázza. De valóban így van-e ez? Vajon nem lehetett-e Pál szavait ennél kevésbé „nagylelkűen” értelmezni? Legalábbis volt erre példa, mégpedig témánk szempontjából egyáltalán nem érdektelen. Körülbelül 550-ből maradt fenn egy konstantinápolyi szerző, az úgynevezett ál-Kaiszarosz műve,¹² amely a Jánosénál jóval élesebb polémiát folytat a zsidók ellen. Nos, ez a szerző bőségesen merít János IV. és V. zsidóellenes beszédéből,¹³ de olyan új szövegösszefüggésbe helyezve, amely az egyházatya legfontosabb gondolatait, egész történetteológiáját a visszajukra fordítja és cáfolja. Az ál-Kaiszarosz ugyanis a zsidóság mint népvégső elkárhóza mellett érvel, és így értelmezi Pál szavait: „Nem fogadom el, hogy a zsidókat az Isten vissza fogja hívni... Ezt mondja [Pál]: »amikor a nemzetek teljessége bement, akkor egész Izrael üdvözülni fog« [RÓM 11,25–26], ámde ezzel nem arra utal, hogy a zsidók fognak az idők végén üdvözülni és visszahívadni, hanem hogy azok, akik elméjük tisztaságában és hitükben látják az Istent, hiszen így értelmezi az 'Izrael' nevet mindenki, még maguk a zsidók is: 'az Istent látó értelem'... Így tehát »amikor a nemzetek teljessége«, vagyis az összes népből verbuválódott Egyház »bement«, nevezetesen az ítéletre, »akkor egész Izrael«, 'az Istent látó értelem' – ami nem egyéb, mint mindaz a halandó, aki a hit és az istenfélelem által ismeri az Istent – »üdvözülni fog.«”¹⁴

Elég volt tehát egy Órigenészre visszavezethető allegória¹⁵ ahhoz, hogy a keresztény írásmagyarázó megsemmisítse Szent Pál gondolatát a zsidó nép megmáshíthatatlan kiválasztásáról. Ilyet János egyáltalán nem tett, hanem a

zsidóság végső üdvözülésének ígérletét eredeti történeti összefüggésében értelmezte.

Az ál-Kaiszarioszt a kutatás Jusztinianosz egyik udvari teológusával azonosítja. Új írásértelmezése összefüggésbe hozható a keresztény császárság törvényhozásának a nem keresztény vallásokkal szembeni általános intoleráns fordulatával. Korábban a hatalom nem szólt bele a zsidóság belügyeibe, és ezzel a gyakorlatlalt szakított Jusztinianosznak egy 553-ban kiadott törvénye (NOVELLAE, 146.), amely egyebek között a rabbinikus elit tekintélyét csorbítandó, megengedte a Tóra népnyelven való felolvasását, és egyben betiltotta a Misna olvasását. Ez az intézkedés már a zsidók erőszakos térítésének volt az eszköze.¹⁶ Az, hogy a zsidó közösség hitéletének szabadságát csorbító intézkedések meghozatalát egy olyan teológia megfogalmazása készítette elő, amely Aranyszájú Szent János tanításával szakítva tagadja a zsidóság mint népvégső üdvözülési szerepét, és nem fogadja el, hogy a zsidó közösségnek fenn kell maradnia a Krisztus második eljöveteleig, jól mutatja, mekkora gyakorlati szerepük van egy teokratikus társadalomban a teológiai nézeteknek, még akkor is, ha mi, a magunk nem teológiai, pragmatikus kultúrájában hajlamosak vagyunk alábecsülni ezt a szerepet.

Könnyen lehet, hogy kritikumos ezeket a gondolatokat is „retorikai abúzus”-nak fogja minősíteni. Nem is igen tehet egyebet, ha eleve eltökélt szándéka, hogy az egyházatyák egész hagyományát antiszemitaaként bélyegezze meg. Mindamelllett biztos vagyok benne, hogy a zsidóság iránti teológiai tolerancia és a teológiai antiszemitizmus közt húzódó határvonalat nem a XX. század második felének posztholokaszt teológiája – amelyet anakronisztikusan számunk kerünk a IV. század végének teológusain – és az egyházatyák tanítása, hanem a zsidóság egészének mint népnek üdvösségét kívánó és valló Aranyszájú János és a zsidó nép kárhózatára spekuláló, a zsidóság üdvörténeti szerepét tagadó ál-Kaiszarosz között kell kijelölni.

Perczel István

¹² Pseudo-Kaisarios: DIE EROTAPOKRSEIS. (A DIE GRIECHISCHEN CHRISTLICHEN SCHRIFTSTELLER SOFOZATBAN.) Kiadta Rudolf Riedinger, Berlin, Akademie-Verlag, 1989.

¹³ Az utolsó, 218. kérdésben.

¹⁴ Uo. 217. kérdés, 7–29. kihagyásokkal.

¹⁵ Órigenész: TÖREDÉKEK LUKÁCS EVANGÉLIUMÁNAK MAGYARÁZATÁBÓL, 66g, 3–4. Az, hogy a zsidók maguk is így értelmezik ezt a nevet, alighanem Alexandriai Philónra utal, aki műveiben több helyütt valóban „Isten-látóként” értelmezi az Izrael nevet, de nem teszi hozzá, hogy „értelem”.

¹⁶ Vö. Patrick T. R. Gray: PALESTINE AND JUSTINIAN'S LEGISLATION ON NON-CHRISTIAN RELIGIONS, B. Halpern & D. W. Hobson (szerk.): LAW, POLITICS AND SOCIETY IN THE ANCIENT MEDIEVAL WORLD. Sheffield, 1993. 241–270. o.